

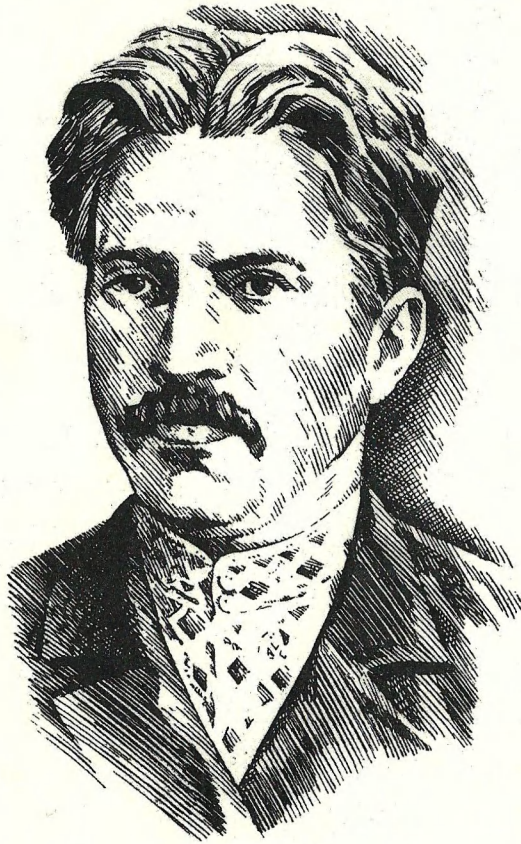
821(477)

С 17

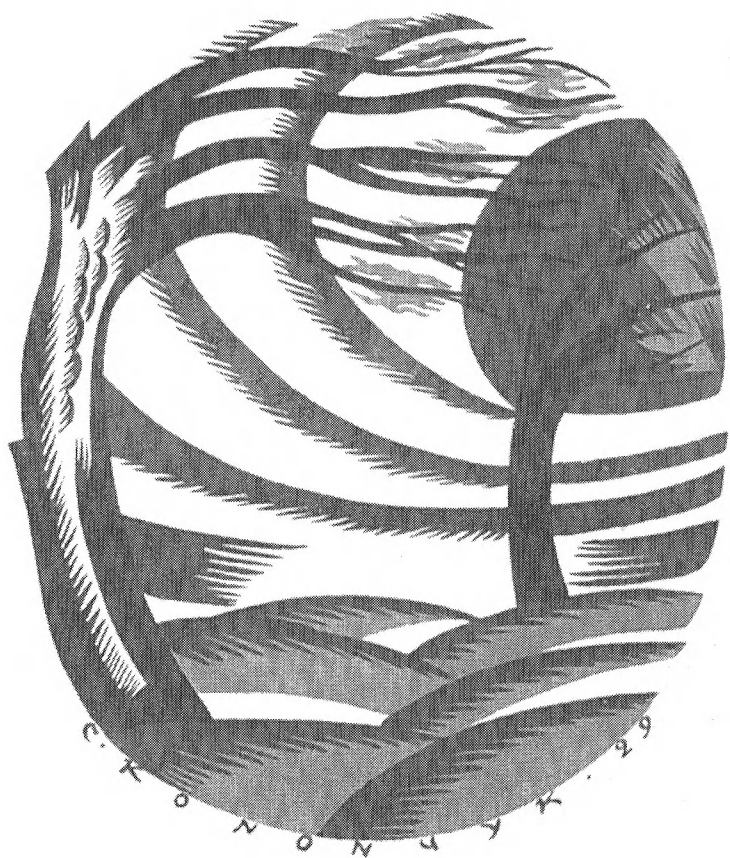
Володимир САМШИЛЕНКО

Слова і думки

До 150-річчя
від дня народження
Володимира Самійленка

Володимир
САМІЙЛЕНКО

◆
Слова і думки

Поетичні твори, статті,
автобіографічні нотатки
та спогади

Упорядкування,
передмова та примітки
Михайла
ЧОРНОПИСКОГО

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 2014

УДК 821.161.2-93
ББК 84.34УКР1
С17

Дошкульна політична сатира та типово український гумор Володимира Самійленка (1864–1925), патріотична лірика й філософські роздуми про моральну сутність людини, про Україну, уярмлену царською та більшовицькою імперською Московщиною, яка й досі прагне світового владарювання.

У збірнику містяться ліричні й сатиричні вірші, серед яких найвідоміші «Українська мова», «Не вмере поезія», «Вечірня пісня», «Ельдорадо», «На печі» і низка раніше заборонених сатир на московсько-більшовицький окупаційний режим – «Статут фаховців», «Гриць і Афонька», «Спасенний винахід», поема «Гея» та інші, а також уперше публікуються не відомі раніше твори, зокрема французький автопереклад заголовного емблематичного твору письменника «Україні»– «L'Oukraine».

На обкладинці
портрет роботи *Миколи Павлусенка*

В оформленні використано роботи
Сергія Конончука

Випущено
на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України за програмою
«Українська книга» 2014 року

ДАР УКРАЇНІ

У ніч з 21 на 22 серпня (ст. ст.) 1887 р. на російсько-австрійському кордоні між Волочиськом і Підволичиськом трапилася надзвичайна подія: російська прикордонна сторожа обстріляла порушника, якому, однак, без багажу вдалося через Збруч повернутися на австрійський бік. Покинуті дві валізи були з віденськими брошурами соціалістичного змісту: «Про бідність та багатство», «Парова машина», львівськими журналами польських соціалістів, женеvської «Громадою» Михайла Драгоманова, брошурами «Біографія Желябова» – про відомого революціонера-народника, страченого за участь у вбивстві царя Олександра II. Були там і книжки, що ще пахли свіжою друкарською фарбою, – збірка громадянської лірики І. Франка «З вершин і низин» та виданий у Стрию альманах «Ватра»¹.

Усі захоплені книжки, як визнала цензура, є небезпечні для імперії, особливо ж такі твори, як «Ельдорадо» якогось «Сивенького» у «Ватрі» – зухвалий пасквіль на імперію та порядки в ній. Четвертий рядок кожного куплету заперечував зміст попередніх трьох, а всі разом і саму назву «Ельдорадо» – краю з казковим багатством і добробутом:

*Десь далеко єсть країна,
Пишна, вільна, щастям горда,
Кожний там живе щасливо –
Держиморда, держиморда.*

*В тій країні люблять волю,
Всяк її шука по змозі
І про неї розмовляє –
У острозі, у острозі.*

Це початок. А далі – як у Шевченковому «Сні» – ціла панорама «благоденствія»: за правду – батоги, злочинців лають мовчки, за провинності карають «тільки бідних, тільки бідних», у судах – обдиралівка, «хрести й медалі – для багатих, для багатих», повсюдно спілки тверезості й... масове пияцтво, пани працюють тільки язиками, є свобода слова й... несамовита цензура. Зрештою,

*Там письменникам за працю
Сам уряд складає дяку
І з тріумфом їх провадить –
В Сибіряку, в Сибіряку.*

Не обминув гострослов і таке:

*Там говорять по-французьки
Не то значні, а й лакеї,
А пани всі мови знають, –
Крім своєї, крім своєї.*

А в останньому куплеті він називає той «щасливий край»:

*Там живе племін усяких
Престрашенна мішанина,
І за те той край зветься –
Русь єдина, Русь єдина.*

У ту ніч, коли на кордоні стріляли в пачкаря (так в народі звали сміливців, що переносили багаж через кордон), автор цього, як кваліфікувала цензура, революційного твору той самий «Сивенький» (Володимир Самійленко) чекав на свої валізи при відчиненому вікні пристанційного готелю у Волочиську. Про це письменник докладно розповів у своїх спогадах «З українського життя в Києві в 80-х роках ХІХ ст.».

У всі жандармські інстанції аж до департаменту поліції летіли депеші. Волочиський начальник поліції подав відомості про осіб, які в ті дні поверталися з-за кордону й могли бути причетні до спроби перевезти заборонену літературу. Серед них назвав студента Київського університету Володимира Самійленка, який у ніч з 21 на 22 серпня зупинявся у Волочиську. З'явилися таємні розпорядження у місцях проживання підозрілих, почалося стеження за ними і допити².

Незабаром і Самійленко був заарештований. Допитував його особисто шеф київської охоранки генерал Новицький – найбільший за тих часів погромник революційного руху взагалі й українського зокрема. Можливо, студент і не виграв би у психологічному поєдинку з цим служачкою, якби на першому місці у списку підозрюваних не був якийсь Федір Досинчук, що мав у Житомирі книгарню та ще й був родом з Галичини – він переїжджав кордон одночасно з Самійленком.

За долю Самійленка хвилювалися І. Франко, М. Павлик у Львові, М. Драгоманов у Женеві.

Таким був задокументований жандармами один із епізодів біографії письменника, який у середині 80-х років XIX століття прийшов в українську літературу ще, сказати б, у гімназійному віці, але вже з очевидною літературною вправністю як яскравий і самобутній поет-лірик, сатирик, перекладач, фейлетоніст і драматург, автор цікавих статей про культуру рідної мови – Володимир Іванович Самійленко. Його життя припало на дуже драматичну, а то й трагічну смугу в історії українського народу, й він, як Шевченко, міг би сказати, що драма його особистого й літературного життя є частиною драми самої України, про волю й соборність пошматованих земель якої він мріяв усе життя.

Перші друковані твори Самійленка побачили світ у львівському журналі «Зоря», тобто за межами Російської імперії, де саме тоді минало перше десятиліття одного з найжорстокіших і найганебніших актів царського уряду супроти українців – так званого Емського указу 1876 р. Починалося друге десятиліття найжорстокішого гноблення царатом української культури. В Україні тоді не було жодної української школи, школярі не бачили і не уявляли собі книжки рідною мовою, за українське слово їх били різками. І на вдячність заслуговують ті патріоти «просвітяни», чи, як ще їх називали, «культурники», які за тих умов давали людям «Кобзар» або інші популярні книжечки рідною мовою.

За тих часів царська бюрократія ретельно викреслювала з офіційного вжитку і створену нею штучну назву на означення України – Малоросія, замінивши її просто назвою географічного напрямку чи погляду від центру імперії – «Юго-Запад России». Таємний (бо соромно було перед цивілізованим світом) указ 1876 р. забороняв не тільки друкування українських книжок, а й завезення їх з-за кордону; він же не дозволяв сценічних вистав «на малорусском языке, а равно и печатание на таком же текстов к музыкальным нотам». Усупереч натиску передової громадськості України та Росії, царський уряд до самого свого падіння 1917 р. давав настанови цензорам і поліції душити всіма способами ненависне «українофільство» й не скасував жодного драконівського закону щодо української мови, оскільки русифікація була найважливішим складником етноциду українців. Твори найневиннішого змісту цензори розглядали «с особой строгостью и вниманием» і,

як наставляли інструкції, забороняли їх друкувати «в целях чисто государственных»³.

Одночасно під особливий приціл було взято українську інтелігенцію, і певний час влада всіма способами переконувала, що такої взагалі немає. П'єси, прозові твори, де було зображено українську інтелігенцію, вже за самий цей факт забороняли цензори. Діячів української культури, таких, як М. Лисенко, М. Кропивницький, М. Старицький та інші, столичні й місцеві «публіцисти» всіляко висміювали в офіціозах на зразок газети «Киевлянин» і подібних до неї. Столичному голосу реакціонера Каткова підспівували місцеві голоси «публіцистів»-україножерів типу Піхна та Юзефовича. Та це бажаних результатів не давало. «Ця стрімка навала українофілів у 1905 р. була настільки несподіваною і сильною, що не тільки обивателі, а й уряд в особі своїх представників не міг спершу розібратися в ній», – читаємо в таємному поліційному огляді українського руху за 1911 р. Чини поліції роблять чіткий висновок: «Українська інтелігенція, яка вона не є, для Росії втрачена назавжди»; урядові тільки й залишається відгородити народ від її розтлінного впливу; в боротьбі з українством замало зусиль «місцевих і столичних публіцистів» типу Меншикова у «Новом времени» чи Юзефовича з нападами на іногородців, бо українство можна подолати лише тоді, коли «в країні буде встановлено найсуворіше судове й адміністративне переслідування за одну тільки приналежність до українофільських партій»⁴.

Гнобителів української культури підтримували й титуловані вчені з університетських кафедр. Як згадував Самійленко, що вчився на філологічному факультеті Київського університету, «кафедри слов'янської філології були тоді обсажені ворогами українства. Історію «русского языка» читав Соболевський, видатний учений і потім член Російської Академії, але далекий від яких-небудь симпатій до українства, а «славянские наречия» – запеклий наш ворог Флоринський. Цей визнавав за самостійні всі інші слов'янські мови, крім нашої, навіть дуже близькі до себе: визнавав як окремі й словацьку мову, і словінську, й лужицьку, й кашубську, тільки української не визнавав»⁵.

Проте для задоволення імперських амбіцій царській бюрократії замало було території у тогочасних державних кордонах. Прикриваючись флером слов'янофільства, єдності віри та братолюбія, створюючи з найбільших реакціонерів слов'янські благодійні товариства, вона розплоджує в

Галичині, на Буковині та Закарпатті переважно з духовенства цілу колонію «твердих патріотів», так званих москвофілів, по-народному – «печених москалів», які за щедрі субсидії від царської казни та пожертвування «благодійних» товариств агітують своїх краян молитися за «білого» царя. Природне прагнення поневоленого й розпшатованого імперіями народу бути в духовній і територіальній єдності з Україною за Збручем та Дніпром вони видають за любов до російського монарха. А той монарх в один і той же рік одною рукою підписував Емський указ і знищував українське друковане слово, другою ж – відраховував суми на видання москвофільських часописів (як «Пролом», «Слово» в Галичині) та різні «общества»⁶.

У той час, коли Самійленко входив в українську літературу, щоб розвивати її, будити приспану свідомість прибитого неволею народу, лідер галицьких москвофілів, «возсоединений галичанин» І. Наумович, складав для міністра внутрішніх справ Д. А. Толстого черговий «кошторис» на знищення цієї літератури та на подальше одурманення народу. Він по пунктах називав суми на видання газет і журналів різних профілів, організацію та підтримку всіляких товариств, які мали б знищити «україноманів», «партию сепаратистов-разрушителей». «Так нужно бы на субсидии на галицкие дела около 15 000, а тогда был бы успех знаменитый», бо гроші, – підсумовував він, – «самый верный путь дойти к цели»⁷.

По тій же усипаній грішми доріжці за Наумовичем ще довго йшли до мети односторонні чорносотенці на зразок Пурішкевича: Маркови, Вергуни, Яворські, аж поки не злучилися з царськими генералами-«визволителями» в окупованій Галичині 1915 р. На трагічній долі українців, на забороні вшанування 100-річчя уродин Т. Шевченка заробляли собі політичний капітал більшовицькі демагоги. Саме тоді творець жорстокої комуноімперії В. І. Ленін у статті «Як поєднують прислужництво реакції з грою в демократію?» писав про галицьких москвофілів як про слуг найчорнішої реакції, аби тільки вигородити своїх змовників⁸.

Бути за таких умов українським письменником та ще й сатириком означало стати супроти державної влади, приректи себе на нерівний поєдинок з нею. Від першого зіткнення з поліцією Самійленко постійно фігурує в її анналах як особа вкрай неблагонадійна, приналежна до «українофільської партії» (так іменували всю свідому українську інтелігенцію). За його зв'язками стежили, листи

перехоплювали, а прізвище його вписували в усі досьє. Прізвисько «Сивенький», яким його любовно нарекли у студентському товаристві за рано посивілу буйну чуприну і яке стало в літературі та й у буденному житті йому другим прізвищем, не могло вберегти від недремного ока поліційних аргусів. Генерал Новицький уже на першому допиті знав, що Самійленко «занимається малоросійськими гадостями», тобто пише українські вірші. Через зв'язок із Самійленком поліція звернула увагу на українського письменника В. Александрова, й той не отримав заслуженої військової пенсії; з цієї ж причини жандарми ще раз заносять у свої реєстри Б. Грінченка в далекій від Києва Олексіївці на Луганщині...

В умовах жорстокого національного гніту, «під страшним російським режимом, під яким не можна було навіть говорити рідною мовою, майже нічого не можна було писати, а тим більш мати свою пресу, школу й урядування» (II, 400), як згадував Самійленко, минуло майже все його життя. Тільки два місяці ще в студентські роки він міг відчувати, що значить бути вільним, і то завдяки громаді київської української інтелігенції, яка дала йому кошти на поїздку до Галичини. «Дивно було почувати, що над твоєю душею не стоїть російський жандарм, що за одне непевне слово може тебе заарештувати й запроторити Бог зна куди» (II, 400). То була відносна воля. Через два роки Самійленків товариш по університету А. Маршинський під час такої ж подорожі разом з Франком, Павликом та іншими, хоч і ненадовго, та все ж і там потрапив за ґрати. Імперські амбіції цісарської австро-угорської бюрократії щодо поневолених народів у своїй суті були дзеркальним відображенням амбіцій царського російського державного апарату, тільки виявлялися не в азійському деспотизмі, а в більш витончених, конституційних, парламентських формах.

Самійленко не міг писати, як кажуть, *pro domo* й *pro fono* (для себе й для публіки), він завжди як художник був рівний сам собі, ніколи не грав на публіку. І. Франко зазначав, що Самійленко «говорить серйозно про речі, які наболіли у самого і неначе самі просяться на уста»⁹.

Ця органічна цілісність, злитність художнього світу письменника з його життєвою основою, на якій наголошував І. Франко (думки якого пізніше розвивали М. Богданович, М. Зеров, М. Рильський), спонукає висвітлювати життєвий і творчий шлях Самійленка, жанрові грані його творчого доробку у взаємозалежності, в єдності.

З усього пережитого Самійленком у його біографії були такі драматичні сторінки, які йому не хотілося відкривати напосідливим біографам. Тільки наприкінці життя, усвідомлюючи свою приреченість хворобою і знаючи, що в написаному про нього раніше нема правди (син поміщика і т. ін.), Самійленко почав диктувати дружині автобіографію (праця ця обірвалась майже за місяць до його смерті). Трохи більше встиг записати його біограф і давній, ще зі студентських років, приятель Олександр Тулуб¹⁰.

Олександра Кіндратівна Самійленко, мати письменника, походила з родини кріпаків і відомих у Великих Сорочинцях музикантів. Ще дівчинкою-кріпачкою вона гляділа панських дітей у дворі, а після скасування кріпацтва, коли родина залишилася без земельного наділу й не стало батька, вітчим віддав її, шістнадцятилітню, служити до панського двору за наймичку. При панських дітях вона навчилася читати та крадькома грала на фортепіано, хоч за це її не раз били по руках. «Де ж пак! Хлопка сміє доторкатись до панського струмента!» – з болем згадував письменник.

Вродлива здібна дівчина сподобалась синові поміщиці – Івану Лисевичу. Будучи уже підстаркуватим парубком, він вів життя в розвагах, захоплювався полюванням, музикою. Зневажену наймичку вигнали з двору, коли дізналися, що вона стане матір'ю.

«І так я народився вже в Сорочинцях у вбогій селянській хаті 22 січня (ст. ст.) 1864 р. Охрещено мене в церкві св. Спаса, до метрики записано як незаконного сина «крестьянки Александры Кондратьевны Самойленко» (так це прізвище писалося в офіціальних рос[ійських] документах), – згадував письменник. – Таким чином, згідно російським законам я був приписаний до крестьянського стану, а прізвище дістав від прізвища матері» (II, 410–411).

Доля сина Олександри Самійленко склалася щасливіше, ніж у Шевченкових героїнь, тільки тому, що ним заопікувався близький приятель родини Гоголів, освічений і людяний сорочинський дідич Олексій Трохимовський, а після його смерті – син Трохимовського. За службу матері в його домі економкою опікун навчив хлопчика читати, навіть французькою мовою, дозволив користуватися своєю бібліотекою європейської класики, віддав учитися до Миргорода, а потім до Полтавської гімназії, після закінчення якої 1884 р. Самійленко став студентом Київського університету. Мабуть, це був єдиний студент із таким соціальним статусом за всю тодішню історію цього закладу. Неважко зрозуміти, як себе почував Самійленко у товаристві,

де, зрозуміло, найперше з'ясовувалося, хто ти й звідки, – та ще й в суспільстві, розписаному державним законом на стани з визначенням їхнього «благородства».

Але, як кажуть, нема злого, аби не вийшло на добре, найперше для Самійленка-письменника. З одного боку, дідова хата в Сорочинцях, сповнена органічною народною мовою, музикою, піснями, гумором і жартами, що завжди притаманні народним музикантам (дід, дядьки були славними у Сорочинцях музикантами), пам'ятна чарівними казками, чумацькими та козацькими бувальщинами, з іншого – опікунство інтелігентного, освіченого дідича з літературними традиціями ліберального панства гоголівських часів і гоголівської родини – досить сказати, що Микола Васильович Гоголь народився в хаті Михайла Трохимовського, відомого вченого-лікаря, батька Самійленкового опікуна. Чимало в дитячу душу вклала богомільна його бабуся, завдяки якій майбутній письменник брав участь у традиційних церковних богослуженнях.

У драматичній атмосфері Самійленкового дитинства викристалізувався найдорогоцінніший скарб поетової душі – та «вроджена і життям вироблена симпатія до всього бідного, покривдженого і зневаженого в природі й суспільності», якою пройнята вся його лірика, починаючи з найперших творів «Грішниця», «Найдорожча перлина», «Розкажи ти, моя Музо». Його найдорожча перлина, ота «сльоза святая, за нещасний люд пролита», – не декларація народницького народолобія (автор не мав потреби «йти в народ» – він звідти вийшов). Це переконання гуманіста-демократа, сформоване не політичними програмами, а самим життям:

*Купувать її не можна
Або нею торгувати;
Її часто мають бідні
І частіше, ніж багаті.*

З цією рисою людяності, «з якою не робляться, а родяться», як висловився М. Рильський, органічно пов'язаний глибокий Самійленків патріотизм, його «єдине кохання», вірність якому свято беріг до останньої хвили життя.

*У мене є одне кохання,
Котре не зраджу я вівік;
Росло воно не день, не рік,
А і зо мною виростало
І квіткою рясною стало...
Не одцвіте моє кохання,
А буде в серці до сконання.*

Це одна з ранніх поезій Самійленка (1884 р.), акровірш до слова «Україна» (перші літери рядків), вірність якій автор підтвердив усім своїм життям. Зрештою в іншій поезії «Україні», сповненій почуттям готовності до самопожертви, він говорить: «ти звеш мене», «в біді твоїй рідніша ти мені», бо без Батьківщини життя для нього не має сенсу.

Самійленків патріотизм – це природний потяг усього живого до самозбереження. Бути українському народові як нації чи він має, як ті літописні обри, зникнути в роді людському – на такі випробування прирікала народ гнобительська імперська Московщина. У такій критичній ситуації з глибини народу піднімалися сили самозахисту, це був природний опір, протидія злу та кривді в кожній морально не зіпсованій особистості. Бо ж зло, кривда народові – це приниження гідності й кожної індивідуальності, яка відчуває себе часткою того народу. На таких моральних засадах формувався патріотизм визначних борців за волю України – Мазепи, Виговського, Шевченка, Франка, Петлюри, Бандери, Ольжича, Олени Теліги, І. Світличного, В. Стуса і тисяч-тисяч інших патріотів...

Загарбницький дух імперської Московщини ніколи не змінювався, тому досадував Шевченко, що свого часу славний Богдан Хмельницький не збагнув цього, а тому осудив його згубну необачність. «Сумно стає на душі, як подумаєш про будучі часи України під московськими пазурями, – писав І. Нечуй-Левицький; – сумно стає не тільки в політичних відносинах, але навіть у національних та літературних... Великоруська нація молода, з диким консервативним характером, з китайською фанаберією; вона все тягне назад, а не вперед – в своєму старообрядстві, і в візантійсько-московському православ'ї, і в централізмі, вже невідомому у Європі, і в нелюбові до Європи, і в своїй зажерливості. Якесь справді самодурство сидить в цій нації, і воно викидає на нашу шию самодурів-політиків, і буде викидати хто його зна й доки...»¹¹. Як у воду дивився, скажемо сьогодні, прозірливий мислитель, крайнин Т. Шевченка і приятель В. Самійленка у студентські роки.

Самійленків сучасник, пам'яті якого він присвятив поезію «Думка», Трохим Зінківський писав, що імперська Московщина руйнувала ДУШУ українця, а це найтяжчий злочин, гірший від матеріального пограбування чи спустошливих стихій. Тому домінантою Самійленкової сатири є імперська Московщина, тому зміст її яскраво політичний, тому вона, як і Шевченкова, жива і сьогодні, бо імперія ще

не розвалилася остаточно, а її правителі загрожують Україні й усьому світові.

Усі окупанти вважали смертельним злочином мати українцям національну свідомість і людську гідність, а діячів, митців, які виражали патріотичні почуття, обставляли зневажливими ярликами. Наче передбачаючи це, Франко завбачливо застеріг нащадків від такої атрибутики стосовно Самійленка: «Він не декадент і не символіст, не модерніст і не консерватист, не революціонер і не реакціонер. Він поперед усього чоловік з ніжним людським почуттям, з вродженою і життям виробленою симпатією до всього бідного, покривдженого і зневаженого в природі й суспільності. При тим він українець, свідомий українець, усею душею відданий своїй країні і своєму народові, – і се в Росії тип поки що свіжий, мало ще розповсюджений, тип, можна сказати, будущини. Отим-то він такий дорогий і любий кожному українському серцю, такий саморідний та національний – не штучний, а немов так готовий уже виріс із рідного ґрунту. Він живо відчуває всі зневаги і всі, – на жаль, такі нечисленні – радощі рідного народу. Нема такої народної болячки, яка б не збудила відгук в його серці, яка б у тим чудотворнім серці не скристалізувалася в ясну, чисту перлину – перлину правдивої поезії» (37, 201).

Такого щасливого поєднання в домашньому вихованні української культури (народна мова, фольклор, музика) з культурою освіченої заможної верстви, до якої належали родини Гоголів, Трохимовських (російська та європейська класика, раннє опанування французької мови, систематична гімназійна та університетська філологічна освіта тощо), мало хто мав з українських письменників Самійленкової доби. Багато важило те, що у фундаменті високої філологічної культури Самійленка була народна мова, як висловився письменник, «нашої Тоскані», «середньоукраїнського діалекту (полтавсько-чигиринського), фонетично найкращого, відповідного своїми законами тосканському діалекту італійської мови» (II, 367).

У Франковому захопленні мовною культурою Самійленка були висновки ерудованого філолога-аналітика, який збагнув, що то прикмета і вроджена, і набута працею над собою. «Від першого свого виступу на літературнім полі він послугується мовою чистою, ясною, наскрізь народною і при тим наскрізь інтелігентною. Він не украшує і не насилує її, вона ллється у нього як природне джерело. Він не афектує мужицького говору, не послугується для

декорації стилю мужицькими приказками, а говорить по-просту, як інтелігент до інтелігента, певний, що засіб його рідної мови без ніяких натягань вистарчить йому до висловлення всіх ідей і всіх поривів душі» (37, 203–204).

Нахил до літератури Самійленко виявив ще в молодших класах гімназії. Тут зробили своє і слава Гоголя, і якийсь дідок, поет-самородок, якого запрошував до себе Трохимовський, і вчитель словесності в гімназії, що хвалив його віршовані вправи. Самійленко-гімназист (розповідає він на старості О. Тулубові) віршував спочатку за хрестоматійними зразками російських класицистів-одописців; новітніша російська поезія Батюшкова, Богдановича, Пушкіна, Лермонтова, Нікітіна прийшла пізніше, а вже з сьомого класу він почав писати українською, перекладаючи новітніх російських поетів.

Уже перші літературні вправи Самійленка – це переважно сатиричні вірші, які він вбирив у «високий штиль» одописців. Як згадував пізніше, мав якесь замилювання до нього, звичайно, як гуморист; пізніше сліди того захоплення бачимо в студентському жарті «Ода індику», в сатирах на цензорів і галицьких москвофілів («Пісня про віщого Василя», «Возсоединений галічанін», «Разгаворы»). Самійленко, сатирик і гуморист, мав тонке чуття до мовної фактури взагалі. Він згодом з не меншим успіхом використовував салонний жаргон тодішньої львівської інтелігенції.

Тільки високою філологічною культурою можна пояснити сміливість Самійленка-початківця, який у сьомому класі гімназії почав перекладати «Іліаду» Гомера. «До речі, одного цього факту досить, щоб твердити, що поет мав досить волі («млявий», «флегматичний») для плавання супроти наокружних хвиль, – писав М. Рильський. – Не забудьмо, що старшого сучасника Самійленка, Старицького, громами й блискавками закидали його сучасники – не тільки вороги, а й друзі – за «дерзновенність» дати український переклад «Гамлета», а Куліш перекладав Шекспіра, Байрона, Біблію при цілковитій громадській байдужості»¹².

У полтавський період юний Самійленко заприятелював з уже літнім Володимиром Александровим (1825–1894) – поетом-піснярем, музикантом, драматургом, перекладачем і фольклористом. Військовий лікар у високому чині гуртував навколо себе молодь, давав читати українські книжки, показував колекцію портретів українських гетьманів та письменників (йому допоміг її створити небіж,

славетний художник С. І. Васильківський), співав власні романи. Син українського письменника Степана Александрова, вихованець Харківського університету ще 40-х років, зберігав дух відомого літературного осередку в Харкові тих часів та прагнув усіма силами протидіяти новітньому наступу душителей українського слова. Про вплив Александрова на молодь свідчать теплі спогади П. Грабовського¹³, Ц. Білиловського, який писав, що він «на українські справи не жалкував остаточної своєї пенсії»¹⁴.

У молодого Самійленка дуже багато суголосного з тим, що було характерне для Александрова: дружба з гітарою, писання музики до своїх поезій (романс «До душі», «Україна»), злободенних сатиричних куплетів, наміри укладати альманахи та завзяття воювати з цензурою, запис народних пісень з мелодіями, переклад античних творів, романсової лірики, спільні творчі задуми (наприклад, альманах «Складка» № 1 мав відкривати Самійленків акровірш на слово «Україна», а № 2 – такий же вірш Александрова). Допитуючи Александрова про зв'язок із Самійленком, жандарми зауважили, що «такому почесному человеку стыдно якшаться с мальчишкой и развращать молодежь»¹⁵. Закінчуючи навчання в університеті, Самійленко 4–6 серпня 1889 р. поїхав до Харкова відвідати Александрова, а згодом запитував у листі: «Як же Ваше здоров'я? Чи ще брикаєте?», на що той відповів жартівливим віршованим листом латинською мовою¹⁶.

Проте Самійленко – представник іншого покоління письменників і погоджувався не з усім, що пропонував його старший приятель. Наприклад, він намагався звільнитися від невиправданого редагування творів Александровим, який орієнтувався на рідну йому слобожанську говірку, не поділяв погляди Александрова на переклад класики. Якщо переклад «Іліади» Александров схвалював, то «пізніше на моє бажання перекладати Мольєра висловився, що він нам не до лиця, та й що мова наша ще не розроблена до ширшого вжитку і через те не підходить до цього»¹⁷, – згадував Самійленко. Не міг передбачити Александров, що Самійленко збагатить українську культуру неперевершеним перекладом «Тартюфа» та інших творів великого комедіографа.

Для подальшого навчання Самійленко свідомо вибрав Київ як головний «осередок українського руху», як місто, де «живуть українські письменники й наші учені», видаються українські книжки. У Києві поет одразу опинився

у бурхливому середовищі молоді. Тут його талант поета й музиканта знайшов найвідповідніший ґрунт для розвитку: численні таємні гуртки, бібліотеки, вечірки з неодмінним читанням його творів, спілкування з визначними діячами української культури – з родинами Старицьких, Лисенків, Косачів, Житецьких, з О. Кониським, І. Нечуєм-Левицьким, В. Науменком та багатьма іншими. Поруч було багато товаришів, найперше тих, що любили музику й поезію. Серед них Сергій Шелухин («Сивенький з Шелухою», – жартома казав Франко). С. Шелухин (1864–1938) – тоді маловідомий поет, «публіцист», як висловлювалися друзі, але запальний декламатор і музикант. У парі з ним Самійленко був душею не одного зібрання молоді. До речі, в листі до В. Гнатюка від 18 березня 1901 р. Шелухин писав, як вони грали на Франкових заручинах у Києві 4 (16) травня 1886 р.¹⁸

Музика наклала відбиток на життя та творчість Самійленка. Переїхавши 1893 р. до Чернігова, поет і там грав на різних інструментах в оркестрі, в «Народному театрі», відвідував автора «Журби» («Стоїть гора високая») Л. І. Глібова, який майстерно грав на гітарі. На Кубані, в Катеринодарі, він дружив з поетом і актором М. Вороним. Переїхавши 1903 р. до Миргорода, Самійленко настільки захопився організацією концертів і вистав, участю в оркестрі, який виконував навіть музику до опер, що й сам написав оперетку на дві дії «Свиридон Холодний» (загублена). Тоді ж він познайомився з письменником і талановитим бандуристом Г. Хоткевичем. Бандура так припала йому до душі, що до кінця життя не розлучався з проектом її модернізації.

Музична термінологія ввійшла в Самійленкові твори, один із його псевдонімів – «Стакато». У циклі фейлетонів «Розмова» засідання Думи він зобразив як гру «оркестру із чотирьохсот музикантів», де «ударні струменти», як це властиво оркестрам східних народів, можуть заглушити все (яскравий приклад Самійленківського сатиричного підтексту!). Музичну структуру мають багато сатирично-гумористичних творів («Російська серенада», «Дума-цяця», «Міністерська пісня», «Соловейків спів», «Duetтино», «Пісня про свободу» та ін.). Ці твори, без сумніву, автор задумував із музичним супроводом. Сучасники згадують, що в репертуарі поета було дуже багато українських, французьких та інших приспівок до гітари.

У Києві Самійленко творчо співпрацював з М. Лисенком, який поклав на музику поезію «Горе поета», на Лисенкове

прохання написав слова до «Запорозького маршу» («Гей, за наш рідний край»), текст кантати «До 50-х роковин смерті Т. Шевченка» («Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого»). Лисенко спонукав поетів до створення поетичної публіцистики для музично-декламаційних концертних програм, бо вважав такі твори, як писав С. Шелухин у цитованому листі від 18 березня 1901 р. до В. Гнатюка, дуже потрібними в громадській культурно-освітній справі. Такі твори є в М. Старицького, є і в Лесі Українки («Жалібний марш», «На роковини») та ін. Вони написані переважно до дати, події, повнокровно звучать тільки з музикою, в естрадному, а не камерному виконанні. Таким є Самійленків гімн «Україна» («Наша славна Україна»), на текст якого він сам написав музику для мішаного хору.

У Чернігові не без впливу Л. Глібова, його чудових загадок, пісень для дітей Самійленко запропонував для дитячого журналу «Дзвінок» свою «Вечірню пісню». Мабуть, для автора тексту вона звучала ще до того, як К. Стеценко поклав її на музику й вона стала перлиною українського солоспіву. Не випадково до Самійленкових «Весняних пісень» Стеценко написав хор без супроводу для мішаного складу, а веселий «Цар Горох» з його музикою залишився унікальним зразком сатиричного солоспіву в українській музиці. Самійленко продовжував багаті традиції української пісенно-романсової лірики. Близько дев'яти років працював письменник над поетичною драмою про дівчину-піснярку Марусю Чурай, і це в той час, коли ту ж тему розробляли багато інших авторів. У «Чураївні» він разом із піснею опоетизував щире людське кохання, відданість батьківщині та гуманістичні засади народної моралі, що їх свято шанував сам автор драми.

Із незвичайним ентузіазмом у студентські роки Самійленко брався за видавничу справу: він підготував альманахи «Хвиля», потім «Веселка», свою збірку «Вірші В. Самійленка», готовий був у цензурні брами «товкти, поки не відчинять». І альманахи заборонили, і добірку «З поезій Володимира Самійленка» (К., 1890) випотрошили – такий невтішний результат його війни з цензорами. Зате пошук авторів для альманахів у жовтні 1886 р. здружив Самійленка з Б. Грінченком (спочатку листовно), для якого у глухому закутку на Луганщині Самійленкові версифікаційні та мовні поради, книжки, різноманітна інформація про культурне життя України зумовили початок нового етапу літературної праці.

Самійленкова лірика вражала незвичним шліфованим розмаїттям строфіки (цикли сонетів, терцин, секстин, октав тощо), метрики (олександрійський вірш, гекзаметр, елегійний дистих тощо). М. Богданович мав рацію, вважаючи, що Самійленкова праця над строфою – архітектурою поетичного мистецтва – не має паралелі ні в українській, ні в російській поезії того часу¹⁹, а М. Рильський називав її просто революційною, «бо ламала все звичне, все традиційне, «назадницьке» в нашому віршованому слові!»²⁰.

Лірика Самійленка, як і його сатира, відразу привабила читачів своєю мелодійністю, ясністю і логічною стрункістю думки. Його «Найдорожча перлина», «Непевність», «Не вмере поезія», «Людськість», твори, присвячені Т. Шевченкові, Україні, рідній мові, не випадково входили до репертуару читців, звучали на різних зібраннях. У них впадає у вічі чітка градація думки, відшліфовані, часто афористичні рядки. Природна потреба висловити продумане, зважене, вистраждане без будь-якої штучності вкладається у формальні рамки віршової форми навіть там, де вони аж надто тверді, скажімо, в ранньому акровірші «У мене є одне кохання». Цілком природним, а не наслідувальним, надсонівським, як твердив О. Дорошкевич²¹, є те, що Самійленкова лірика пройнята почуттям тривоги, скорботи, непевності за долю народу, який у неволі втрачає те, що осягають вільні народи:

*Невже для нас одних минають дурно роки,
Як перейшли вже сотні літ?*

*Невже не кинем ми й тепер свій сон глибокий,
Коли вже всі вітають світ?*

Тяжко було бачити, що народ, приспаний неволею, не усвідомлює свого трагічного майбутнього; але ще тяжче було бачити, як на догоду поневолювачам його освічена частина сама докладає руки для знищення себе і своєї батьківщини. Каткування матері синами – така прозора алегорія поезії «Сон» («Я бачив сон...»), знайома нам ще з творів М. Смотрицького. Тут, за словами Франка, Самійленків тихий гумор переходить «в крик хворої, зневаженої душі, в гіркий стогін важкого обурення на безхарактерність і протрацію [безсилля. – М. Ч.] тих, що повинні б бути світочами народу» (37, 202).

Поет болісно реагував на постійні чвари в середовищі української інтелігенції старшого й молодшого поколінь, які розпорозували і без того слабкі сили опору реакції.

Крім цього, частина інтелігенції виправдовувала свою пасивність у захисті національної культури та й самої нації хибними космополітичними доктринами. Тому Франко вважав царські заборони 1876 і наступних років проти української культури лише частиною біди. «Далеко гірше було те, що у значній часті української суспільності запанував був настрій байдужний а навіть ворожий для розвою української національності, – писав він 1901 р. у статті «З останніх десятиліть ХІХ в.» – Під впливом непереварених соціалістичних теорій одна часть найгарячішої і найздібнішої молодіжі доходила до повної негачії всякої народності, до погляду, що в Елізіумі [країні блаженства. – М. Ч.] будущего, недалекого (як тоді вірили) соціалістичного раю потонуть усякі національні партикуляризми і що загалом розв'язання економічних питань безмірно важніше від усіх інших».

З прихильниками такого «прогресу», з тими, «що буцім вони хочуть кохати весь світ», «що працюють для цілого світу одразу», Самійленко-лірик полемізував ще в 1887 р. у циклі «Елегії».

*Хай тільки кожний обробить своє невеличке поле –
І зацвіте вся земля цвітом хорошим, рясним.
Кожний працює нехай хоч для рідного тільки народу –
І всі народи землі будуть щасливі тоді, –*

писав поет у відповідь «всечеловекам». До речі, поезія мала назву «Космополітам».

Не може не дивувати, як ще на початку 90-х років ХІХ ст. Самійленко в поезії «Людськість» (1893) збагнув, що з новим машинізованим століттям на людство насувається і страшне зло – втрата духовних цінностей, дефіцит людяності, бездушний практицизм, що «ножем холодним міркування» розсікає все найдорожче в народі й особистості.

Роздуми про людськість, про людину, смисл життя, про долю рідного краю – це провідні мотиви Самійленкової лірики. Поета цікавило все: він навіть спостерігав заняття з анатомії у клініці, перечитував багато літератури з філософії, природознавства, астрономії, був обізнаний з новинами техніки, читав доступну в Києві іноземну пресу (в одній із статей скаржився на брак читальні, «де б можна було знайти принаймні найголовніші газети та журнали, що виходять хоч би в Європі»). Самійленко був незвичайним читачем. Коли натякали, що мало пише, відповідь була одна: багато читаю.

Французька література, історія – предмет постійної уваги письменника. Читання генерувало його думку, особливо в століття Великої французької революції, падіння Бастилії, що знайшло відлуння в ліричних роздумах 1889–1893 рр. Без сумніву, саме фінал Бастилії навів такі рядки з поезії «Катам» (1893):

*Нехай, хрестившись огнем,
Наш сонний дух розбудим ми
І голову твою розб'єм
Об стіни нашої тюрми.*

Для демократичної інтелігенції в абсолютиській Росії конституційна республіканська Франція була символом майбутніх революційних змін. Століття Великої французької революції особливо збудило волелюбні настрої. Свої посвяти Україні Самійленко синтезував тоді навіть французькою мовою у поезії «L'Oukraine»:

*L'amour qui sait survivre a de grandes tortures
Va chasser loin de toi les nuages obscures
Qui s'amassent sur toi pour assombrir ton ciel;
Pourqu'il ne reste plus une seule cohorte
De tous ces vils brigands qui te proclament morte,
EffaCant ton nom e'ternel.*

Саме у цей період у Самійленковій ліриці з'являється така жанрова форма, як ямби; саме десь у липні 1889 р. він перекладає «Поступ» французького законодавця цієї форми О. Барб'є (це єдиний переклад творів цього автора українською); в ньому співець барикадної лірики роздумує над досвідом, «що нам історія дає», над тим, «що діяли батьки», як «ми в той літній день (падіння Бастилії.– М. Ч.) одразу всі співали Свободі в честь величний спів». Гіркі ці роздуми. Оспівану богиню Свободи, якою французи дивували світ, затьмарили «мерзенне зрадництво, криваві забави», тваринні інстинкти. І знову, як колись, пливають криваві річки, мліють матері, жінкам і дітям багнети пробивають груди.

*І лютої доби злочинства всі колишні
За наших повстають годин,
І вже не певні ми, що світ в ході одвічний
Вперед пройшов хоч крок один!*

Переклад не випадковий. Він перегукується зі змістом поезії «Людськість», дає ключ і до розуміння Самійленкового циклу поезій «Ямби», написаного в той же період.

Розшматована штучними кордонами, обез'язичена і зацькована борзописцями Україна постає в уяві поета як образ розіп'ятого й осміяного Христа. Образ цей збуджує в ліричного героя суперечливу гаму почуттів, насамперед ганьби:

*Який же сором нам! Так смійтеся із нас
Ви, горді волею народи:
Се перед вами ті, що в божевільний час
Самі відкинулись свободи.*

Посилення громадянських мотивів у творчості письменника на початку 90-х також пов'язане з його участю в «Братстві тарасівців» – першій в Україні таємній організації національної молоді, до якої належали Іван Липа, Борис Грінченко, Микола Михновський, Віталій Боровик, Михайло Коцюбинський, Євген Тимченко та інші. Програма тарасівців (найменування братства походить від імені Тараса Шевченка, братчики присягали на вірність Україні на могилі Кобзаря в Каневі) була опублікована 1893 р. у львівському журналі «Правда» під назвою «Декларація віри молодих українців». Згодом Братство стало фундаментом Революційної Української партії (РУП), за радянських часів згадки про організацію було суворо заборонено, а ще живих її учасників фізично знищено.

За зло мусить бути розплата, але, на думку поета, правда, істина сильніші за насильство. Дикість, варварство, «ніж і кайдани» хай «зістануться тому, хто іншого не має права». З досвіду кривавого термідора Самійленко знав, що терор можна пояснити, але в історичній перспективі його виправдати неможливо. Саме тоді жваво дискутувалося питання соціальної етики та політики. М. Драгоманов висловлювався, що чиста справа вимагає чистих рук, І. Франко готував свій трактат «Що таке поступ?», а Леся Українка писала спеціальну розвідку про політику й етику. Всіх їх хвилювало, що в політичній боротьбі антагоністи готові до будь-яких методів досягнення мети, аж до фізичного взаємознищення. Досвід Великої французької революції яскраво ілюстрував цю загрозу. І Самійленко писав:

*Ненавидим ми зло, проти його стоять
По всякий час душа готова;
Але на згин йому не будемо вживать
Ми зброї іншої, пріч слова.*

Така позиція дала підстави вписати його за часів сталінщини в розряд безнадійних, обмежених «культурників, ліберально-буржуазних просвітян».

Розмислова, іноді діалогізована («Зимовий діалог», «Герострат»), без претензійної тропіки, з постійною апеляцією до душі – не як якоїсь містичної категорії, а як оголеного, найчутливішого нерва, що будить сумління, зважає правду і кривду, – лірика Самійленка 80–90-х років не тільки жанровими формами, а й тематикою, мотивами склала цілком оригінальну сторінку в антології української класичної поезії. Вона є найближчою попередницею лірики Лесі Українки. Можна сказати, що з середини 90-х років Самійленко поступився місцем авторці «Невільничих пісень». Наступні десятиліття він віддав сатирі, а кілька ліричних творів – то від гірких утрат, серед них і тієї, що була «зорею променистою», «що життя й красу творила», – Лесі Українки. Це був у той період найтяжчий удар – смерть найдорожчих людей: М. Старицького, Б. Грінченка, М. Лисенка, М. Коцюбинського.

В українській ліричній поезії 80-х років свіжими були філософські, «космічні» мотиви творів Самійленка-гуманіста. Він чи не перший робить спробу глянути на суперечності життя земної суспільності з космічної висоти («Дві планети», поема «Гея»), спонукає замислитися над доцільністю житейської суєти в дусі Шевченкового «той буде, той руйнує». У ліричних творах є роздуми про людське життя в неволі, змарновані покоління («Зимовий діалог»), про фізичну смерть і духовне безсмертя – славне і в неслав'ї, ганьбі («Герострат»).

Про нереалізовані можливості поета у філософській ліриці промовляють його «Думи Буття» (1918) з порушеннями в них саме у філософському плані такими темами, як матерія та свідомість, абсолютне та відносне, пізнане та непізнане, єдність окремого й загального. Поет не прагнув нав'язувати читачеві якихось концепцій – матеріалістичних чи ідеалістичних. Своїми роздумами він виявляв нові, вищі, ніж сіра буденність, горизонти мислення, спонукав до осмислення себе в ширших вимірах Буття. Відлуння «земних» і «космічних» мотивів Самійленкових творів відчутне у творах його університетського однокашника М. Грушевського (оповідання «Особисте щастя», зб. «Sub divo»).

І своє особисте життя Самійленко мислив як служіння ідеї, не пішов звичним шляхом, не дбав про службову кар'єру. Відмову від університетського диплома, який зі своїми знаннями він міг здобути без труднощів, пояснив нехиттю до деяких предметів та станом здоров'я. Але це формальна відповідь. Практичним людям важко було

збагнути несполучність дипломованого державного службовця з переконаннями ворога тої держави, марність того диплома для «неблагонадійного», піднаглядного українського митця, якому жодної державної посади антиукраїнський режим ніколи б не дав. Хіба у добу більшовицької окупації мало дипломованих учених змушені були заробляти на хліб кочегарами, пастухами колгоспних отар, сторожами, вантажниками?!

Але збірка анекдотів про Самійленка поповнилася ще одним сюжетом про те, як він, мовляв, прослав свої державні іспити. Як згадують сучасники, він і сам іноді потішатиме публіку анекдотами про свою особу, а один із листів до діяльного Миколи Лисенка підпише «Ваш щирий, але тяжко ледачий...». Проте Самійленко був дивовижно діяльним, коли йшлося про найсвятіше – про долю нації.

Київський студентський період залишився у пам'яті Самійленка як найщасливіший, найпродуктивніший у творчості. На його поетичній арфі в ті роки на повну силу звучали не тільки срібні струни – лірика, а й бронзові – сатира. У розвитку української післяшевченківської сатиричної поезії Самійленку належить чільне місце. У ній він пішов тим магістральним шляхом політичної поезії, політичної сатири, на якому акцентував Франко ще у статті «Темне царство» (1881). Як і в Шевченка, політична сатира Самійленка дає широку панораму «темного царства» з усіма його закутками, підпорами й бюрократичною челяддю, картину того, як у ньому все живе і рухається, за словами Самійленка, від коронованого «батого».

Пошевченківська політична сатира не мала популярнішого твору, як Самійленків «Щасливий край» («Ельдорадо»). Його вивчали напам'ять, переписували, декламували на вечірках. Не один список для різних адресатів зробив сам автор. Лише через двадцять років після написання цей твір вийшов легальним друком у Росії, і то допомогла йому в цьому революція²². Популярності твору сприяв не тільки дотепний, гострий, «універсальний» зміст, а й напрочуд вдало вибрана форма дзвінкого сатиричного куплету. Її Самійленкові-поетові підказав Самійленко-музикант. Кожний четвертий рядок у вірші звучав як подвійний, завершальний акорд. Саме в ньому дубльованим ударом акцентується прихована їдка іронія перших трьох. Подвійне римування цього рядка з другим посилює мелодійність строфи. Зміст ключового рядка увиразнюється і ритмічними засобами. Легке, але дещо одноманітне

звучання чотиристопного хорея пожвавлене у ньому прихилем на стопах 1, 3. Таке іпостасування автор не робить постійним, і в загальній композиції твору йому вдається поставити важливі смислові наголоси:

*За провинності ж карає –
Тільки бідних, тільки бідних.
І цензура ліберальна –
Все черкає, все черкає.*

Свої «таємниці» має майстерність усього куплетного «ансамблю» – композиція твору. З чотирнадцяти куплетів у десятих перші рядки починаються словом «там», яке ще чотири рази зустрічається на початку середніх рядків. Художній смисл цієї лексичної анафори в іронічному змісті всього твору: там – Ельдорадо! Композиція має свої рамки: місце першого й останнього куплетів змінити не можна. Іншими куплетами можна «маневрувати» – опускати, додавати нові, залежно від ситуації. Зразок такого використання «гнучкості» композиції відповідно до умов цензури подав Самійленко в одному з листів до Александра. Так виникали авторські і читацькі варіанти твору, що починав жити за законами фольклору.

У сатиричній панорамі Самійленка кожного разу свої об'єкти: в «Ельдорадо» – державна структура «щасливого краю» з усіма соціальними й національними деталями; в «Як-то весело жить на Україні!» – соціальна база панської радості на «нашому хуторі», як називав поет Україну в імперському контексті; у «Фармакології» – офіційні «лікувальні» засоби для суспільного організму; в «Російській серенаді» – дика відсталість «темного царства» з батюшкою-царем і «благонамереним страхом» його підлеглих; у «Всеросійському святі» – політика коронованого «батого» в своїй вотчині.

Перу сатирика властиве яскраве розмаїття жанрово-стильових форм та прийомів. Крім різновидів куплетних структур, маємо монологи-сповіді («Горе поета», «Возсєдинєнний галічанін», «На печі», «Твердий русин», «Мрія бюрократа» та ін.), трагедії («Пісня про віщого Василя», «Пііта (На мотив Лєрмонтова)», «Дума-цяця»), макаронічні пародії («Разгаворы», «Всеросійське свято (Коронація)»), віршовані фейлетони («Собаки», «Фармакологія», «Поноворічна розмова»), різні інші літературні та фольклорні форми (пісні, романси, анекдоти, оди, притчі тощо).

В. Самійленко першим в українській літературі започаткував жанр фейлетону (прозованого і віршованого) – невеликого художньо-публіцистичного твору злободенного

змісту. Звичайно, куплет, часто з рефреном, – це коронний жанр сатирика. І має він свій корінь не лише в сатирах Беранже, а й у співних «пашквілях» давніх дяків-«пиво-різів» та студентів-бурсаків, в стилі яких писав свої «пашквілі» на жандармів ще й В. Александров. Ця традиція відлунує і в наш час у так званій авторській пісні.

Трагізм особистої долі Самійленка-сатирика у тому, що він сам був невідьником висміюваного ним «темного царства» й обставинами життя змушений був виконувати таку роботу, якої органічно не сприймала його душа. Після університету біля двох років мучився на Київському телеграфі («принади» тої праці описав в оповіданні «Під Новий рік»), з 1893 по 1900 р. його заїдала канцелярщина в Чернігівській земській управі, потім більше двох років у Катеринодарі на Кубані. Не маючи сталого місця праці та певної посади, обтяжений родиною та постійними боргами, він не міг цілковито віддати себе літературі. «Оце знов думаю про те, щоб кудись перенестись на Україну, – пише Б. Грінченку 8 травня 1901 р., – Кубань не справдила моїх надій на кращу долю, і бачу, що й далі буде те саме. Тепер знову кореспондую з земляками в справі відшукання посади» (II, 466). Не затримав довше Самійленка й рідний Миргород, бо тут до марудної канцелярщини долучилося ще й деспотичне земське «начальство».

Марними були надії Самійленка в ярмі російської цензури на те, що видавництву «Вік», якому вже тоді вдалося випустити зібрання творів М. Коцюбинського, Б. Грінченка, пощастить і з його збіркою пробитись крізь цензурні рогатки, що і його «томенячко», як він писав Коцюбинському, побачить світ. Тільки революція 1905 р. дала йому, безробітному, трибуну. 31 грудня того року в Києві вийшла перша українська газета «Громадська думка» (оголошене «Громадське слово» було заборонене) з його фейлетоном «Як я перейшов од... слова до... думки». У творчій біографії письменника почався другий, київський, період. Той Самійленко, який ще недавно скаржився, як на тяжке горе, що йому нічого не пишеться, тепер подавав один за другим якщо не фейлетон, то сатиричний вірш у «Громадській думці» й у сатиричному журналі «Шершень». Він став літописцем революції в українській пресі як фейлетоніст і як поет-сатирик. Мало хто з письменників тоді працював з такою інтенсивністю, як він.

Проте коротке просвітління для української преси, а отже, й для Самійленка, тривало недовго. Влітку 1906 р.

було заборонено «Шершень», з оголошенням воєнного стану у вересні не стало й «Громадської думки». У новій газеті «Рада» з посиленням реакції дедалі менше лишалося місця для фейлетонів та сатир «В. Сивенького», збільшувалася небезпека розправи «істинних» чорносотенців за влучне слово. Замість літературної праці довелося складати іспит з нотаріальної премудрості та знову йти на канцелярську працю в далеку Добрянку на краю Чернігівщини. «Треба Вам сказати, що їхав я сюди страшенно обтяжений довгами, та ще, щоб оборудувати контору, мусив напозичатися і в приватних осіб, і в банках чернігівському, і трохи в добрянському, бо ми були – я й родина – мов ті турецькі святі, – писав 10 червня 1911 р. Є. Чикаленкові. – От, головним чином, через віщо всі ці чотири роки я тут крутився як муха в окроші» (II, 473–474). Треба було навчати ще й двох дочок у чернігівській гімназії. Але найбільших страждань завдало родинне горе: в Добрянці помер тримісячний син, а 20 червня 1911 р. не стало й другого, якому вже було «рік і трохи більше семи місяців».

У Добрянці письменник прожив до середини 1917 р. – найпорожніше у його творчості десятиліття. Кілька поезій і перекладів з іспанської, гротескна п'єса на дві дії «У Гайханбея» – весь його доробок за цей час. Перешкодою були не умови праці, матеріальні нестатки й родинне нещастя, а глуха, затхла атмосфера глибокої провінції, втрата відчуття пульсу живої публіки, читача, яке він завжди мав у Києві.

У дореволюційний період доробок Самійленка загалом нечисленний, але для пробудження революційних настроїв, почуття людської гідності й національної свідомості в українській суспільності, забитій і заляканій деспотичним режимом, він зробив своєю політичною сатирою дуже багато. Висміюючи фальшивих народолобців, патріотів, боягузів-пічкурів, послужливих писак, небезкорисливих базік і нероб, він лікував морально-психічні недуги суспільності, нажиті в умовах довголітнього «темного царства». Різномісний типаж цієї категорії української інтелігенції сатирик зібрав з усіх регіонів Наддніпрянської України, а також на Галичині й Буковині. Його «Патріота Іван», написаний після поїздки до Галичини, первісно називався «Іван з-над Сяну»; портрет публіциста-конформіста з «Гострої статті» чітко окреслений рамками галицького громадського побуту; а персонажі «Патріотичної праці» – це яскраві сатиричні портрети представників східноукраїнської

наукової інтелігенції, яка на словах збиралася розвивати культуру свого народу та водночас друкувала свої праці в російській пресі, бо так і слава голосніша, і безпечніше від уряду, та й не треба вчитися рідної мови.

Не обминув сатирик і літературно-мистецьких проблем, компенсуючи в такий спосіб брак літературної критики. Скільки маємо нарікань на графоманство в листах П. Куліша, Т. Зінківського, Б. Грінченка, Лесі Українки та інших письменників! Щоб дискредитувати в очах обивателя українське художнє слово, цензура охоче підтримувала «віршошкрябів» та «драморобів». Самійленкове «Горе поета» з посвятою «усім недотепним віршомазам» та музикою Лисенка замінило не один десяток критичних статей у стримуванні графоманства. Цій же меті служили фарси-жарти сатирика «Драма без горілки», «Дядькова хвороба», «Химерний батько», бо й у театральному мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст. за славою корифеїв тягнувся шлейф ремісників від сцени. Самійленко висміяв поетів, що пишуть «співами» та «білими сонетами», «ліриків нової школи», кредо якої робити «тільки враження, більш нічого». Є в нього славолюбний творець «самородної поезії», заможний хуторянин Бовкалло («так голосніше й більш по моді»); є й укладач народної енциклопедії «для мишей» з теж характерним прізвиськом Гавкун. Сатирик розумів, що графоман – що бур'ян на городі: росте швидко і глушить усі культурні рослини.

Поява кожного сатиричного твору Самійленка переважно пов'язана з конкретною подією: вмер у Києві лютий цензор-українофоб Рафальський у січні 1888 р. – з'явилася «Пісня про віщого Василя»; виступив лідер галицьких москвофілів на зборищі київських монархістів 17 жовтня 1890 р. – написано вірш «Возсоединенний галічанін»; відбувся 1896 р. кривавий коронаційний церемоніал – з'явилася «Всеросійське свято»; вчинено 1902 р. замах на «великого інквізитора» Победоносцева – «Те Деум»; вбили в липні 1904 р. міністра внутрішніх справ Плеве – тут же «Истинно русский плач над могилою...»; розпочав прем'єр Вітте 1905 р. гру в конституцію з повсталим народом – тут же байки «Мудрий кравець», «Невдячний кінь» і т. ін.

З такою ж швидкістю поет відгукувався на кожний крок царської бюрократії під час революції 1905–1907 рр., на всі її маніпуляції з конституцією, виборами, Думою. Початок столипінського терору «зафіксував» без метафори, як хроніст, куплетами «1908 рік». Не впав сатирик у песимізм

від того, що «гідкі свободи біс на хвості кудись заніс», що «вже здихати вільно всім», що «славний рік новий» розпочався масовим терором.

*Дуже тішить він мене,
Чим? А тим, що й він мене,—*

таким іронічно-мажорним акордом завершував свої куплети. І в далекій Добрянці в час політичної глухомані він не втримався, щоб не «приєднатися» до помпезно-казеного відзначення 200-ліття Полтавської битви («Переможець») або не менш галасливого святкування чорносотенцями, «істинно русскими», як вони себе іменували, 300-ліття царської династії Романових («Істинно руські заслуги»). До святкового маніфесту він дав свій коментар із знаменитим рефреном:

*Зате ж так мало в нас небитих
І конституції нема.*

Злободенність тематики, прив'язаність до конкретної події не збила сатирика на примітив твору-одноденки. Сатиричні портрети створені ним із такою силою художнього узагальнення, типізації, що вони вийшли за рамки своєї епохи і не втратили своєї естетичної цінності.

У другій половині 1917 р. Самійленко знову приїхав до Києва. Почався новий спалах творчої активності письменника, зігрітий надією, що поневолений століттями народ здобуде свою національно-державну незалежність, що його мова, культура матимуть своє громадянство. Зібраний ще в студентські роки матеріал про фонетичну красу мови, чужомовні запозичення, яким ділився з Б. Грінченком, М. Коцюбинським, Лесею Українкою, викладає у двох дуже актуальних і цінних для розкутого українського слова статтях «Дбаймо про фонетичну красу мови» і «Чужомовні слова в українській мові». Проблеми загальнонаціональної літературної мови хвилювали Самійленка ще у 80-х роках. Тоді він дорікав консервативній галицькій інтелігенції, яка свій салонний жаргон вважала за «справжню літературну мову», бо

*Нев і цісаря вітаєсь;
І казань кажесть на амбоні,
Бо нев кобіті освідчаєсь
У щиро руському сальоні.*

Фактично Самійленко умовив Грінченка у 1891 р. виступити з критикою галицьких віршів²³, з чого й почалася

широка дискусія, яка мала велике значення для консолідації загальнонаціональної літературної мови.

Такій консолідації Самійленко свідомо підпорядковував свою письменницьку працю, що в 1907 р. дало Франкові підставу сказати: «Мова його поезій – се один великий комплімент для майбутньої національної і літературної мови України, нехитба вказівка, куди мусить іти її розвій. І завважте: ся мова однаково зрозуміла, з однаковим залюбуванням читається над Сяном, Дніпром і Доном; вона вже тепер зв'язує вузлом співчуття та симпатії всі частини нашого народу» (37, 204).

Проблеми розвитку національної культури були пов'язані з політичними проблемами, які Тимчасовий уряд не здатний був розв'язати. Самійленко-сатирик одразу ж відчув, що й без монарха бюрократія та панівні верхи не можуть позбутися імперських стереотипів «єдиної і неділимної», відмовляють «іногородцям» у праві на найскромнішу крайову автономію, що не змінилася їхня соціальна природа («Та й пани ж, не взяв їх кат!»). І латані ще за царя «циркуляри, ликом шиті», й уряд, і сенат – усе в своїй суті як за царського режиму («Над болотом Петрограда»). Давня політика гноблення «іногородців» прикривається тепер словами про волю, рівність, демократію («Слова і думки»). Так Самійленко-сатирик створив літопис політики Тимчасового уряду, а його падіння відзначив бадьорими куплетами «Україна тяжко плаче».

Небагато змінилось і в особистій долі письменника. «Українські сфери», як висловився він у листі до М. Вороного²⁴, не дуже подбали про того, хто своє життя і талант присвятив боротьбі з царським режимом. Замість літературної праці знову була канцелярщина по різних міністерствах і департаментах. «В секретаріаті освіти Самійленка посадили на посаду діловода разом з панночками 19–20 літ та з «Акакіями Акакійовичами» попереднього часу, – згадував його університетський товариш А. Маршинський. – Не дуже почував себе Самійленко на місці. Був навіть трошки ніби ображений. Для товаришування з канцелярськими панночками він був застарий, а Акакії Акакійовичі занадто ріжнилися від нього розумовим обрієм та інтересами. Та й платня діловода не відповідала його потребам: з неї жили, крім нього, дружина й дочка»²⁵.

Маршинський докладно описав, як після міністерства освіти Самійленко ще правив «українську тарабарщину» фінансових чиновників, аж поки його, хворого, не вигнав

з тої посади якийсь новий міністр Відибіда, бо треба йому було влаштувати свого знайомого. «Визволив з цієї ситуації проф. Огієнко: покликав Самійленка на таку посаду, з якої скинув його Відибіда, до свого міністерства»²⁶.

Так виглядав послужний список поета вже на роботі, так би мовити, у своїх бюрократів. І побут був не кращий: не вистачало на харчі, на одяг, не мав за що й тютюну купити. Ось яким його бачила в ті часи давня приятелька, письменниця, дружина й сподвижниця Б. Грінченка Марія Грінченко: «Вигляд мав вельми нужденний, убрання на йому було старе, а на голові знову шапка-бирка з діркою; був якийсь прибитий. Жив тоді він у Михайлівському монастирі»²⁷.

Та не злидні й поневіряння були для Самійленка найтяжчим лихом – з ними він не розлучався все життя. Як найбільшу особисту трагедію він переживав більшовицьку окупацію України, початок якої викликав у поета почуття розпачу, гніву, гострого болю. Вилилось усе в мало не єдиному ліричному творі з тих часів – в поезії «Як ми ждали її, віковічні раби...» (1918). Очікувану віками волю – «богиню ясну», скривавлену, опльовану викинули «ми» на смітник. У цьому «ми» – і «червоні», і «білі» загарбники, бо всіма керують тільки звірині імперські інстинкти. Той же крик душі, що й у перекладеній тридцять років тому поезії О. Барб'є «Поступ»; те ж неприйняття насильства, що й у тодішніх власних «Ямбах». Те, над чим колись спонукала задуматися історія Великої французької революції, постало реальністю на рідній землі.

Накинена Україні Росією громадянська війна («білих» і «червоних»), різнобарвні окупанти, масові, часто безглузді жертви, з такою разючою безпосередністю описані В. Сосурою в романі «Третя Рота», – це трагедія, що не вкладалася у свідомість не лише Самійленка, а й Короленка, Горького та багатьох інших. Картини тої війни, зображені Самійленком у незакінченій поемі «Гея», у творах українських вояків Р. Купчинського (трилогія «Заметіль»), О. Бабія (поезія «Базар»), Г. Косинки (оповідання «На золотих богів») та інших, – це «гарячі документи» для пізнання героїчної оборони України від зазіхання на неї агресивних сусідів. І сам Самійленко міг легко стати жертвою того молоху війни – війни жорстокої та суперечливої. Воюючі сили-антагоністи були цілим клубком гострих соціальних, політичних, національних суперечностей та інтервенцією багатьох іноземних держав. Київ переходив із рук в руки, щоразу з новими жертвами. Восени

1919 р. денікінська контррозвідка спорядила спеціальну експедицію для розправи над діячами української культури. Її очолив Б. Будилевич. Самійленко був у списку ново-явленого інквізитора, а його твори підлягали спаленню²⁸.

Подібним було ставлення до українців і більшовицьких комісарів зі Смольного, які перехопили в листопаді 1917 р. у «білих» державне кермо. Імперську демагогію російських лібералів вони доповнили облудними фразами про рівність націй, про їхнє право «на самовизначення аж до відокремлення», про пролетарський інтернаціоналізм та класову солідарність трудівників. Лівачьке прагнення до нібито однієї світової спільноти, нехтування національним у головах багатьох зливалося з ідеєю єдності та нероздільності тепер уже більшовицької Росії, що по суті нічим не відрізнялося від політики старого режиму. Як писав ще в 1905 р. Франко, «вистарчить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею – ідею нероздільності й єдності Росії», як постане національний автократизм (45, 403), тобто верховенство одної нації у багатонаціональній державі.

Більшовицькі правителі в масці «диктатури пролетаріату» та «класової солідарності» найперше в самій Росії тотальним терором зліквідували політичні свободи та партії. Самійленко відреагував на це блискавично сатирою «Спасенний винахід». Модерна «високопродуктивна» гільйотина – ось радикальний засіб для «однодумності» всіх демократів, коли вони... без голови.

Тогочасному новоріччю сатирик приурочив діалог 1917-го з 1918-м («Розмова років»). Перший для народів імперії рік замість революції, скасування царату, віднайшов відповідний «сурогат» носія безладдя, позбавив дарованих вольностей. Другому, 1918-му, належить «владу більшовиків простягти до всіх країв», «Установчі» розігнать, українцям хльосту дать», «І тоді в звірячий стан повернути громадян». Техніка цього «повороту» викладена в сатирі «Статут фаховців» (1918), де майстерно спародійовано більшовицькі декрети та постанови «Нехамко-троцької держави». Вони спрямовані на те, «Щоб Україні допомгти свого вкраїнства враз позбутись і в «Русь єдину» повернутись». Засилля «фаховців» зі всієї «Совдепії» в усіх державних та громадських структурах – найкращий спосіб осягнути цю мету.

Людоїдська ідеологія перефарбованих під марксизм імпершовіністів і русифікаторів стала об'єктом гострої критики у поемі «Гея», де сатирик для увиразнення анти-

гуманної, варварської сутності теорії та практики більшовизму обрав собі «космічну позицію»: він прилітає на нашу багатостраждальну Землю-Гею з Марса. При нагоді дісталася, як кажуть, на горіхи і графоманам, «зверхпое-там» з їхніми «футуристичними крутовертами». Дісталася й політикам, що «з своїх теорій та програм уміють тільки пекло тут створити», що задурманюють народ, а «слухняні ж маси темної юрби ідуть за тими, хто самі раби». Гротескові штрихи у творі пересипані авторськими побажаннями, аби люди позбулися «великої брехні», мізерних, своєкорисливих і славолюбних «царків», які з Божим іменем розпалюють бійню між народами. «Марсіянин»-оповідач тут принагідно висловлює свою пораду-побажання «гучні гуманні всі промови перетворити в мовчазну любов...».

У контексті таких роздумів сатирик дає аналіз імперської месіанської ідеології російського великодержавництва – ідеології «представника народу, що душив усі народи». Читач у ньому легко пізнає зарозумілого російського великодержавника-монархіста, який тримав «під батогом» народи, перетворив свій «народ безправний, напівдикий», голодний на страшну спустошливу, як сарана, силу супроти інших народів. Але тепер, коли він сам «у ролі жебрака» опинився на задвірках, він не перестає журитися, що з шії покорених земляків спало ярмо.

Самійленко-сатирик показує ґрунт, на якому була в дикій голодній імперії так легко прищеплена «нова віра» «пророка од сатани», що «власності (підкреслення автора) ніде немає», «що тільки в світі є одна святиня – дерево твоє». Автор у тривозі: «сліпим народам», що гризуться, як хорти, загрожує новоявлений Хам, який може розтоптати і їхню волю, і їхні «святощі народні». Третій розділ поеми «Гея» – це гротескний малюнок «Совіцької червоної України» під більшовицькою окупацією. Тут «виробляти пролетар одвик що-небудь інше, окрім диктатури», тут «товариш» Іван під червоним прапором з розмахом відбирає хліб, грабує майно, палить, розстрілює сотнями, переселяє в Сибір («Щоб не тримались власницьких ідей!») – і все в ім'я однієї мети: загнати всіх у комуни, «ущасливити» всіх комуністичним «раєм», навіть... безлюдним!

Більшовицький розбій в Україні відбувався за умов гарячкового формування територій сусідніх держав, що виникли на руїнах імперій. Блок європейських держав Антанта політично, збройно та матеріально допомагав Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії, хоч вони

прихоплювали собі українські землі. Сподівання українців на допомогу, на співчуття та розуміння навіть від відомої революційною волелюбністю Франції виявилися марними. Маскуючись під захисника свободи, прикриваючись гаслами самовизначення, організовуючи похід проти більшовизму, «тьотя» щедро постачала зброю російським білогвардійцям, польській буржуазії проти «банд», тобто того, хто на своїй землі «за права народу б'ється». Поезію «Дещо про свободу» сатирик завершив їдкою іронією:

*Невже ж не вдячні ми за те,
Що нам дають свободу?*

В умовах своєї сумної одиссеї під час накиненої чужинцями т.зв. «громадянської» війни Самійленко зібрав свіжий матеріал для злободенної сатири на «домашні теми». З-під його пера виходять поезії «Діяч», «Громадянин», «Від чого люди лихі», «Іванова партійність», «Ми», стріли яких спрямовані проти своїх буцімто «громадян», «діячів» – жалюгідних кар'єристів, користолюбців, демагогів, політичних спекулянтів, а то й просто неуків та шкурників. Це дошкульна сатира на тих напасливих людей, «що вміють красти», що люблять «пити кров ще більше, ніж горілку», про людей, основою яких від «Божого створіння» «лишилась глина та кізяк», а тому вони й по цей час «не ліпші від скотини» й душа їхня «не божеством, а кізяком довіку буде тхнути».

Слово сатирика ніколи не було таким конкретним, а сміх таким їдким. І це, очевидно, тому, що об'єкт сатири – оті відібиди – концентрував у собі моральну нищість вікового рабства. І нема тут гніву на все людоство, як це декому здавалося, бо лихі люди мали своє конкретне обличчя. Щоб сказати про їхню «замішану на кізяку» плоть, сатирик блискуче використав широковідомий апокрифічний мотив, як це він уже раз зробив, щоб висловити Іванову думку про панську запопадливість до праці («Божий приклад»).

Винятково цікава тодішня Самійленкова сцена-байка «Іванова партійність». У ній нема традиційних вовків, лисиць чи ослів, нема й традиційного сюжету. Її персонажі – це один Іван і сім «енків»: Іваненко, Петренко, Василенко, Павленко, Палажченко, Горпинченко й Дубенко. Усі вони – не колекція з української антропоніміки, а «лідери» партій, сказати б, колекція цілком політична – це «праві» та «ліві» есери, есдеки, самостійники, більшовики тощо. Усі готові розбити один одному голову, бо кожен вважає тільки

себе вождем і виразником волі народу. Самійленко з геніальною простотою знайшов спосіб, щоб показати хто є хто, – він дав «енкам» сцену, а Іванові – останню репліку – замість традиційної «моралі». Від «Мудрого кравця» до «Іванової партійності» – така еволюція байки у творчості Самійленка, еволюція, що варта окремого дослідження.

Найтяжчі хвилини життя довелося пережити Самійленкові в окупованій буржуазною Польщею Галичині. Взимку 1921 р. він виїхав до Тарнова з урядом УНР. Яка іронія долі! Саме тоді громадськість відзначила 35-ліття його літературної праці, й саме тоді він з родиною найбільше голодував. Це викликало глибоке обурення, яке з гнівом згодом висловив його товариш ще зі студентських років С. Шелухин: «Життя Самійленка в Тарнові – це матеріал не до його біографії, а до характеристики хамства влади та її прислужників. Там його доби́ли остаточно. Наче на глум, у Тарнові призначили поетові пенсію тоді, коли не було вже з чого виплачувати»²⁹.

Ще на початку революції Самійленко висловив побоювання, чи вистачить у народу свідомості скинути ярмо. Виявилось, що тої свідомості забракло у тих, хто взявся керувати та направляти. Ставлення до Самійленка стало яскравою ілюстрацією громадянської незрілості верхів. С. Шелухин досить точно це висловив у своїх гнівних спогадах. «Яка гірка іронія і разом трагедія нації! – писав він. – Хто б міг сподіватися, що революція 1917 р., для якої Самійленко так віддано працював, тільки заступила для нього царських держиморд, цензорів і жандармів на революційних кар'єристів в українському уряді. [...] Вони не придумали нічого кращого, як перевести Самійленка з російської в українську канцелярію і творчому талантові сатирика, лірика, гумориста надали писати українські «вступні і виходячі» реєстри! Наче на глум! Недурно поет присвятив не один вірш українським патріотам, які або вміли «лежати на печі», або «приставали до роботи... в гаманець», або ж «вели язиками роботу для краю свого. Гукали й махали руками, де річ вимагала того», й були «із купою слів голосних, а поруч мільйони голоти, і темність, і вбожество їх...». Це пророчі слова, бо написані 30 літ перед революцією, і вони здійснилися»³⁰.

Сумна доля Самійленка схвилювала й іншого емігранта – Олександра Олеся. Він знав Самійленка особисто ще в молоді роки, любив його, листувався з ним. У поезії-посвяті (до 35-ліття літературної праці) «В. Самійленкові» писав:

*Стогоном був він німої землі,
Сльози і кров він носив у полі,
Кидав же перли і квіти*³¹.

За таких обставин з'явилися Самійленкові «Шляхи» — одна з останніх поезій у тодішніх поневіряннях. Давня «космічна» тема лірики тепер, як і в поемі «Гея», отримала інший ракурс — сатиричний. Це сумний сміх, бо з «космічного» погляду на сферичному даху того нещасного земного «вагона» люди переважно «врозтіч головами», та й «люди, що між ними є, найбільше людоджери». В умовах окупаційного режиму висловитися конкретніше, як «Тут домінує всякий звір або звичайні свині», було неможливо.

Громадськість Галичини врятувала Самійленка від загрози голодної смерті. Наприкінці липня 1922 р. він з дружиною і молодшою дочкою дістав притулок у садівничо-господарській школі львівської «Просвіти» в с. Милованне на Прикарпатті. Викладав літературу, географію, писав спогади, перекладав драми О. К. Толстого, комедії Бомарше. Бракувало книжок, найкращі французькі, іспанські, італійські словники залишилися десь у Вінниці, а про книгарні Парижа, Мадрида, звідки раніше випишував літературу, доводилося тільки згадувати. Звертався до О. Маковея, на той час директора учительської семінарії в Заліщиках, з проханням дати притулок здібним учням-сиротам із садівничої школи. За таких умов до осені 1923 р. встиг дещо зробити, хоча затишку не мав.

Війна, що розшматувала Україну, розкидала й поетову родину: старша дочка з бабусею (матір'ю дружини) залишилась у Києві. Самійленко з дружиною Ольгою Степанівною не знали, чи пережили там рідні голодний 1921-й. Врешті дружина зважилась на відчайдушний крок: нелегально перейти кордон на Збручі й забрати дочку. Настали дуже тривожні дні, коли перед Великоднем вона таємничо для всього милованського оточення зникла. Були розмови, здогади й навіть сигнали в поліцію... Знервованій Самійленко чекав вістки з-за Збруча.

Тим часом Ольга Степанівна опинилася в руках кривавої ЧК — «чрезвычайной комиссии», створеної для боротьби з т. зв. «ворогами революції». Більшовицькі інквізитори з Державного політичного управління (ДПУ—ДПК) пильно стежили за відомими українськими діячами та митцями, особливо тими, які залишилися за кордоном. Тепер їх заманювали до «радянської» України. Лише архіви зможуть розкрити тайну, як було примушено Самійленкову

дружину просити високі інстанції та варшавське посольство «добровільно» повернути чоловіка. Повернути в пащу дракона, бо ж усі знали, що він кровний ворог інквізиторів. З такою умовою заручницю випустили з в'язниці на Чернігівщину (вона родом із Сосниці) під нагляд і регулярну реєстрацію на місці в органах ДПК. Тепер Самійленком опікувався контррозвідувальний відділ ДПК НКВС УРСР. Його уповноважений 24 липня 1923 р. повідомив Ольгу Степанівну, що стосовно її чоловіка «вжито відповідних заходів для добровільного повернення його на Україну»³². Ось таку «добровільність» заготували чекісти!..

Заопікувалася Самійленком у той час і польська поліція: стежила за переміщенням, контролювала пошту, обставляла інформаторами... Тож не дивно, чому він у Львові тільки крадькома міг натякнути вірному приятелеві М. Обідному про свою ситуацію з переїздом³³. Йому, знесиленому, хворому, довелося ділити ще й горе молодшої дочки, коли вона була вже при надії, а її чоловік Іван Шах через суперечку з братом не міг розпорядитися спустілою батьківською хатою.

Поет змушений був залишити притулок «Просвіти» в Милованне, за допомогою В. Стефаніка, Марка Черемшини перебратися до Снятина, жити на дарованому хлібі в убогій хатині, бо Стефанік-удівець мав на утриманні трьох синів, а бездітний Черемшина тримав у своєму помешканні адвокатську канцелярію. Так прожили Самійленки у Снятині п'ять місяців – від вересня 1923 до лютого 1924-го. У цій ситуації М. Черемшина 1-го жовтня написав до НТШ, яке у с. Белелуя на Снятинщині мало подаровану садибу (головою тоді був В. Щурат): «Тут в Снятині мучиться письменник т. Самійленко з донькою п. Шаховою. Чи нема йому підпори зі Львова? Він голий-босий і донька теж, а зима вже таки підходить. Може б хв[альна] редакція поштурмувала там дещо у Львові, а, може, і виділ Товариства ім. Шевченка взяв би його на удержання до своєї Белелуї і дасть директорови своєму зарядцеві п. Зарембі, щоб заїхав і забрав його з донькою до Белелуї? Прошу з високоповажним паном доктором Щуратом об сім наглім ласкаво негайно поговорити і вимогти зарядження»³⁴.

Із цієї скрути вирятувала патріотична громада с. Карлів (нині Прутівка), члени місцевої «Просвіти», селяни, зокрема Петро і Дмитро Кузики, які 3 лютого 1924 р. – саме на 60-річчя! – забрали Самійленка з дочкою до себе, а потім примістили в хаті Ядвіги Онищук. Учителька-

патріотка, позбавлена польськими окупантами праці, селяни, місцева інтелігенція піклувалися про письменника з дочкою як могли. Через двадцять днів із немовлям на руках він оплакував смерть дочки, яка померла при пологах.

Радився із В. Стефаником, М. Черемшиною і іншими близькими людьми. Але іншого виходу у цій ситуації не було, як тільки їхати до дружини та старшої дочки в окуповану «совітами» Україну. 20 травня 1924 р. Самійленко одержав евакуаційне свідоцтво, а 2 червня в Києві – «радянське громадянство». У Києві він переніс ще один удар: трохи більше як за місяць до його приїзду на руках дружини померла його старша дочка, яка після голодного 1921 р. хворіла на туберкульоз. «Мабуть, це все, вкупі з переживаннями останніх років, так на його подіяло, що він став ніби ненормальний психічно»³⁵, – як здавалося тоді Марії Грінченко.

Розрахунок більшовицьких «опікунів» Самійленка був зловісний: жебрацькі умови, фізичне та моральне виснаження мали остаточно доконати письменника. Його з дружиною і тещею помістили у вогкому й темному підвалі, тільки що не під ключ, бо називався він «помешканням» і містився на вулиці з гірко-іронічною для сатирика назвою – «Бульвар революції» (пізніше Бульвар Шевченка, 42, будинок не зберігся). Подбали вони і про потужну лампу при вході, щоб можна було проконтролювати його відвідувачів. «Зайшов до Самійленка. Живе у льоху, кімнатка маленька, вогка, без сонця, – записав 14 травня 1925 р. С. Єфремов у щоденнику. – Вже не встає з ліжка і став, мов дитина, маленький-маленький, худий, виснажений. Видно, доживає; скаржиться, що не спить і що все болить у йому. От доля за наших часів письменника з талантом, з заслугами. Ніхто про його не дбає, пенсії для його добитись ніяк не можемо (вже вдруге в Харкові загублено клопотання про його з Академії) і насилу вижебрали допомогу в 160 крб., та чи надовго її стане? Хіба що помре раніш, ніж розійдеться ця нужденна жебрана...»³⁶

Проте ці обставини не зламали гартованого недолею письменника, не поставили на коліна перед новітніми «фаховцями» в більшовицькій імперії. Навіть більше, він найшов у собі силу і мужність, щоб у перші два місяці відплатити їм блискучою гротескно-алегоричною сатирою – поемою «Спритний ченчик». Досвідчений конспіратор до деталей продумав зміст і форму езопівської покривки своєї «еспанської легенди» на «позичену тему». Спокусив їх,

вульгарних безбожників, фривольними, баляндрасними, балагурними, а по суті – їдко-саркастичними картинками «чернечого» життя. А ще убезпечив себе тим, ніби тему він позичив в іспанця. Він у той час перекладав «Валенсійські оповідання» іспанця Бласко Ібаньеса, серед яких було оповідання «Біля райських воріт», а в ньому подібний апокрифічний сюжет начебто трансформований у поемі.

Насправді сатирик трансформував з великого масиву фольклорної сатири на смерть «вождя світового пролетаріату» сюжет анекдоту про спритного ченчика «нової віри», якого його прихильники пропихали через райську браму. «Сьогодні знов дещо чув з новітнього фольклору, – записав у щоденнику С. Єфремов 26 січня 1924 р. – Нібито Маркса аж оце свіжо тільки пущено до раю, а то десь блукав у просторах. За ним учепився й Ленін. На брамі стоп – не пускають. «Та я його ученик!» Ні, не можна, зажди. Тоді один з воротарів «наших» надумався. «Лізь, каже, в мішок». Ленін поліз. Тоді той подав мішок через браму: «Там пройшов Маркс – так це його барахло. Передайте»³⁷. Ось так фольклорний анекдотичний сюжет у «симбіозі» з сюжетом новели іспанця послужив сатирику для гротескного образу спритного більшовицького «ченчика». С. Єфремов був чи не єдиним утаємниченим у те, як сатирик легально «пошанував» упокоєного більшовицького боговождя.

А проте з-під езопівської покривки виразно проступали контури реальної дійсності – загальної деморалізації суспільства під владою світських «ченчиків», «в вірі фаховців» (згадаймо «Статут фаховців!»), виглядав «босий» і «голий» «край щасливий» (згадаймо «Ельдорадо!») «хутір наш маленький», куди нових інквізиторів насунуло так багато, «що на N людей» монахів «стало N плюс одиниця». І їм «не зменшилась тут робота – все палили тут невірних на пошану Сабаота». І тут неважко вгадати більшовицького «бога» – Маркса. Якщо ще зважити й на те, що саме тоді душа головного «монаха» – «вождя світової революції», який «прожив між нами тільки п'ятдесят чотири літа» (1870–1924!)³⁸, покинула тіло, то мимоволі спливають у пам'яті всі тонкощі винахідливості Самійленка в його «Те Деум», «Переможцях», «У Гайханбеї». Обдурені нібито атеїстичним пафосом поеми, комунобільшовицькі цербери тіпилися твором сатирика й тиражували його. Ось так сатирик, як кажуть, обвів кругом пальця найжорстокіших у світі людовбивців. Рідкісний випадок у світовому мистецтві!

Письменника матеріально підтримували науковці з Академії наук, працівники видавництва, прихильники таланту В. Самійленка серед інтелігенції та робітників, службовців, а з далекої Праги – добрий ангел, як він його називав, М. Обідний. Винятково уважно до стану його здоров'я була лікар і давня приятелька родини Віра Матушевська (1874–1937?). Були, звичайно, й оті «лихі люди», які поклали під сукно пенсійні документи, які тримали письменника у вологому напівпідвальному помешканні, які не приймали до друку переклади через, мовляв, застарілу мову. Поки був працездатний, Самійленко працював як ніколи: вчив поштовиків української мови, перекладав з іспанської, італійської, готував видання своїх творів.

В останні роки життя Самійленко був очевидцем страшної трагедії України, на яку напочувалися нові й нові хвилі військових інтервенцій, а омріяну вільну й соборну державу розшматували не один, як колись, а чотири штучні кордони. Російська імпербільшовицька влада, намагаючись усмирити й приспати збуджений короткою волею народ, змушена була піти на тимчасові поступки – вдатися до політики т. зв. «коренізації» чи «українізації»: працювали національні школи, видавництва, Академія наук, творчі спілки, масовими тиражами друкували українські часописи навіть на Кубані, Курщині, Донщині, Поволжжі, Зеленому Кліні Далекого Сходу – у поселеннях українців. Модернізована імперія творила ілюзію вільного розвитку націй... Поет не був наївним, як дехто з його молодших сучасників, чудово розумів бутафорський характер «України радянської», але й не впав у розпач. Свідомість того, «що не потоне народ наш без сліду в народностях інших», сповнила його надії «на кращий час, на вороття Вкраїні вільного життя». Це Самійленко заповів у лебединій пісні «Часи юнацьких наших літ», зверненій до свого довіреного біографа й давнього, ще з студентських років, приятеля – Олександра Тулуба. І тут поет був вірним собі як патріот і як митець: свої думки високого громадянського лету він вклав у рідкісну в нашій поезії форму так званого суцільного сонета.

Жилося поетові нелегко. Сергій Єфремов з обуренням записав у щоденнику: «В «Пролет[арській] правді» написано, що Самійленко мав пенсію і жив з неї. Нахабству теперішніх газетчиків міри немає. Пенсії Самійленко не дістав, документи його з клопотанням Академії тричі гублено в Харкові, і я навіть сказав там, що Самійленко десять разів

померти встигне, поки ви зберетеся дати йому пенсію. А під спритними пальцями совітських престоиджитаторів це злочинство обернулося в заслугу. Ні стиду, ні сорому!»³⁹

Помер Володимир Самійленко 12 серпня 1925 р. в Боярці, куди з підвального приміщення в Києві перевезли його, вже приреченого саркомою (різновид раку), українські патріоти. Поїхати в рідні Сорочинці не було ні сили, ні грошей. Він передбачав, що влада захоче й на його смерті зіграти пропагандистський фарс: комсомольці понесуть труну на руках до Києва, а піонери дорогою в кожному селі стріватимуть із піснями та бубнами (саме таким був владний «план заходу»). «Небіжчик проте сам подбав, щоб цього не було, – записав після похорону С. Єфремов. – Зі своїм звичним юмором перед смертю мотивував це так: «Коли б дали мені пенсію – ну, тоді б ніяково було їм одмовити. А так пенсії не дали, то нехай же й не ховають мене. А то в труні перевернуся, як почую оте їхнє верещання та бубніння». І лежить тепер Володимир Іванович на зеленому горбку біля сільської церковці. І поставили селяне над ним хреста з цілої берези (її дала з свого подвір'я місцева вчителька. – М.Ч.). Здалека біліє він, і може селянам говорити більше його тиха могила, ніж його твори говорили теперішнім городянам. Селяне, як довідалися, що помер «некомуніст», поставилися сердечно і по-людському»⁴⁰.

Громада Боярки ховала Самійленка за козацьким звичаєм: волошковий хрест на домовині, китайка, козацький пояс попереду... Із сердешною зворушливістю описала прощання «з любим товаришем, дійсним поетом, щирим патріотом» Людмила Старицька-Черняхівська: «Труну спустили на рушниках у яму на цвинтарі. Над розкритою могилою почали говорити промови. Найбільше вражіння зробила промова Г., українського письменника. Говорив він надзвичайно чуло і закінчив приблизно так: «Іди ж туди і розкажи там, що ми тут голі і босі, такі ж, як і ти... Сам заплакав і всі присутні селяни, а їх було дуже багато, просто заридали...»⁴¹.

Усі окупанти нищили могили українських патріотів, а московські й поготів. Ось що побачив О. Касьян у 1933 р. на місці поховання В. Самійленка: «Ми пильно шукали хоч би решток колишнього хреста на Самійленковій могилі. Дарма! Пам'ятаючи добре місце, де його поховано, ми самі собі не вірили: не стало не тільки хреста, не стало й могили. Дві купки землі під самою огорожею цвинтаря, праворуч місця, де була могила. Ліворуч від них порожнє місце, де була могила, і знов далі кілька купок землі, немов старі

котовиння. Але ж саме тут, де нема оцього жахливого котовиння, тут має бути могила, яку ми шукаємо! Ми стали руками і кишеньковим ножиком розривати поверхню і... знайшли останки березового хреста, ту частину, що була в землі, і якої не викопано»⁴². Осквернили святе місце і розташуванням ферми, і тільки протести громадськості у післясталінське «потепління» змусили поставити на могилі плиту, але кадебісти ще довго тероризували тих, хто її відвідував.

Життєвий і творчий шлях Володимира Самійленка проліг через смугу драматичних і трагічних випробувань у долі України. Поетове «в біді рідніша ти мені» за найважчих обставин кріпило його дух, його синівську любов, його віру в перемогу добра над злом. Скарбницю української поезії він збагатив творами глибоко гуманістичного змісту й новаторським освоєнням європейських класичних жанрово-стилістичних форм. Своїми оригінальними поезіями, перекладами та переспівами світової класики Самійленко створив еталон високої мовної культури для плеяди майстрів художнього слова, таких як М. Рильський, М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, Борис Тен, Г. Кочур. Тонка іронія й дошкульне слово сатирика, який лікував зачухлу в неволі українську суспільність, відгукнулися в поезії В. Симоненка, І. Світличного, Ліни Костенко, В. Стуса, З. Красівського, І. Гнатюка... А як автор (поет і музикант) сатиричних куплетів В. Самійленко став предтечею злободенної авторської сатиричної пісні новітніх часів.

Та найголовніше: своїм життям і творчістю Володимир Самійленко залишив нащадкам яскравий приклад синівської довічної вірності Матері-Україні.

Михайло ЧОРНОПИСКИЙ

*Поетичні
твори*

ЛІРИКА

* * *

У мене є одно кохання,
Котре не зраджу я вовік;
Росло воно не день, не рік,
А і зо мною виростало
І квіткою рясною стало...
Не одцвіте моє кохання,
А буде в серці до сконання.

РИДАННЯ ДУШ

Бувають хвилини – душа стрепенеться
Від дум невгамовних, від клопоту дня
І серце жаданням кипучим заб'ється,
Душа, мов та пташка із клітки, геть рветься,
І сум, і ридання її наповня.

І теє жадання якесь невимовне,
Неначе б хотілось все вгору летіть,
Де зорі червоні, де сяєво повне,
Де лиха немає, бідота не стогне,
Де нічого серцю болить і щемить.

Великий жаль душу тоді огортає
По загубленій давній її чистоті,
Як їй, мов дитині, здавалося раєм
Се Боже створіння на світі безкраїм,
І люди вбачались, як в небі святі.

Їй жаль, що тепера усе їй немило,
Що гидко дивитись на людські діла,
Що віру у правду життя підломило,
Що серце тепера усе розлюбило,
Чому все кохання вона віддала.

І хочеться знов їй себе обновити,
Щоб все, як і спершу, вбачала вона,
Щоб вірити знову і знову любити
Могла вона. Тільки... їй, горем прибитій,
Зосталось ридання та дума сумна.

21.XII (студня) [18] 84

ГРІШНИЦЯ

Твій знівечений вид, позападали очі,
Де обвели свій слід прожиті грішно ночі,
І безсоромна річ, і навісна хода –
Все те гидливості в мені не прокида.

Я не жахаюся, мов гадини якої,
Тебе, принижена, занедбана всіма!
Нема в моїй душі к тобі зневаги злої,
І слів докірливих на язиці нема.

Мене великий жаль і дума обіймає
Про молоде життя, що марно пропадає;
Оповідати мені твій помарнілий вид
Про те, як не з добра ти занедбала стид.

Як горе – й не одно – твої дівочі літа
Спіткало, й ти його стерпіти не могла,
Бо молода була, не бачила ще світа...
І ти шляхом гріха, заплющившись, пішла.

Недоля зла тебе в страшну безодню пхнула;
Упала в неї ти, упала і забула,
Чи є відтіль назад надія вороття
До щастя першого, до чесного життя.

І думку навіть ти про те від себе гнала,
Шукала забуття, а думка мимохідь
З самого дна душі марою виринала,
І довго не могла ти серцем зачерствіть.

Але тепер ти вже загинула навіки,
І шкода так тебе, занедбана всіма!
Росте в моїй душі до тебе жаль великий,
А слів на язиці докірливих нема.

1884 р.

ДО ДУШІ

Не сумуй ти, душе,
Не боли через край,
І, поки ти жива,
Обновлення шукай.

У свою глибину
Раз у раз придивляйся
І до гласу свого
Кожен час прислухайсь.

Якщо струни там є
І дають тихий глас,
То не вмерла ще ти,
Ще настане твій час.

Розбуди почуття,
Що в тобі, може, спить,
І жадання життя
Хай у грудях кипить...

А надія тверда
Хай тебе підкріпля
І в розумне життя
Повсякчас направля.

1885

УКРАЇНСЬКА МОВА

(Пам'яті Т. Шевченка)

Діамант дорогий на дорозі лежав, —
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діаманта того.
Йшли багато людей і топтали його,
Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов,
І в пилу на шляху діамант він найшов.
Камінець дорогий він одразу пізнав,
І додому приніс, і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець,
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв,

І промінням ясним всіх людей здивував,
І палючим огнем кольористо блищить,
І проміння його усім очі сліпить.
Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народний вінець, як в оправу, ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
І лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша ж мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: «Відкіля нам сіє?!»

Київ, 1885 р., 12 листопада

* * *

Сумна наша пісня, як наше життя;
Сумная у нас і розмова,
І з уст безнадійних не йде ні одно
Веселе, одрадісне слово.

А часом захочеш хоч трошки забуть
Ту муку людськую щоденну,
Прогнать на хвилину неситу журбу,
Розважити душу стражденну

І з уст занімелих звести хоч одно
Веселеє слово, незлобне,—
Шкода! Давить туга, і рине з грудей
Гаряче ридання надгробне.

Так тяжко нам жити!.. На бчач туман,
А в йому й просвітку немає.
Не хочеться навіть дивитись на світ,
І серце з журби замирає.

Так плачмо ж, ридаймо, забудьмо пісні,
Що склали ми в щасті, на волі,
Аж поки минуться злиденні часи
Й дізнаєм ми кращої долі;

І клятва на того нехай упаде,
Хто горя людського не чує,
Хто може тоді жартувать, коли люд
Од горя й притуги німує.

26 грудня 1885 року

ЗИМОВИЙ ДІАЛОГ

С т а р и й

– Як страшно б'є метіль і завиває вітер!
Навряд, чи хто б посмів в таку негоду
Покинути село і теплу хату
І душу звірити сій лютій завірюсі!
А ми блукаєм тут удвох з тобою,
І не лякає нас страшенна хуга,
Що наче зважилась і нас пожерти,
І заморозити усе живе,
Розвіять, рознести усяке житло
І з людних сел руїни поробить...
Ти змерз, Петрусю? Нاً мою кирею!

М о л о д и й

– Та ви й самі цокочете зубами
І труситесь од холоду.

С т а р и й

– О, ні,
То не від холоду трушусь я, сину!
То так душа моя тремтить
І тіло все трястися заставляє;
Та й зуби цокотять не від морозу...
Коли я чую хуги завивання,
Коли реве та виє навкруги,
Здається, в тім я завиванні чую
Душі моєї жаль і плач великий
По страченій даремно молодості,–

По силах, кинутих на марну працю
Без пользи людям і собі самому.
Прислухайсь: то душа моя голосить
По всім, що вже навіки поховала.
А поховала так вона багато,
Що чи й зосталось в ній тепер що-небудь.
Усе, чим молода душа щаслива:
Веселий погляд на створіння Боже,
І безоглядна віра до людей,
І чулість серця, котре одкликалось
На всяке добре почуття. Усе те
В собі я поховав, мій любий сину!
Твоя ж душа ще тим усім багата,
І зрозуміти се тобі ще рано.

М о л о д и й

– О, ні! Я розумію вас... Я бачу,
Який страшний то холод, що буває
У тій душі, яка вмира без смерті
І котра на землі не має навіть
До чого прихилитись, що кохать,
Котра й себе любити перестала.
Я розумію вас, і страшно стало
Мені те слухати. Тепер я й сам
Не від морозу вже тремчу.

С т а р и й

– Ой, шкода!
Навіщо я тобі збентежив, сину,
Ясний душі твоєї спокій? Нащо
Дав зазирнути у ту безодню чорну
Моеї хорої, розбитої душі?
Спаси тебе, Создатель, від усього,
Що душу нашу нівечить зарання,
І борони від скорого зневір'я.
Мене ж, старого, – Господи, прости,
Що замутив я душу ще безвинну!..

1885 р.

НАЙДОРОЖЧА ПЕРЛИНА

Бачив я усякі перли
І коштовні самоцвіти,
Але єсть одна перлина,
Що з усіх найкраща в світі.

Купувать її не можна
Або нею торгувати;
Її часто мають бідні
І частіше, ніж багаті.

Ту перлину не дістати
Ні з печер землі, ні з моря:
Тільки той її знаходить,
Хто чутким родивсь до горя.

Одібрать її не зможе
Ніяка злоба неси́та.
Перла та – сльоза свята,
За нещасний люд пролита.

Київ, 12 січня, 1886

ПІСНЯ

Відколи людям Бог послав
На землю пісню-чарівницю,
Неначе промінь засіяв
І освітив земну темницю.

У пісні чоловік знайшов
Утіху від нудьги лихої
Й на працю веселіш пішов
Під голос пісні чарівної.

Він радісно прийняв її,
Як посланицю з кращих мірів;
Надії вилив в ній свої
І сам надіям тим повірив.

І всі бажання потайні,
Що в його груди ворушили,
Підняв він з серця глибини
І виспівав у пісні милій.

І горе страдного життя
Сумнії звуки розказали,
І найзапекліші спізнали
Благії сльози спочуття.

1886

* * *

Розкажи ти, моя Музо,
Тим дурним, що склавши руки
З жиру що робить не тямлять
Та ховаються від скуки, —

Розкажи ти, як не знають,
Що людей таких немало,
Котрі й скуці були б раді,
Ще й добром її б назвали;

Та не знають вони скуки,
Бо їх горе розважає
І щодня тяжка скорбота
І пестить, і забавляє.

Розкажи ж непевним лежням,
Хай не нудять дурно світом
І розваги хай шукають
Не в гульні й заласі ситім,

А нехай лиш краще підуть
До братів своїх страждених,
Хай утнуть на їхніх очах
Сльози тяжкії щоденні;

Хай спізнають їх потреби,
Задовольять їх бажання,
Хай допоможуть ділом щирим
І освітять світлом знання.

І тоді, життя віддавши
На святе служення люду,
Вони визнають сором скуки
І нудитись більш не будуть.

І, працюючи невпинно,
В праці знайдуть щастя повне
І замість утіх нікчемних
Задоволення духовне.

1-го юля 1886 року

ПРОЖИТІ СИЛИ

Його молодість сумно пройшла,
А недоля з дитинячих літ
Розвинутих йому не дала,
Щоб справдити найкращий завіт.

Ті часи проминули, коли
В незнаній душі молодій
І надії, і сили жили
Й смілі думи роїлися в ній.

Скоро другі настали часи,
І під гнітом лихого життя
Він знемігсь, а бажання ті всі
І всі сили – пішли без пуття.

І ті думи натхненні його,
Що кохав він так щиро колись,
Вже й для нього тепер самого
Неможливі й даремні здались.

Тільки думка зосталась одна,
Що він дурно на світі прожив,
І тепер він життя проклина
За ті сили, що марно згубив.

За одно він його не клене
І бажає ще в світі пожити:
Те бездольне життя нависне
Його вивчило брата любити.

Але нащо здалась та любов,
Як минулась весна молода!
Сил прожитих не верне він знов
І не дасть він ніколи плода.

4-го листопада [18]86 р., Київ

ШКОДА!

Давні елліни!¹ Як шкода, що не можете ви встать
І прилинуть на Україну у вишневенький садок.
Я хотів би вам дівчаток українських показать,
Як вони, руками сплівшись, виступають у танок,
Або весело жартують, зачіпають парубків,
Або іскри розсипають із-під чорних вій і брів,
Або поглядом журливим порушають серце в нас.
Розкажуть про ті дива я ніколи б не зумів,
Бо на тее, мабуть, треба стать Гомером² на той час.
Шкода ж, греки, що не можна подивитись вам на їх..
Не прийшлося би вам здиратись на Олімп³ і на Парнас⁴
І відшукувать для співів муз і грацій там своїх.

1887

ЕЛЕГІЇ¹

I

— Як ви щасливими можете бути й веселими завжди,
Бачивши стільки круг вас зовсім нещасних людей? —
Так до щасливих говорять нещасні, а ті одрікають:
— Право на щастя дає... нам і природа сама.
Гляньте на Боже створіння, яку неоднакову долю
Має кожнісінький звір, мають дерева й квітки!
Той звір має що їсти, а другий од голоду пухне,
Дерево інше цвіте, друге ж на скелі засохло;
Так теж і квітка цвіте, коли інші круг неї зав'яли,
Бо хіба винна вона в смерті тих інших квіток?
Правда, щасливі в природі і доля й недоля змішалась,
Люди же самі на землі єсть тільки частка її;
Та пам'ятайте одно, що природа глуха і бездушна,
Чисті ж душі людей жити для других хочать.
Той тільки, хто для нещасних зробив скільки міг
і не менше,
Хай веселиться, як зна, хай і танцює, й співа.

Ще й усміхається сонний або починає мурчати:
Видно, приснилось йому дуже веселе щось.
Чи то не так і поет, оп'янілий од власного щастя,
В самім болоті життя пісню веселу співа?

VI

Все переспівано, все обговорено дуже докладно,
Все обмальовано так, як тільки можна було;
Геніїв ціла сім'я прорекла до людей слово правди,
Щоб навчити усіх справжніми бути людьми.
Слухали геніїв люди, та тільки ушима, не серцем,
Мовби ті правди слова сказані не задля їх.
То у клопотах мізерних, то в марних словах
красномовних

Люди топили свій дух, не дивлячись догори,
Мов те створіння, що глянуть ніколи не може на небо
Та цілий вік у багні риється писком своїм.
Що ж, умирають вони, і слова, і клопоти їх з ними;
Багна нові настають, риються другі вже там,
А понад ними сіяє те ж саме високе небо
Слів тих великих мужів, що вже потліли давно.

1887

VII

ПОЕТОВІ

Годі тобі малювати Дніпро, нарікати на долю
Та про ті очі співать, що ти й не бачив нігде;
Краще людину змалюй, зазирни їй у душу душею,
Радість і смуток її в слові твоїм покажи.

1889

VIII

Сфер небесних музика повинна густо пречудовно, –
Тільки, на лихо, її слухати може не всяк.
Той, хто витає душею в далеких краях міжпланетних,
Чує величний акорд. Хай же він слуха його!
Ми ж, що живем на планеті, повинні ми слухати вічно
Той дисонанс, що дає цар всіх істот – чоловік.

1889

НЕПЕВНІСТЬ

Якби знаття, що треба жить,
І сподіватись, і бажати,
То жив би так, щоб кожду мить
Для цілі одної віддати,
Щоб і хвилини не згубить, —
Якби знаття, що треба жить!

Якби знаття, що все дарма,
Що в русі вічному створіння
Мети ніякої нема, —
Навіщо радощі й боління,
Навіщо нам і жизнь сама, —
Якби знаття, що все дарма?

1887 р.

ДО НЕНЬКИ!

Повій, буйний вітре, од самого моря,
Навій мені пісню, щоб виспівать горе:
Нехай мені пісня голосно заплаче,
Нехай у могилах будить дух козачий,
Нехай всім розкаже про тяжку неправду,
Нехай Україні подає пораду,
Що треба чинити, щоб ворога збутись,
Як долю колишню лучче завернути.
Коли ж Україна навіки заснула,
Колишню славу і волю забула —
Прощай тоді, ненько, нехай не турбують
Сни твого спокою, — а я помандрую,
Знайду на чужині Україну іншу,
Тільки вже не знайду над свою миліщу.

НА РОКОВИНИ СМЕРТІ ШЕВЧЕНКА

Умер поет! І струни голосні
Порвалися, замовкли навіки.
Ми стали сиротами, і, сумні,
Ми понесли у серці жаль великий.

І довго плакали... І от тепер
Щороку згадуєм сумну пригоду.
Але чи справді вмер він? Ні, не вмер!
Поет живе в серцях свого народу!

Його душа в святих його словах
Одбилася акордами смугними;
Вона живе і в тих благих сльозах,
Що над його піснями пролили ми;
Вона живе, витає поміж нас
Надією на щастя, на свободу;
Любить народ навчає кожний час –
Поет живе в серцях свого народу!

Поет живе! Ми слухаєм його,
Ми чуєм заповіт священний –
Учитися, кохати край стражденний
І не цуратись рідного, свого.
І всі ми, скільки є, в душі своїй
Клялись тих дум не зраджувати зроду,
І справдімо ми заповіт святий, –
Поет живе в серцях свого народу!...

25 лютого 1888 р.

* * *

Її в дорогу виряджали
Сестриці, подруги й брати;
Всього найкращого бажали,
Скоріш вернутися казали
З не дуже довгої путі.

І не було плачу й ридання,
Коли сказали: «Ну, пора!»
Навіщо? Швидко час стрівання,
Прибуде знову їх кохання,
Знов буде – подруга й сестра.

Один там був: у його груди
Плачем сповнялися тяжким,
І думав він: «Вона прибуде,
Але мені нічим не буде,
Як не була раніш нічим».

Та він не плакав, хоч блищала
Сльоза нездержана з-під вій,
Бо... чим вона для нього стала,
Вона зовсім того не знала,
А він не смів сказати їй.

ПРИВІТ БУКОВИНІ

Привіт тобі, зелена Буковино,
Твоїм хорошим горам і гаєм,
Твоїм одважним, дорогим синам!
Привіт тобі, вродлива країно!

Привіт тобі! Нехай твоїм хатам
Засяє сонце; щасная година
Нехай окрие їх, і в вік єдина
Лиш істина нехай панує там.

Нехай в борні за поступ, за свободу
Любов твоїх синів тебе веде,
Вона зламає всяку перешкоду,

І світло те, що блима де-не-де,
Освітить правий шлях твого народу,
А темрява навіки пропаде.

ВЕСЕЛКА

Гарна, розцвітлена пишно веселка півнеба підперла,
В воду прозору річки спустивши кінці кольористі.
Люба веселко! Яка ти хороша! Ти – символ надії,
Гляну на тебе і згадую давню першу веселку,
Котру поставив Господь, як сказав, що не буде потопу¹.
Люба веселочко! Будь ти й мені за ознаку надії,
Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших,
Що до скарбниці, до вічного поступу інших народів
Він хоч убогую лепту вдовиці успіє вложити.

Гарна веселка стоїть, стоїть і потроху зникає,
Ось і зовсім вона зникла, лиш хмара в тім місці синіє.
В серці ж надія не хоче загинуть і житиме вічно,
Бо та надія свята, бо та надія безсмертна.

ДВІ ПЛАНЕТИ

Округ Сонця шлях широкий
В неоміряних краях, —
Там планета лічить роки,
Оббігаючи той шлях.

Споконвіку і довіку
Ходить колом без кінця,
Шлях без міри, вік без ліку
Їй надано від Творця.

Скрізь на ній дива природи,
Скрізь усе життям кипить;
Звір тут кожної породи,
А людей і не злічить.

Той бажає світ зажерти
Задля себе одного;
Той працює й хоче вмерти
Задля народу свого.

Той життя своє складає,
Щоб науку збагатить,
Той у темряві конає
І живе, щоб їсти й пить.

І живуть, і умирають,
Рвуться все вперед іти;
Прийде час — і доблукають
До останньої мети...

У високості безмірній
Є планета ще одна,
І біжить — товариш вірний —
Округ першої вона.

Безвоздушна і безводна
Та планета і німа,
І без снігу там холодна
Обгорнула все зима.

Ні людей там, ні рослини,
Ані звірів, ні пташок,
Лиш високі гори з глини,
Та каміння, та пісок.

І нема, нема спокою
Для космічного мерця,
Вічно стежкою одною
Йде він колом без кінця.

Так-то мертвою марою
Місяць круг Землі іде
І віщує нам собою
Той кінець, що Землю жде.

Так усе колись минеться,
Все, що вдіє людський дух,
Неодмінним зістається
Лиш невпинний, вічний рух...

1888

ВЕСНЯНІ ПІСНІ

(Посвящується С. Павленкові¹)

I

Веселиться земля,
Зеленіють поля,
Розвилися гаї і діброви;
Соловейко в садку
Тьохка пісню дзвінку;
Од квіток дух несеться чудовий.

А повітря легке
І проміння палке
В серці мрії роєм підіймають;
І мов сила нова
У грудях прибува,
І в душі якісь співи лунають.

Все збудилось од сну,
Зустрічає весну...
І розкішна природа України
У величній красі
Вабить погляди всі,
Наче личко вродливе дівчини.

1888

II

Весна вернулась і з собою
Нову працю принесла.
У поле з плугом, з бороною
Поїхав люд – весна прийшла.

Щасливий той, у кого нива
Своя, не найнята на рік,
Йому і праця заважлива
Не здасться тяжкою вовік.

Він зоре ниву, повний віри,
З надією на добрий плід,
Посіє зерно в їй до міри
І заволочить так як слід.

Природи ж сили молодії
Йому те зерно проростять
І за труди його тяжкії
Врожаєм добрим звеселять.

Але тому на світі горе,
У кого й нивоньки нема,
Хто на чужому полі оре,
Бо праця вся його дарма.

Посіє він, та жать не буде,
Або пожне, та не собі,
Втішатись будуть інші люди,
А він зістанеться в журбі.

У нас з тобою, пане брате,
Є добра нива – переліг;
Давно пора її зорати
Та й сіять, тільки б Бог поміг.

Та не дають нам наше поле
Орати й зерном засівать,
І, необроблене та голе,
Воно ще довго буде ждять,

Поки сівач давно жадану
На йому працю розпічне
І в нивоньку свою кохану
Посіє зерно добірне.

Не скоро прийдуть ті години;
Тим сумно робиться мені,
Що дарма йдуть життя хвилини –
Без праці, в мимовольнім сні.

Тим сумно знать, що наше ціле
Життя – годинонька мала
І що тим часом знов без діла
Мине весна, як і прийшла.

УКРАЇНІ

I

Ти звеш мене, й на голос милий твій
З гарячою любов'ю я долину;
Поки живуть думки в душі моїй,
Про тебе, ньенько, думати не кину.
Як мрію чистую з найкращих мрій,
Я заховаю в серці Україну,
І мрія та, як світище ясне,
Шляхом правдивим поведе мене.

Нехай той шлях важкий, нехай тернистий!
Але хіба тоді квіток шукать,
Коли тебе, твій любий образ чистий
Несхнучі сльози тяжко туманять?
Коли твій геній навіть променистий
Онемощів і почина згасать?
О ні, того скарають муки люті,
Хто зможе в час такий тебе забути!

В біді твоїй рідніша ти мені;
Тобі несучу я сили всі, що маю;
І працю тиху, і мої пісні
На вівтар твій побожно я складаю.
Натхни ж мене! Нехай у мертвім сні
Я днів моїх даремно не загаю!
Нехай я знаю, що недурно жив,
Що за життя тобі я заплатив.

Коли я був дитиною малою,
Красу твоєю повсюди я вбачав,
Здавалась ти веселою, ясною,
Мене твій вид веселий чарував,

Тоді я ще душею молодою
Про муки тайні твої не знав;
Тепер же бачу я твої страждання,
І ще зросло моє к тобі кохання.

Прийми ж мої пісні, як дар малий
Великої і вірної любови!
Що зможе дати мій талан слабкий
В скарбницю любі твоєї мови,

Він певно дасть, і знай, що в час
страшний
Твій син тобі не пожаліє крові
І що не спинить страх усіх погріз
Моїх пісень, моїх за тебе сліз.

30 серпня 1888 р.

II

Поки душею я не втонув іще
В нірвану й тіло ще не розпалося,
Я ще можу тебе, Україно,
Серцем кохати й тобі служити.

Я ще твоєю втіхою тішуся,
Я ще твоєю мукою страждаю,
Я ще можу в гарячих мріях
Благословляти тебе на щастя.

Але чому я цілої вічності
Не маю віком, смерті не знаючи,—
Я вічність би віддав для тебе,
Рідний і вічно коханий краю.

Єсть вічність, кажуть, душі безсмертнії
Вмирать не можуть, ні руйнуватися,
Але по смерті мусять жити,
Можуть дізнати блаженство райське.

Яке ж блаженство, краю коханий мій,
Твоїм без тебе дітям зісталося?
Чи може бути той щасливим,
Хто вже не бачить тебе й не чує?

І хто не може правду довічную,
Котру на небі прямо вбачає він,
Справдити на землі коханий,
Ні допомгти їй не може словом?

Ні... ні! Не хочу щастя такого я!
Нехай із тілом гине й душа моя,
Коли тебе я не могтиму
Серцем кохати й тобі служити.

ЗОРІ

Давно колись малим хлоп'ям,
Бувало, дивлячись на зорі,
Я часто-часто прагнув сам
Між їх поринути в просторі.

Я думав: там щасливий край,
Там невідомі наші болі,
Туди летить у тихий рай
Душа намученая долі.

Там щастя вічне буде тим,
Кому втішатись тут не змога,
Там вічно янголам святим
Одкритий вид таємний Бога.

Так думав я давно колись,
Так зорі тішили дитину,
Тепер же мрії розійшлись
І бачу другу я картину.

Я бачу в зорях тих ясних
Великі сонця незчисленні
І на планетах округ них
Істоти нудяться стражденні.

Такі ж їх душі, як у нас,
Так само прагнуть щастя й знання
І плачуть на прожитий час
За невдоволені бажання.

І б'ються, й гинуть у борні,
І зневажають бідних дуки...
І там веселії пісні
Втонули в диких криках муки.

І скільки їх, з країв біди
Рвучись у рай з плачем гарячим,
Свої надії шлють туди,
Де ми горюємо та плачем!

1889 р., січень

ЯМБИ¹

I

Як часто в час сумний, коли душа зболіла
В давнину думкою літа,
Вбачається мені стражденна постать мила –
То постать любая Христа.

Ось, бачу, висить той, хто душу 'ддав за брата,
Хто в серці мав одну любов,
Осміяний всіма, замучений від ката,
І з ран біжить святая кров.

А ті, що він навчав і котрі ним спасались,
Ті вірні всі ученики
У найлютіший час од страху поховались
Або стоять оддалеки.

І з реготом народ перед Христом гукає
(Ще мало муки ворогам!):
– Так ось він – той пророк, що всіх було
спасає!

Ану тепер спасися сам!..

І знов я згадую тебе, Україно-мати,
Твою біду, твій вид сумний;
Округ хреста твого, мій краю розіп'ятий,
Я чую регіт навісний...

1888

II

О, де набрати слів? Де виразів найти
Для мук, що душу всю шматують,
Коли я подивлюсь, як лютії кати
У нашій хаті бенкетують.
Щодня те бачити! І очі ще мої
Не вийшли разом із сльозами?
Який же сором нам! Так смійтеся із нас
Ви, горді волею народи:
Се перед вами ті, що в божевільний час
Самі відкинулись свободи.

* * *

Так, смійтеся тепер. Але вже близько дні,
Що оживе наш люд забутий,
І ті, що слухають од нас самі пісні,
Почують голос ще не чутий,
І правди світ ясний, якого не було,
Здивована земля побачить,
І світом тим правим гнобителям за зло
Народ великий наш оддячить.

III

Вже годі плакати! Нехай із уст смутних
Не йде в нас слово безнадії,
Нехай душа болить і мліє з мук страшних,
Сльоза ж не скотиться на віі!

Святиня та сльоза... Її не будем лить
На óчах тих, що нас катують,
Вони б ще збільшили той біль, що в нас болить,
А з наших сліз вони глузують.

Не будемо давать ми виразу чуттям,
Що так з душі на волю рвуться,
Нехай, задавлені, вони зміцняться там
І в праву ненависть складуться.

Огида до неправд, насильства, кривди й зла
Огнем у грудях заіскриться.
І мова, що в катів під вершлягом¹ була,
Міцною зробиться, як криця.

Не очі, повні сліз, тоді покажем ми,
Не пісню зложимо журливу.
Ні!.. Гордо станем ми перед всіма людьми
З грозою праведного гніву.

Кохання істини на шлях нас наведе,
Натхнення дасть і силу слову.
І наш гарячий ямб грімницею впаде
На кривди гідкую будову.

29 квітня 1889 р.

IV

Не будемо ми йти на ворога свого,
Щоб з ним кривавим боем битись,
Ми знаєм не на те про варварство його,
Щоб дикості від нього вчитись.

Хай ніж і кайдани зістануться тому,
Хто іншого не має права;
Для нас же, щоб розбить страшну свою тюрму,
Дісталась праця не кривава.

Ненавидим ми зло, проти його стоять
По всякий час душа готова;
Але на згин йому не будемо вживать
Ми зброї іншої, пріч слова.

Ми тим поб'єм його, що чесні почуття
У всі серця вкладати будем,
Що скрізь понесемо правдивее знаття
І в головах думки розбудим.

І прийде час, коли між усіма людьми
Ідею любо привітають.
Нехай тоді встають усі раби пітьми –
Вони її не подолають.

1 мая 1889 р.

V

Невже для нас одних минають дурно роки,
Як перейшли вже сотні літ?
Невже не кинем ми й тепер свій сон глибокий,
Коли вже всі вітають світ?

Коли добро життя спізнали й полюбили
Найменші людності землі,
Коли вже всі, хто міг, на працю поспішили
Робити на своїй ріллі?

А ми ще все спимо, і міцно так нам спиться...
Чи шкода нам себе будить,
Чи досить нам того, як часом нам присниться,
Що в нас іще життя тремтить,

Чи як гукнем крізь сон, що ми ще не померли,
То тим себе ми спасемо?
Чи, може, нам тепер, як нас кругом обдерли,
Спасіння з'явиться само?

Нещасний краю мій! Ти як мала дитина,
Що, сівши в човен без весла,
Дрімає без страху; аж ось прийшла хвилина
І хвиля човен понесла.

І він пливе, пливе; веселим роєм мрії
Перед дитиною блищать, –
А нижче ждуть її пороги кам'янії,
Що в шмаття човен потроцать.

21 вересня 1890 р.

ВЕСНЯНА ЕЛЕГІЯ

* * *

Ще раз весна
Така ж ясна
І пишна знов до нас прийшла...
І сонце світ
Нам шле в привіт,—
Природа знову ожила!..
В порі такій
В душі моїй
Якесь чудне чуття встає:

Таким чуттям
Ім'я не дам,
Не розберу я, що в них є,
Тут море дум,
Утіха й сум
І наче жаль стає чогось...
Чому ж таке
Чуття тяжке
Мені до втіхи додалось?..

* * *

О, знаю я,
Чого моя
Душа смуткує і болить.
Яка печаль
І що за жаль
Їй радість хоче затруїть...
Того вона
Болить, що зна
Непевність радощів своїх,
Що час мине
І поглине
Самую змогу бачить їх.
В природі ж сій,
Повік живій,
Вона бажала б вічно жити,
В красі її
Чуття свої
Хотіла б вічно веселить.

* * *

Коли я вмру,
То в ту пору
Природі я себе віддам,
І тіло все
Перенесе
Вона у свій величний храм.
Ніщо ніде
Не пропаде:
Як їй, мені кінця нема;
Без перепон
Її закон
Довіку буду я сповнять...
Та я смутний,
Що в добі тій
Я вже не буду існувать.

3 мая 1889 р.

* * *

Сумуєш ти! Я теж сумую
І розумію я твій сум.
Я бачу душу молодую
З тривожним роєм чистих дум.

Я знаю, що то єсть бажання,
Котрих надія не згріва;
Я знаю те тяжке змагання,
Що в грудях марно зотліва.

Я знаю пориви гарячі
І любі мрії днів ясных;
Мені відомі й тайні плачі,
Що йдуть покутою за них.

Я знаю, як у безнадії
Холоне серце молоде;
І гаснуть очі молодії,
І в'яне личенько бліде.

[1889]

СОНЕТИ

I

Я не Петрарка¹ – ти ж нова Лаура,
Ти, може, краща, ніж вона була,
Ти грації сама ще додала
До чарів, що дала тобі натура.

Куди б ти тільки в хату не ввійшла,
Зникає всім із чола тінь похмура,
Яснішає душа, мутна й понура,
Йде геть журба, що душу облягла.

Так сонце після хмарної години,
Коли на землю кине промінь свій, –
Радіють люди й звірі, а рослини

З'являються в барвистості новій.
Мое ти сонце! Як і в сі хвилини,
Світи повік мені в путі моїй.

II

Коли б твоєї вроди не хвалила
Моя невдатна Муза, то з того
Для образу чудовного твого
Моя недбалість слави б не зменшила.

Нехай би навіть людськість оніміла
І слова не могла сказати свого,
Твого ім'я доволі одного,
Щоб зараз же пізнав ЛЮД – МИЛА

І гарна ти, що й кращої нема,
І між ЛЮДЬМИ ЛАСкавіша всіма.
Нехай же буду я твоїм поетом:

Я з Музою – зберем ми сили всі
І впевним ЛЮД МИ ЛАГідним сонетом,
Що вмієм віддавати честь красі!

СВЯТИЙ ВЕЧІР

Свято веселеє нас привітало,
Свято, найбільш укохане в народі,
Будьмо ж веселі, журитися годі,
Набік лихее, кого що спіткало, —
В Святий вечір.

Будьмо веселі, всі клопоти киньмо,
Хто ма кохання, втішаймось коханням.
Даймо в нас волю всім добрим бажанням
І без злоби проти ворогів стріньмо —
Святий вечір.

Стріньмо, як дітям народу годиться:
Серцем одвертим і чулості повним;
І цілий край свій любов'ю ми словним,
І в злих серцях та любов заіскриться —
В Святий вечір.

Хто з нас був добрий, добріший ще буде,
Хто неприязний, щоб добрості вчився;
Не забуваймо: в сей день народився
Той, хто кохання приніс на всі люди, —
В Святий вечір.

Нумо ж, зберімось у купу тісніше,
Кожна родина, як звичай навчає,
А в кого зовсім родини немає,
Друга хай знайде, а смутком не дише —
В Святий вечір.

Тільки такий недошкребок культури,
Що до народу кохання не має,
Що його звичаї всі зневажає,
Той нехай буде смутний і похмурий —
В Святий вечір.

Київ, д[ня] 24 грудня 1889) р.

26 ЛЮТОГО

Є в році день один — його святкуєм ми,
Зібравшись в братерські кола,
Щоб промінь ще додять у лютий час п'ятьми
Поетові до ореола.

І скрізь, де ще живуть України сини,
Незраднії народу діти,
Те свято справити зіходяться вони,
Щоб разом плакати й радіти.

І смуток свій несуть за скривджених людей,
І віру в кращий час приносять,
І з стогоном тяжким з намучених грудей
У Бога правих правди просять.

І пісня голосна, як наш народ, смутна,
Гуде в мелодії чудовній:
У тонах жалібних розкажує вона
Про наші болі невимовні.

А там промова знов у пишній похвалі
Тараса гучно прославляє;
І чується тоді, що знов він на землі
І тихим словом промовляє:

– Мені однаково, що бучно так мені
Ви спомин правите щороку;
Мені однаково, що в честь мою пісні
Складаєте в хвалу високу;

Однаковісінько було б мені й тоді,
Якби були мене й забули, –
Але я радий тим, що й у такій біді
Ви ще душею не поснули.

Я радий тим, що в вас любов пережила
Часи страшної безнадії;
Нехай же буде й вам за те моя хвала,
Що в вас живі чуття святії.

О, бережіть її, ту чистую любов
До обездоленого люду!
Я задля його жив і кайдани знайшов,
Його й на небі не забуду.

Любіть же їй його, працюйте, бороніть
Від темряви, що душу в'яже.
Довічна любов – то мій вам заповіт,
А та любов вам шлях покаже.

1890 р.

ОРЕЛ

Широким помахом крил дужих своїх
Високо піднісся орел сизокрилий
Все вище та вище до хмар золотих,
Та й хмари високі його не спинили.

Злетів він над хмари й гукнув відтіля:
– Гей, хто ще зо мною? До сонця полинем! –
Та поклик могутній хоч чула земля, –
Ніхто не озвався за кликом орлиним.

А сам він ще вище тоді полетів,
Аж поки зовсім од землі заховався;
Він дихав повітрям надхмарних країв,
На сонце дивився і в світлі купався.

І рвався ще вище, але вже не міг:
Не стало ні сили, ні крилам підпори.
І смуток великий орел переміг,
І тихо спустивсь на високії гори.

Тоді зрозумів він, що син він землі,
Що буде навіки до неї прикутий;
Але його небо манило здалі,
І вічно про нього не міг він забути.

І в час, як нудьга огортала його,
Як гидко ставало на землю дивитись,
Літав він за хмари до сонця свого,
Щоб ясним промінням на волі напитись.

А втомлений – знову на землю сідав,
На гору високу, край темної кручі,
І другим створінням земним повідав
Про небо, про сонце, про зорі блискучі.

29 марта 1890

* * *

Не вмре поезія, не згине творчість духа.
Поки жива земля, поки на ній живуть,
Поки природи глас людина серцем слуха, –
Клопоти крамарські її ще не заб'ють.

Не вмере поезія, поки душа бажає.
Зирнути в ті краї, де око не сягне,
І хоче з меж вузьких порватися в безкрає,
Щоб зрозуміти все небесне і земне.

Не вмере поезія, хоч людськість ціла стане
Про їжу тільки дбать, про дух забувши свій:
Потреба вищого бажання в серці встане
І викличе в душі рої забутих мрій.

І віщі голоси творців із-за могили
Промовлять до людей, що серця позбулись,
І наберуть вони від них нової сили,
І будуть серцем жить, як і жили колись.

І поки на землі ще є одна сльозина,
Поезія її нащадкам передасть;
І поки між людьми ще втіха є невинна,
Поезія в її ще радощів додасть.

А якщо людськості зла доля присудила
Діждатися колись життя свого кінця,
То буде на землі остання могила –
Останнього співця.

18 січня 1891 р.

ДУМКА

(На смерть Трохима Зіньківського¹)

О, бідний, бідний краю мій!
Як мало маєш ти надій;
Але й вони одна по одній – все зникають.
Твої найкращі сини
Або живуть для чужини,
Або як вірні, то не живши помирають.

Нема добра з дітей твоїх:
Дарма благі заміри їх,
Бо наче фатум злий нависнув над тобою,
І тих, хто вірним був би ввік,
Він наче загодя прирік
На скору смерть без боротьби, без бою.

Щоб не лишився ні один,
Хто б захотів твоїх руїн,
Хто б захотів тебе з занепаду підняти;

Хто б щиру працю положив,
Не боячися ворогів
І не ждучи за подвиг благородний плати!..

Ох! Небагацько тих у нас,
В кого святій огонь не згас
І в серці жевріє незрадливе кохання!
Чи вже ж і той огонь горить,
Щоб тільки блиснути на мить
І освітить собі хвилину погасання?!

І смерть бере в нас силоміць
Їх щирість думки й серця міць;
І замість подвигів їх доля – домовина!..
А ми, вже поховавши їх
Та придивившись до живих,
Дізнаємо, кого втратила Україна!

2.VII.1891

НАД РУЇНАМИ

I

О, плачте, ви, хто сльози ма в очах,
О, плачте над руїнами святині!
Нехай побачу я ще в тих сльозах,
Що в вас душа ще досі не в руїні.

Але ні краплі сліз в очах ясных
І погляд мов чужий усім стражданням...
І чую я один веселий сміх
В краю, де треба б бути самим риданням...

II

Мені снівся величний зруйнований храм;
Обгорілі стіни не мали дахів,
Малювання пропало від диму й від плям,
А в побиті шибки буйний вітер шумів.

Мені снилось, що серце боліло мое
І що смутно питав я руїну німу:
– Де ж поділися ті – чи вони, може, є, –
Що тут Богу служили й молились йому?

Мені снилось, що голос до мене сказав:
– Подивись і вважай! – і побачив 'я там,
Що відновлений храм образами сіяв
І що співи побожних наповнили храм.

– Придивись і прислухайсь! – я знову почув.
І вже речі новії з'явилися мені.
Замість гімну танець недоладний загув,
А по стінах повисли малюнки брудні.

– Придивись іще раз! – я почув, і... нема
Вже нічого, й картина змінилася вмить.
То не храм, але попелу купа сама,
То не люд, а гаддя та хробацтво кишить.

1891

ВЕСНА

I

Сонет 1

О весно, весно, де ти забарилась?
Чому не йдеш ти нас теплом зогріти?
Уже земля, ждучи тебе, втомилась
І хоче сніг змінити на пишні квіти.

Чи ще зима не досить наглумилась?
Чи ще морози будуть скаженіти?
Доволі, вже й діброва зажурилась
І простяга до сонця змерзлі віти.

Прийди ж, прийди! Тепла і світла прагнуть
Усі живі створіння, всі рослини
І без твоєї ласки замирають.

А прийдеш ти, убори пишні вдягнуть
Садки, ліси, і гори, і долини
І співи щастя в гаї залунають.

II

Сонет 2

Приходь же, весно: вже готові всі ми
Тебе, богине пишна, зустрічати
І, вглядівши твої зелені шати,
До тебе вийти з співами гучними.

А ти устами пишними твоїми,
Як рівних, всіх нас станеш цілувати.
І от тоді почнем ми оживати
І заміцнятись силами новими.

І забринить, і полетить угору
Наш спів, окрилений твоїм коханням,
І вславить він твої могутчі чари.

Усе до одного пристане хору,
І гімн людей з пташиним щебетанням
В одній гармонії прониже хмари.

III

Сонет 3

Ти все не йдеш, і заклик наш даремний,
Хоч час давно настав твого приходу.
Чому ж не хочеш оццастить природу?
Чи тим, що в їй живе народ нікчемний?

Так: темні душі й неба покрів темний,
Холодні хмари над серцями з льоду.
Але прийди і, як цілющу воду,
Подай у серце нам свій вплив таємний.

Під впливом тим добріші станем ми,
І крига в серці нашому розтане,
Неначе покритв лютої зими.

Від нашої душі злоба відстане,
А промінь твій чуття засвітить ясне,
І довго, довго світло те не згасне.

IV

Сонет 4

Я бачив, як дитиночка маленька,
Що ще краси твоєї не зазнає,
В тяжкій недузї руки простягає
До сонця. Весно! Ти для всіх як ненька.

Дай знати їй, як вітерець злегенька
Квітки рясні в садочку нахиляє,
Як гай з розкоші теплої вмливає
І в небі пташка дзвоником теленька.

О чарівнице! Лікарко чудова!
Ти кличеш жити й тих, хто жить не хоче,
Ти гоїш рани втомленого духа.

Ось-ось твоя жива поллється мова,
Й життям створіння всяке затріпоче,
Що тую мову тільки раз послуха.

V

Сонет 5

Я чув її, ту мову чарівную,
І серце рветься ще її почути,
Найбільше щастя, де найменш отрути,
І щастя те моє, бо я існую.

Та мова душу розважа смутною;
Тоді вже не питаюся, чи бути.
Здається, в вічність би протяг мінуги,
Щоб вічно бачить ту красу живу.

О, хутко вже тебе побачу,
Красо-природо, в шлюбному убранню,
Тебе, утіхо кожному диханню!

Якою ж піснею тобі віддячу
За радість ту, що в серце налила ти?
Натхни мене й навчи тебе співати.

VI

Канцона¹ 1

Вона вже йде,
І серце жде
Її, як кралю молоду,
Іди ж скоріш,
Мене потіш,
Тобі назустріч я піду.

В ряснім гаю
Журбу свою
Забуду, щастя там знайду,
По муках всіх
До чар твоїх
З сльозами щастя припаду.

Тобі, ясній,
Тобі, благій,
Я розповім свою біду;
Твоїм квіткам,
Твоїм пташкам
Гучні я співи заведу.

Їди ж мерщій!
В природі всій
Я чую вже твою ходу.
Красо моя!
Зустріну я
Тебе, як кралю молодую.

3/15 марця 1892

VII

Канцона 2. Сестина¹ 1

Вже хмари не такі густі й холодні:
Їх сонце променем своїм розбило.
Воно осяло, і зогріло землю,
І щедро всім дало свого проміння;
Дало його й на наші вбогі хати,
І всяк його приймає, скільки хоче.
Воно нікого поминуть не хоче;
Не як земні ті світища холодні,
Що їх проміння не про вбогі хати.
І кайдани зими воно розбило
Не задля тих, що від його проміння
Шатром готові б захистити землю.

О сонечко! Давай нам більш на землю
Проміння, бо земля тепла вже хоче,
А наші всякі штучні проміння
Палаці хай освічують холодні.
О сонечко! Коли б же ти розбило
Той дах, що скрив від тебе наші хати.

Щоб темряви не знали наші хати!
Осяяні – вони осяють землю,
Бо світло скоро кайдани розбило,
Вже без упину піде скрізь, де хоче.
А нори темні і сніги холодні
Не скриють від землі його проміння.
Тебе, блага небеснеє проміння,

Тебе вітають наші вбогі хати,
Бо ти зогріло нам чуття холодні.
Любов небес — ти вчиш любити землю,
І серце землю всю зогріти хоче,
Бо ти в ньому́ холодний лід розбило.
Ще лихо нам бажання не розбило
Іти туди, де сяє нам проміння.

І серце бути в темряві не хоче.
Ми на землі будуем наші хати,
Але з небес ми візьмем світ на землю,
Щоб він світив і грів серця холодні.
Холодні хмари, сонце, ти розбило!
Пошли на землю більш і більш проміння,
Бо наші хати тьма повити хоче!

VIII

Сонет 6

На небо знову сонце випливає,
Щоб докінчить звитяжну роботу...
Але покинь тепер свою турботу:
Вже ворогів твоїх немає.

Поглянь на все розложище безкрає,—
Там крига й сніг, твого вжахнувшись льоту,
Розтанули, щоб дати води болоту,
Та вже й воно від тебе висихає.

І сонце бачить, що війну скінчило,
Бо бачить поле вільним знов і чистим,
І стало з лютого благим і милим.

І де вогнем палючим, променистим
Воно сніги ворожі розтопило,
Зростило там трави зелений килим.

IX

Сонет 7

Вже скрізь травиця пишна землю вбрала,
Поглянь на гору, як там на узбоччі
Природи сили молоді, робочі
Її засіяли без плуга й рала.

Дай Боже ж, щоб повік вона пишала
І тішила всі стомлені очі;
Дай Боже, щоб з холодної півночі
Вона зими ще довго не зазнала!

Нехай не схне й не зітнеться косою,
А зелене, променем зогріта
І скроплена небесною росою,

Бо так не втішать пишною красою
Усі багатії дарунки літа,
Як та травиця втішила собою.

X

Сонет 8

Був день ясний – і враз зібрались хмари;
Але від них не будьмо в безнадії,
Бо то бажані гості веснянії,
Що не приносять нам на землю кари,

Але несуть дощу благії дари,
Щоб дати поживу на жита новії,
А пишно вбрані луки молодії
Прибрати ще в нові ясніші чари.

І дощ пройшов. Сіяє знов проміння
З ясних небес над пишною землею,
Вона ж така хороша стала й свіжа,

Неначе в ті щасливі дні творіння,
Коли ще не глумилися над нею
Ні лютий звір, ані людина хижка.

XI

Сонет 9

Весна вже дужче розправляє крила,
Дерева вже вдягли нове вбрання:
О весно, весно, чистеє кохання,
Якби ти й кожне серце обновила!

Якби й наш дух ти так красою вкрила,
Щоб без злоби, зневір'я й горювання
Твоїх пташок ми чули щебетання.
Чи над людьми твоя краса безсила?

Але я все ж тебе благословляю,
Щасливий тим, що міг тебе спізнати,
Я не хотів би землю покидати.

І тільки смутно, що з такого раю
Зробили ми долину мук безкраю,
Де тільки й можна плакати-ридати.

ЛЮДСЬКІСТЬ

Я вірю в кращий час, але душа болить!
Хотілось би тепер, у сю славетну дóбу,
Душею підвестись, зрадіти хоч на мить,
Як не людей знайти, то хоч людську подобу.

Героїв час минув, – що ж, будемо й без них!..
Але невже нема ні іскорки чесноти?
Невже, крім пишних фраз та поривів дрібних,
Нічого вже нема в найвищої істоти?

Ми раді за прогрес, і от до всіх країн
Ми на вистави йдем з культурністю своєю.
Коли ж той буде час, що більше, ніж машин,
Ми виставим людей з високою душею?

Чи близько ті часи? А вже земля стара;
Вже підтоптались ми на довгій тій дорозі.
Чому ж не бачимо тих правди та добра,
Що так обридли вже в поезії і в прозі?

Ми розумом міцні, наш розум дав нам лад,
Ми й непросвічених умієм просвіщати, –
І от, щоб наш прогрес не відступив назад,
Повинні ми держать набиті гармати.

О розум, ось наш бог! Ми по стількох віках
Таки знайшли його й утішили людину;
Та, ставши мудрими, ми кинули на шлях
Найкращої душі людської половину.

Немає серця в нас. Колись кохались ми
Хоч без теорії, та щиро, серцем чистим;
Тепер міркуємо над світом, і людьми,
І над машинами, й над щастям особистим.

Найкращі пориви, гарячі почуття
Розсікли ми ножем холодним міркування,
І склали ми собі розмірене життя
Без глибини думок, без сили поривання.

Немає творчості, поезія в багні,
І філософію тепер ми осміяли.
А геній – нащо він для рою комахні? –
Нам будуть фабрики кувати ідеали.

І сумно за наш час, і шкода тих віків,
Що ніби нам дали великі успіхи;
І хочеться скоріш, щоб промінь заяснів,
Щоб серцеві знайти хоч небагато втіхи.

У липні 1893

КАТАМ

Катуйте, бийте нас, кати,
Печіть огнем, ножами тніть, –
Ачей допоможете знайти
Таке в нас місце, що болить.

Ще нам не досить боляче
Від наших мук, від наших ран;
Ще в шкірі ми, то нам іще
Здається, що на нас жупан.

Кінчай же, кате, й сміливіш
Дери вже й шкіру на паси,
То, може, плакати нас навчиш
Або ще й духу наддаси.

Нехай, хрестившись огнем,
Наш сонний дух розбудим ми
І голову твою розб'єм
Об стіни нашої тюрми.

*22 серпня 1893 р.
Україна*

ПАМ'ЯТІ Л. І. ГЛІБОВА

Прощай, поете наш! Ти чесно в світі жив,
Працюючи, не знав ти зради;
Із шляху певного тебе не відхилив
Ні острах, ні життя принади.

За роки довгі, що ти прожив між нас,
Енергії в тобі не вбито,
І ти, вмираючи, життя в останній час
Казав: «Як мало пережито!»

Ти жити ще бажав, щоб працювати знов,
Бо працю тільки розпочато;
Ти все зробив, що міг, але як відійшов,
То діла все ще в нас багато.

Чи можна ж діячів таких, як ти, знайти?
Їх вельми в нашім краї мало!
Не раз дивившись, як, старий, працюєш ти,
Молодшим соромно ставало!

Ласкавим голосом пісень ти нам давав
У наше чесне діло віру,
І голос радощів й надії проводжав
Твою, тепер розбиту, ліру.

І от замовк твій глас, погас промінь ясний,
Що в темному світив околі...
Але не вмре поет у пам'яті людській!
Згадаємо тебе в недоленьці лихій
І в кращий час нової долі!

1893

ПОСВЯТА ЗІНАЇДІ Р-СЬКІЙ

1

Чи згадуєш, як ми колись
Зійшлись на розмову гарячу?
Тоді я ще вперше тебе,
Незнану землячку, побачив.

Там пишні розмови були
І фраза підганяла фразу;
Ти ж мовчки сиділа, й не міг
Тебе я спізнати відразу.

І тільки я потім дізнавсь,
Що мовчки ти серцем боліла,
Що фрази не треба тобі,
А треба спасенного діла.

2

Якось прочитала мої ти пісні
І деякі з них похвалила.
О зірко! Найкращая пісня в мені,
Її ж і писати несила.

О зірко! Найкращий сюжет я зберіг,
Великий і разом багатий:
Я довго не вмер би, якби-то я зміг
Всю душу твою змалювати.

3

– Я дуже недобра, – сказала вона
І враз осміхнулась любенько.
– То бридко! – сказав я, а нишком додав:
– Яка ж бо ти добра, серденько!

4

Дівчино! Дізнатись була ти цікава,
Чи дуже люблю я природу.
Дівчино! Природа – то тільки оправа
На образ, ясну твою вроду.

Байдуже, якії в картині обводи,
Аби малювання майстерне.
Край тебе вся інша пишнота природи
Уваги моєї не зверне.

5

Хтось глянув на небо і в мене спитав:
 – Де зірка найкраща з-між Божого дива?—
 Я ж глянув на личко твоє і сказав:
 – Обидві найкращі – і права, і ліва.

6

Дрібнесенький дощик тоді накрапав,
 Як їхала ти з цього краю.
 – То сльози, – хтось каже, – то небо рида
 За пташкою нашого гаю.

І з неба холодного сльози лились,
 Бо хмара була в безнадії.
 А в мене на очах блищали тоді
 Краплини, мабуть, дощовії.

7

Чи ти спогадаєш про мене колись,
 Бо ми ненадовго зійшлись.
 Для тебе ріднішим від іншого люду
 Не був я, а може, й не буду.

Але чи бажаєш, дівчино, чи ні,
 Не зовсім чужа ти мені:
 Довіку про тебе забути не мушу,
 Бо в серці ношу твою душу.

8

Хай сонце байдужно по небу пливе,
 Проте його любить усе, що живе.
 Хай зірка не знає,
 Для кого сіяє, –
 Крізь небо безкрає
 Вітаєм її.

І ти, моя зоре, не знаєш того,
 Що світиш промінням для серця мого,
 Що з іншого краю
 Тебе я вбачаю,
 До тебе звертаю
 Всі думи свої.

Як згадую личко твоє чарівниче,
 Як голос твій любий мов здалека кличе,
 Тоді в моїм серці натхнення палає,
 Тоді моє серце піснями лунає.

Тоді я гадаю, що, може, здолаю
 В піснях змалювати тебе, мій ти раю,
 І вроду чудову, й чудовую душу,
 І тими піснями всім серце порушу.

Але як побачу тебе я зближенька,
 Яка ти хороша, яка ти миленька,
 І стану рівняти з піснями моїми, —
 Якими ж пісні ті здаються дрібними!

Даремно шукаю в холодному творі
 Твій образ чудовий, ясніший од зорі,
 І бачу, що марні були всі заміри
 Те в міру вложити, що гарне без міри.

І разом покину ледаче писання,
 І в серці повстане єдине бажання
 Довіку читати на личку твоєму
 Найкращого серця найкращу поему.

15 серпня – 5 вересня 1894

ГЕЙ, ЗА НАШ РІДНИЙ КРАЙ

(Запорозький марш)

Гей, за наш рідний край
 Встаньмо разом за Україну,
 За наш тихий, любий рай,
 За її свободу, за добро народу
 Будем до загину сміливо йти.

Всяк знеможений, переможений,
 Всяк, хто в ярмі цілий вік конав, —
 Уставайте, поспішайте!
 День ясної долі вже засіяв,
 Нумо до праці святої, брати,
 Сміливо будемо йти.

УКРАЇНА

(Марш)

Наша славна Україна,
Наше щастя і наш рай!
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край?
І в щасливі й злі години
Ми для неї живемо,
На Вкраїні й для Вкраїни
Будем жити й помremo...

Нас не зможуть супостати
Взяти в кайдани свої:
Ми бороним наші хати,
Наші тихії гаї.
Не вмирає наша слава,
Не вмирає наша честь,
Бо живе в нас сила жвава,
Бо робітники в нас єсть.

Гей, хто хоче всім свободи,
Поеднаймось, як брати!
Сонцем правди, світлом згоди,
Боже, шлях нам освіти!
Хай забудеться недоля
І неслава давніх літ,
Щастя ж рівне й рівна воля
Засіяють на весь світ!

ВЕЧІРНЯ ПІСНЯ

Тихесенький вечір
На землю спадає,
І сонце сідає
В темнесенький гай.
Ой сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Світи ще годину,
Бо рано ще спати,
Милуй нас, як мати,

Теплом обгортай.
Ой сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Без тебе так страшно
І темно надворі,
Хоч місяць і зорі
Освітять наш край.
Ой сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч: прощай!
Ой сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

ПОЕТ, ГРЕЦІЯ Й ДЕРЖАВИ

П о е т

– Що бачу я? В Європі знов
Панують хижі, дикі сили!
І Кандію¹ скропляє кров,
Як окропила Термопіли².
О, не лякайтеся султан,
Бо хто ж обстане за свободу?

Г р е ц і я

– Вперед! На турків! За критян!
За волю братнього народу!

П о е т

– Хвала вам, елліни, хвала!
Народе, славою окритий,
Руїна довга не змогла

Твій дух великий загасити.
Але багато ворогів...
Тебе ж – недоля порізнила.

Г р е ц і я

– Вперед! На ката! За братів!
Любов потужніша, ніж сила.

П о е т

– Нехай же, греки, вас веде
Любов, що й смерті не боїться,
І хай завзяття молоде
Старою славою зміцниться.
Усі народи, кожний край,
Елладо, стануть із тобою.

Д е р ж а в и

– Там б'ють людей? Ну, що ж! Нехай,
Нехай їх б'ють... в ім'я спокою!

П о е т

– Народі критський! Не хились
І не тремти за власне жінтло;
Елладо! Ти дала колись
Європі всій духовне світло;
Якщо твій меч тепер слабий,
Вона зміцнить твою потугу.

Д е р ж а в и

– Вперед! На греків! Бий їх, бий!
В ім'я культури за катюгу!

Г р е ц і я

– За віщо ж ви повстаєте
На нас? Ми боремся за брата.
Невже караєте за те,
Що дорога нам рідна хата?
Чи так боронять християн
Їх одновірці, їх братове?

Д е р ж а в и

– Ура! На греків і критян!
На християн, в ім'я Христове!
22 марця 1897 р.

* * *

Заспівав би я про зиму,
Що в пречисті білі шати
Одягла наш край повсюди...
Шкода праці, шкода риму,
Бо не можна ж не згадати,
Що зимою мерзнуть люди.

Заспівав би я про літо
З колосистими житами
І з гаями голосними...
Ох, те жито – панське жито,
А гаї шумлять над нами
Лозанами дошкульними!

Може б, міг я розповісти
Про красу чужого краю,
Гори, моря синю воду?
Там кричать про їх туристи,
Я ж їх слів недочуваю
Крізь всесвітній плач народу.
26 листопада 1902 р.

ВІНОК ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ В ДЕНЬ 26 ЛЮТОГО

I

І ще один сьогодні рік минув,
Кобзарю любий наш, від того часу,
Як голос твій замовк для України,
Навік замовкла пісня голосна.
Ще раз нам світить день сумного свята,
Той день, що нам нагадує ще більш
Того, хто нас покинув...

Та не тільки
В цей день ми згадуєм тебе, Кобзарю,
Тебе, наш батьку, віщий наш пророче!
Чи зможе той, у кого є хоч трохи
Любові в серці до свого народу,
Хоч день один про тебе не згадати!
Народу син, та син його найкращий,
Ти був його борцем за людську долю.
В часи неволі, злиднів і темноти
Твій дух світив йому промінням сонця.
Як він терпів, корився мовчки долі,—
Твій голос був його болючим криком.
Як він забутий був у цілім світі,—
Ти розповів його колишню славу.
І в час, як ним, мов крамом, торгували,
Ти показав його високу душу.
Ти в серці ніс тягар його великий,
Святий тягар народної скорботи,
І, переливши в слово голосне,
У образах живих живеє горе
Усім очам незрячим показав,
І поки житиме народ твій рідний,
Твоя душа не вмере в його душі.
Твій рідний край не раз оплаче гірко
Того, хто так його оплакав долю.
Ні, не забудемо тебе, Кобзарю,
Довіку.

II

Будем, будем пам'ятати
Нашу втрату, нашу згубу:
Не прибудеш ти співати
Пісню смутку, пісню любу.

Не розкажеш нам про славу
Та про давнії події,
Щоб ізнову в душу мляву
Влити втіхи та надії.
За хвилиною хвилина,
Рік за роком проминає.
І сумує все Україна,
Що тебе між нас немає.

III

– Тебе нема! – вже довгий час
Ми кажемо з журбою,
А хто ж зуміє з-проміж нас
Співати за тобою?

Багато нас тепер, співців,
Та в нашім хорі чути
Гучніше інших голосів
Твій голос незабутий.

Багато ми складаєм слів,
Чимало в їх і змісту,
Та тільки в нас, твоїх синів,
Твого немає хисту.

І ми так само, як і ти,
Кохаєм Україну,
Готові їй допомогти
Й служити до загину.

Ні, в нас, хоч любимо її,
Немає в серці сили,
Бо ми з душі скарби свої
Потроху розгубили.

IV

В твоїх піснях високий творчий геній
Дивує нас.
Як сталось те, що в боротьбі щоденній
Він не погас?
Що не могли йому підбити крила
Неволя й гніт?
А доля їх на тебе наложила
З дитячих літ.
Твоє життя, коли його згадати,
Наводить сум,
Та не могло від тебе одібрати
Високих дум.
І в час, як ти в неволі нудив світом
На чужині,
В твоїй душі все квітло пишним цвітом
Твої пісні.

В піснях, що ти покинув нам,
 Ти образ дав душі святої:
 Вона була величний храм
 Любові до сім'ї людської.

Гарячим серцем ти кохав
 Усіх, забувши власні рани,
 І в слові тільки тих карав,
 Хто на людей кує кайдани.

Самотня над Дніпром стоїть
 Тепер могила над тобою,
 Але над нами тут горить
 Твій дух зорею провідною.

1906

НА СМЕРТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Світла зірка та й за гору скрилась,
 Пишалась гарна квітка та й пожовкла,
 Співала пташка та й навіки змовкла,
 І в серці туга залишилась.

І серцеві не можна не боліти,
 Дарма що інші в небі зорі сяють,
 Що інші ще в гаю пташки співають
 І процвітають інші квіти.

І будуть інші ще... Та серце знає,
 Що вже тебе, душе висока, чиста,
 Хороший квіте, зоре промениста,
 Найкраща пташко, більш немає.

І довго ще, як серце піднесеться
 На крилах образів твоїх високо,
 Не раз блисне сльозою наше око
 І болю крик з грудей озветься.

За що недоля наша невблаганно
 Кепкує так! За віщо постать мила
 Тієї, що життя й красу творила,
 У небуття пішла так рано!

1913

Як ми ждали її, віковічні раби,
Як бажали, знесилені в час боротьби,
Щоб хоч промінь один серед темної ночі
Засвітив нам у змучені очі.

– О прийди, – ми казали, – богине ясна!
І нехай уже край наш недолі не зна;
Хай завітне життя на замерлому полі, –
Поведи нас до кращої долі.

О прийди ж, і тебе ми посадим на трон;
Твоя воля нам буде найвищий закон;
Ми тебе приберем у препишні шати
Й будем гімни подячні співати.

І прийшла ти... А як ми тебе прийняли?
Замість трону на смітник тебе зволікли,
І в нестямі звертаєм до тебе, богине,
Тільки дике рикання звірине.

ДУМИ БУТТЯ

I

СИМВОЛ ВІРИ

Вірю в єдиного Бога: крім Бога, нічого немає,
Вірю, що є тільки дух, космос же – прояв його.
І що свідомість моя єсть око єдиного Духа,
Котрим себе озира втілене в космос Буття.
Вірю, що світ матер'яльний не єсть абсолютна

реальність,

Вірю, що час і простір теж абсолютні не більш.
Вічність не більша ніж мить, як і мить не коротша
за вічність,

Точка й безмежність світів у Всеєдинім – одно.
Вірю, що втілення духа, котре ми вбачаємо й чуєм,
Справді є зовсім не те, чим ми вбачаєм його.
Тілом і духом обмежені, що воно є, ми не знаєм,
Хоч до спізнання все більш розум наближує нас.
Вірю, що межі розсунуться сили людської істоти
І крізь завісу Буття зможемо ми зазирнуть.

Володимир Самійленко

А не вчився медицини
И вварю ліжить не знає,
Тілівки зм'євкі лікарства
И без підпису вгадаю.

Всі розправи „Грамданікка”,
Всі розмови адвоката,
Дипломатів перемови —
Aqua destillata.

Диссертація товстощер
Углок томах по-латині,
Де замість знатної цитати —
Oleum ricini.

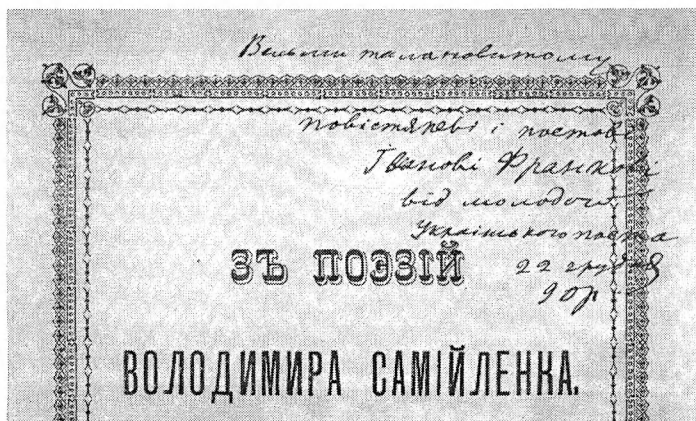
Наші повісті й поеми,
Красна вся література
Є не що дране, як тілівки —
Morfii tinctura.

Ліберальній розмови
Недоученого патя;
Вголос правда — нишком здирство —
Fresca manna.

Стрілий он гострої са тіре,
Хор бувають и вразливі,
Для звичаїв зичил — найкращі
Sales purgativi.

—x—x— В. Самійленко.
1888 р.

Автограф фейлетонного вірша «Фармакологія»
(назва надрізана, дата надірвана). 1888 р.

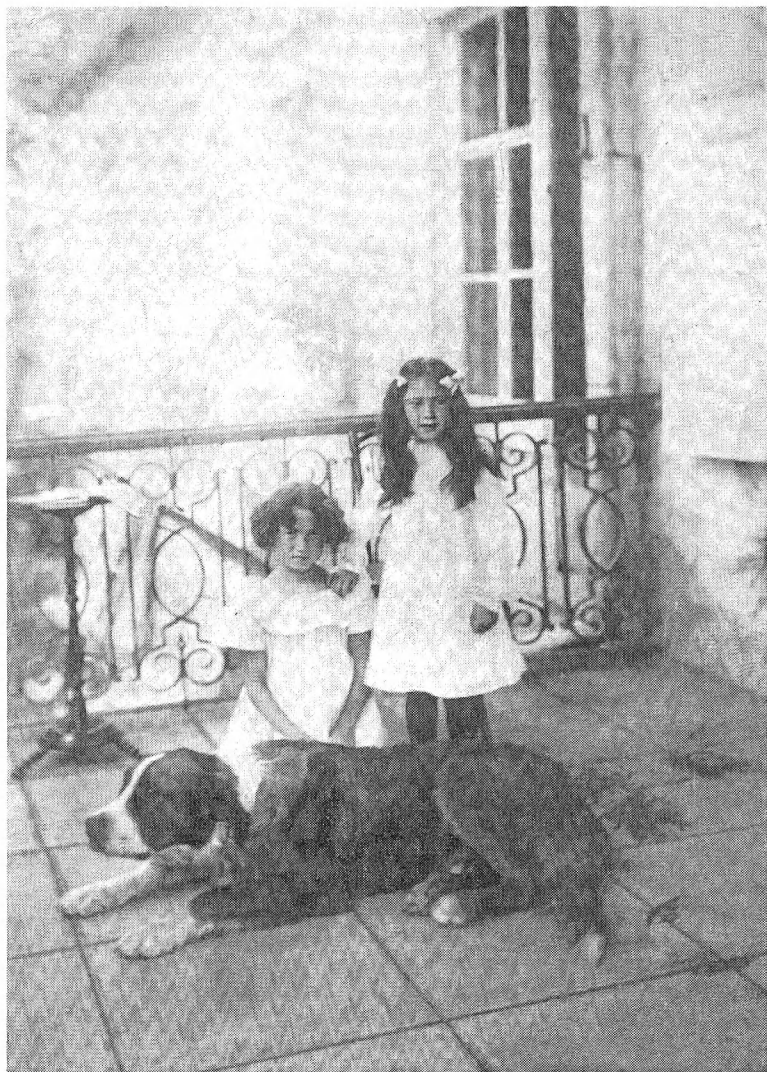
Дарчий напис Іванові Франку
на збірці «З поезій Володимира Самійленка»
(К., 1890)

Драмгурток Чернігівської Української Громади (ЧУГ).
На передньому плані: справа сидить у смушевій шапці
В. Самійленко, за ним стоїть Б. Грінченко.
Чернігів, початок 1900-х років

Світлина приятелів письменника з архіву А. М. Балики, на якій: його мати В. Балика, дружина Марія, їхні діти Дмитрик і Юрій, Анатолій Горін, Борис Грінченко, Марія Грінченко, Володимир Самійленко, Надія Стрижева. Чернігів, 1901 р.

Діти В. Самійленка: Оленка (сидить) і Галинка на веранді.
Чернігів, початок 1900-х років

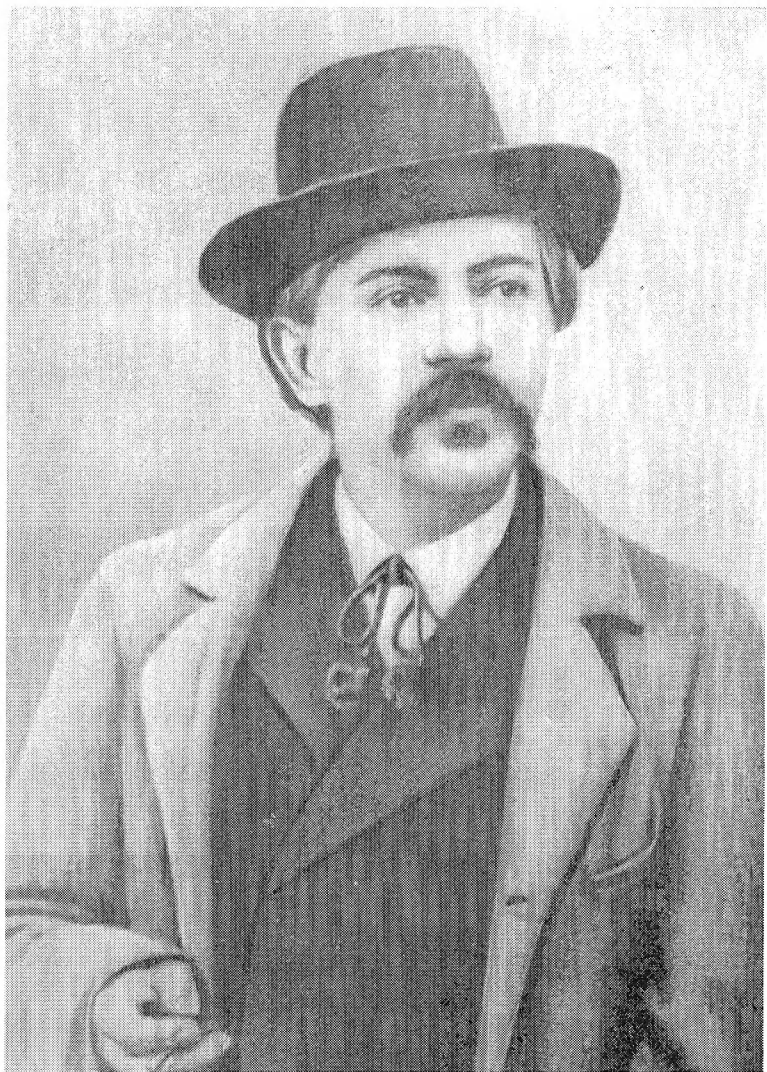
*Василь Степаненко, Михайло Коцюбинський,
Борис Грінченко, Олександр Глібів, Володимир
Самійленко.*

У Чернігові

Світлина з особистого архіву Бориса Грінченка
і з його підписом. Чернігів, 1901 р.

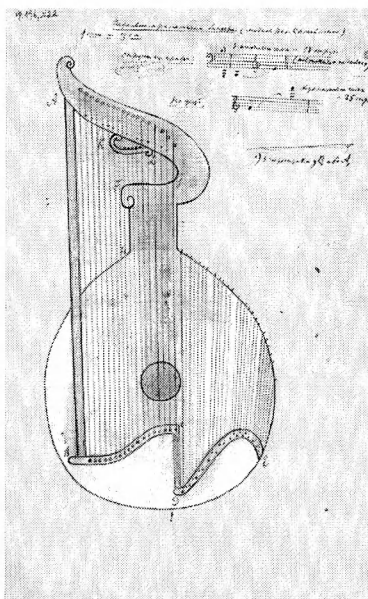
Володимир Самійленко і Борис Грінченко. 1902 р.

Володимир Самійленко. *Світлина 1902 р.*
Поширювали на поштівці для збору коштів
на пошанування пам'яті Тараса Шевченка

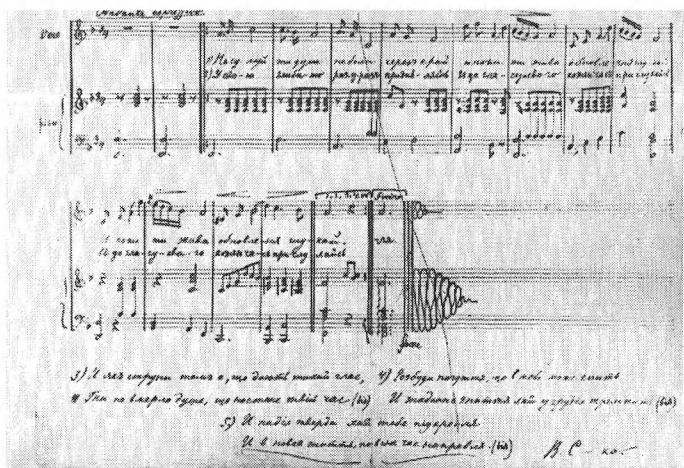

На відкритті пам'ятника Іванові Котляревському 1903 р.
у Полтаві: зліва, 1-й ряд – Михайло Коцюбинський,
Леся Українка, Гнат Хоткевич; 2-й ряд – Василь
Стефаник, Олена Пчілка, Михайло Старицький

Титульна сторінка збірки
«Україні». 1906

Самійленкове креслення
вдосконалюваної бандури

Автограф композиції «До душі». Ноти і текст

Останні квітки

Op. 170, № 24

Дарують квітки Шостаківські
всього непереможені і непереможні
милі на мові моїй! М. Соловйов
20 квітня 1902 р. Київськ.

Микола А. Соловйов

Handwritten musical score for the first system. It consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line has lyrics in Ukrainian: "І на квітках осанні і квітках / Осанні-то нам / на мові моїй / і мові моїй". The piano part features a rhythmic accompaniment with chords and moving lines in both hands.

Handwritten musical score for the second system. The vocal line continues with lyrics: "всього непереможені і непереможні / ми на мові моїй / і мові моїй / і мові моїй". The piano accompaniment continues with similar rhythmic patterns.

Handwritten musical score for the third system. The vocal line has lyrics: "всього непереможені і непереможні / ми на мові моїй / і мові моїй". The piano accompaniment continues with similar rhythmic patterns.

Handwritten musical score for the fourth system. The vocal line has lyrics: "І на мові моїй / і мові моїй / і мові моїй". The piano accompaniment continues with similar rhythmic patterns.

Handwritten musical score for the fifth system. The vocal line has lyrics: "Милі на мові моїй / і мові моїй / і мові моїй". The piano accompaniment continues with similar rhythmic patterns. The system ends with a double bar line and a fermata over the final note.

Чистовий і чорновий варіант Самійленкового автографа
пісні «Останні квітки» на слова Бориса Грінченка

Ф. 196, № 18

Наша славна Україна.

(для мішаного хору)

Andante maestoso

Вар. Соловйов

Sopr.
Alti

Tenori
Bassi

Наша славна У-кра-ї - на, Наше щастя і наш рай. Чи на

mf

світі в Кра-ї - на, шукат-лі-ма за наш край. І вша-

more

сви-бі-зві го-ди ми Ангел не-ї не в-мо. На Укра-

ї-ні і год Укра-ї - ми будем твої ми й попре-мо.

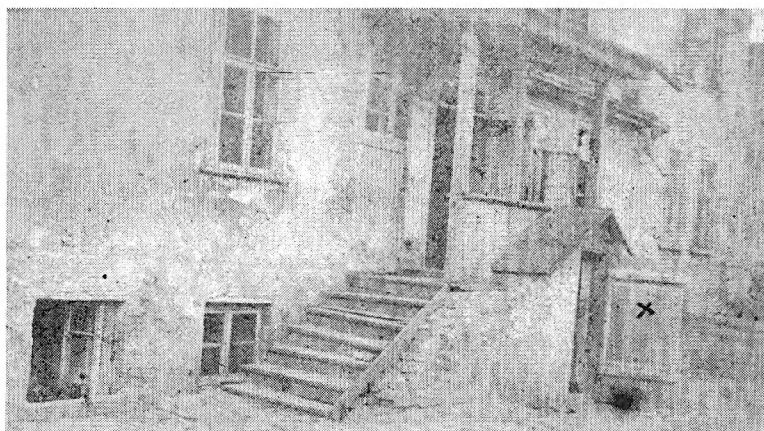
Автограф славня «Наша славна Україна», подарований
диригентові Д. Кулішу у Тарнові 25. X. 1921 р.
для концерту на відзначення
35-ліття літературної творчості письменника

Володимир Самійленко у час відзначення
35-ліття літературної діяльності у м. Тарнів (Польща).
1921 р.

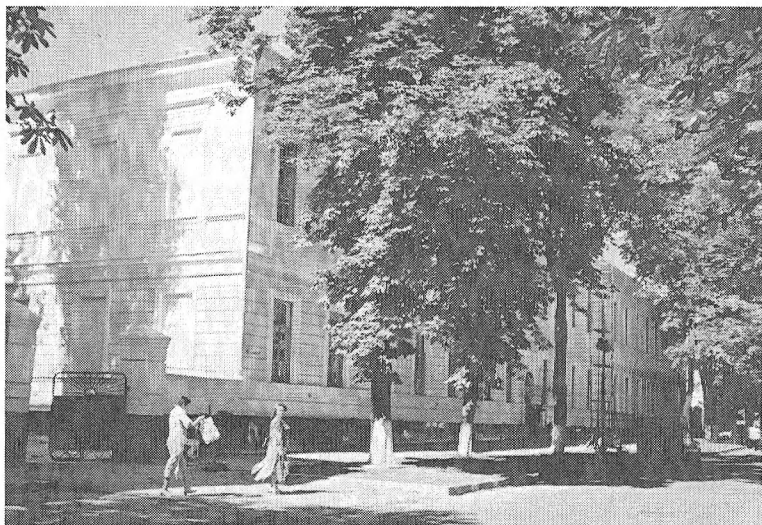
Прощальна світлина з громадою с. Карлів (нині Прутівка
Снятинського району Івано-Франківської обл.)
перед вимушеним виїздом в окуповану більшовиками
Україну. 24 травня 1924 р.

Підвал на бульварі Шевченка у Києві (будинок не зберігся),
в якому під постійний нагляд поселили чекісти родину
В. Самійленка. Описаний С. Єфремовим у щоденнику.
Імовірно, ним же тоді була таємно організована у темну
пору світлина, яку вдалося увиразнити комп'ютером
з архівного оригіналу

**Пам'ятник Володимирові Самійленку
у Великих Сорочинцях, встановлений у серпні 1996 р.
за підтримки голови колгоспу Михайла Донченка**

Будинок Полтавської гімназії, в якій навчався
В. Самійленко. *Сучасна світлина*

II

СВІДОМІСТЬ

Чи реально я існую?
Що таке моя свідомість?
Як погодити єдиність
З існуванням душ без ліку?

По планетах незчисленних,
Що в краях безмежних плинуть,
Скільки душ окремих людських –
і кожна
Є собою світ окремий.

І свідомість кожна – космос
І немов Буття окреме,
Дух од інших незалежний,
Що ввесь світ об'єктивує.

Чи не є свідомість наша
Те єдине, те найвище,
Що втіляється в природу,
Робить атоми живими?

Може, іншої й немає
І єдиність – звук порожній?
Може, тільки дух наш творить
І Буття, й його закони?

Ні, хто створений, не творить.
Я не вірю, щоб маленький
І обмежений на силах
Дух наш був Творцем найвищим.

Я не вірю, що Єдиність –
Тільки душ окремих сума,
Як не може світ складатися
З незалежних елементів.

Що ж таке свідомість наша?
Дійсний справді, хоч маленький,
Нерв чуткий, котрим Єдиність
Відчуває існування:

Нерв живий Буття живого,
Поза часом і простором,
Що в клітину матер'яльну
В тілі нашому втілився.

Грудень, 1918

* * *

*Давньому приятелеві
Олександрові Олександровичу
Тулубові¹*

Часи юнацьких наших літ,
Ясного погляду на світ,
Найкращих поривів, надій
І чистих молодечих мрій
Геть одійшли в минулий час,
І старість пригнітила нас...

Та чи не дивно, що душа
Зістарітись не поспіша:
Вона, неначе молода,
Давніших мрій не покида;
І все нема зневіри в ній,
Вона все повна ще надій
На кращий час, на вороття
Вкраїні вільного життя.

14.V. 1925

САТИРА ТА ГУМОР

ЩАСЛИВИЙ КРАЙ («ЕЛЬДОРАДО»¹)

Десь далеко єсть країна
Пишна, вільна, щастям горда,
Кожний там живе щасливо –
Держиморда, держиморда.

В тій країні люблять волю,
Всяк її шука по змозі
І про неї розмовляє –
У острозі, у острозі.

Там усяк говорить правду
Непідкупними устами,
Там за правду щира дяка –
Батогами, батогами.

Там неправді та злочинству
Не вважають і на волос,
Там злочинних зараз лають –
Та не вголос, та не вголос.

Там уряд «блюде» закони,
Дба про всіх, немов про рідних,
За провинності ж карає –
Тільки бідних, тільки бідних.

Суд там скорий: як ти винен,
То зашлють «без проволочки»,
А не винен, то й відпустять –
Без сорочки, без сорочки.

В тій країні всякий може
По заслuzі шани ждати:
Там на те хрести й медалі –
Для багатих, для багатих.

Там тверезість у повазі,
Видно скрізь тверезу спілку,
Всі там п'ють саму воду –
Та горілку, та горілку.

Там всі люди роботящі,
Там нарівні з мужиками
Всі пани працюють щиро –
Язиками, язиками.

Там широка воля слову:
Кожний пише все, що знає,
І цензура ліберальна –
Все черкає, все черкає.

Там письменникам за працю
Сам уряд складає дяку
І з тріумфом їх провадить –
В Сибіряку, в Сибіряку.

Там говорять по-французьки
Не то значні, а й лакеї.
А пани всі мови знають, –
Крім своєї, крім своєї.

Там зібрались всі народи:
Москалі, «хахли», поляки,
І живуть вони так дружно –
Як собаки, як собаки.

Там живе племін усяких
Престрашенна мішанина,
І за те той край зветься –
Русь єдина, Русь єдина.

2 січня 1886 року

ГОРЕ ПОЕТА

Люде добрі! Пожалійте
Бідолашного пііту,
Що від горя, від наруги
За слізьми не бачить світу.

Розкажу вам все. Учора
Я зайшов собі в крамничку,
Щоб на вечір запастися –
Лойову купити свічку.

І гидкий, поганий крамар
(Чи бува що в світі гірше?)
Загорнув мені ту свічку
У мої чудовні вірші!
Від зневаги, від досади
Не заснув я цілу нічку.
Боже! У мою поему
Лойову вгорнули свічку!

Ту поему вірш по віршу
Я складав старанно, пильно,
Перелічував трохеї,
Розміряв їх так прихильно;
Розкуйовдивши волосся,
Не одну писав я нічку, –
І в чудовную поему
Лойову вгорнули свічку!

Я, скінчивши ту поему,
Сам відніс її в цензуру,
Сам продав її в книгарню,
Сам продержав коректуру.
Видавець мені за неї
По копійці дав за стрічку,
І в такий утвір коштовний
Лойову вгорнули свічку!

Ні, не хочу більш терпіти
На землі неправди злої!
Хай же смерть мене сховає
Від наруги навісної!
Напишу останні вірші,
Та тоді із моста в річку...
Як? В мої чудовні твори
Лойову вгорнули свічку!

Напишу я в заповіті:
Хай сховають мене в полі,
Хай високий хрест поставлять,
Щоб виднівсь на всім роздоллі.

На хресті ж, на вічний спомин,
Мідну хай приб'ють табличку
І напишуть: «В його твори
Лойову вгорнули свічку».

Київ, 6 січня 1886 р.

ОДА ІНДИКУ

*На спомин 11-го студня
(листопада) 1886-го року*

О музо, заспівай індіка,
Найкращу птицю над всіма,
Його хвала така велика,
Що висловити – слів нема.
Його ім'я повсюди знане,
Його моторність поважна,
Його звичайність мила всім.
Співаєм ми тебе, індіче,
Тобі хвала найбільше личе,
Тобі кадильний личить дим!

Кому індик єсть невідомий,
Сеї ісполін поміж курми?
Кому з людей він незнайомий?
Кому? Кому – не знаєм ми.
Краї далекі Деміївки,
Лук'янівки і Куренівки
Твою всю славу не вмістять.
Аж від Подолу до вокзала
Про тебе слава загукала
Й твоє ім'я усі твердять.

І з ким, індіче наш хороший,
Зрівнять тебе? Скажи нам сам.
Хто вміє так збирати гроші
Й знаходити квартиру нам?
Ніхто, ніхто того на світі
Не зможе так, як ти, зробити,
Хоч світ і надто єсть велик.
Один еси на тее здатний,
О птах поважний, благодатний,
О той, кому ім'я — індик!

Так хай же слава невмируща
Про тебе скрізь загомонить,
І ні злобá, ні заздрість злюща
Її повік не затлумить.
І хоч братів твоїх без слави
Поїли ми чимало в страві,
Тебе ніколи не з'їмо.
Тебе ми різать не бажаєм,
Тебе ми гучно прославляєм,
Тебе до зорь ми внесемо!

11.XI. 1886 р.

СМІЛИВИЙ ЧОЛОВІК

Я дуже сміливий: я не боюсь нікого
Слабого;
За правду битися готов я до загину
З-за тину.
Недавно я почав писать у всі газети
Памфлети.
Я лаю сміло в них, не жалуючи шкури,
Турнюри.
І сміло всім кажу, що красти гроші з скриньок –
Злий вчинок.
Що всі бажаєм ми, громада наша й преса,
Прогреса.
Я теж кажу, що нам пора усім старатись
Навчатись,
Що навіть темному народу просвітиться
Годиться.
Оце я помістив новий трактат чималий
В журналі.
Там я доказую, що ми живем неладно –
Докладно.
Що вже нездатний той, що нам дійшовсь у спадок,
Порядок.
Я так сказав: «Тепер потрібне нам, панове,
Щось нове...»

В трактаті тім я говорив хоча не ясно,
Та красно,
І сміливо я підписав під оним
Псевдонім.

ЯК-ТО ВЕСЕЛО ЖИТЬ НА ВКРАЇНІ!

Нема в світі країни такої,
Як Україна наша свята.
Кожний тут у розкоші, в спокої
І граблями добро нагорта.
Тут усяк, як та пташечка, вільний;
Всяк блюде інтереси суспільні,
А від щастя уголос кричить:
– Як-то весело жить на Україні!
Як-то весело жить!

От вам приклади. Пан хуторянський
Без напасті живе й без біди,
Бо сповняє закон християнський
І кругом молодець хоч куди:
По-старому живе він донині,
Добре спить, а вже їсть – щогодини
І, наївшись, як пень той лежить.
Як-то весело жить на Україні!
Як-то весело жить!

Старшина в волосному правленню,
Як в раю, прожива цілий вік.
Йому шану і гроші в кишеню
Мусить кожний нести чоловік.
А крім грошей, ще всякі дарини,
Сала, борошна повні торбини...
Що комора його аж тріщить.
Як-то весело жить на Україні!
Як-то весело жить!

От глитай. Обідравши побожно
На селі усіх бідних людей,
Він живе так бундючно, вельможно
І сьогодні накликав гостей.
Він справляє свої іменини –

Всі веселі і п'яні, як свині,
А музика реве і гримить —
Як-то весело жить на Україні!
Як-то весело жить!

Гершко-жид два шиночки поставив,
Він не вмів роззявлятися на гав —
За два роки село так поправив,
Що й одежу з людей постягав.
А селяни, хто вже й без свитини,
Йдуть до Гершка смикнуть по чарчині,
А у Гершка в кишені бряжчить.
Як-то весело жить на Україні!
Як-то весело жить!

А вельможа — «спокойствия ради» —
Він нічим не турбується сам
І живе при якимсь там уряді,
Свою ж землю наймає жидам.
Вони слать йому гроші повинні,
А вельможі до грошей голінні
І уміють їх гарно спустить.
Як-то весело жить на Україні!
Як-то весело жить!

Тільки бідний народ наш стражденний
Нарікає на долю гірку
У зневазі, у праці щоденній:
Не всміхнеться вона мужику.
Йому пільги нема ні хвилини,
Поки кожний засне в домовині;
Він під гнітом тяжким аж пищить.
Дуже весело жить на Україні!
Дуже весело жить!

1886 р.

РОМАНС

Яка ти гарна! Твій видочок милий
Втішає взір, як квітка весняна.
Не покохать тебе не маю сили.
Кохав би я тебе аж до могили,
Якби ти не була така дурна.

Твій голосок неначе соловйовий,
Він часто прокида мене від сна.
Я слухать був би цілий вік готовий
Твоїх річей і любої розмови,
Коли б ти... не була така дурна!

ПІТА

(На мотив Лермонтова)

Відколи враг мене призвів
Нещаснії писати вірші,
Я людям всім осточортів
І остогид од трясці гірше.

Я твори всім читав свої,
Бажаючи братам науки,
Од мене ближнії мої
Тікали, мов од скаженюки.

І в попіл голову я вбрав,
Зложив поезію в торбину
І світ за очі почвалав
Шукати правди у пустиню.

Далеко від людей лихих
Собі я оселився в гаю,
Там серед птахів лісових
Я вірші голосно читаю.

Коли ж крізь села й городи
Я крадуся попід тинами,
Цькують мене й старі діди
І тюкають на мя устами.

І кажуть дітям: цей пііт
Був гордий, з нами він не вжився,
Дурний хотів запевнить світ,
Що мир без нього б провалився.

Глядіть на дурня ж ви цього,
Який він миршавий і блідний,
Як під віршами гнеться бідний,
Як зневажають всі його.

* * *

Мандрували, мандрували,
Руський дух будили,
Їли гуси, поросятка,
Горілочку пили.

Забажали просвітити
Темний люд робочий,
Просвіщали хлопців удень,
А дівчат уночі.

А щоби той нарід рідний
Краще розпізнати,
Заходили в панські двори,
Обминали хати.

Проковтнувши одну чарку,
Взявши в руку другу,
Говорили про тверезість,
Про її заслугу.

Мандрували, мандрували
Два тижні ще й днинку.
Ой вже тая мандрівочка
Збудить Буковинку.

Бо вже ж тая мандрівочка
Втямки всім лишилась,
Що навкруги на три милі
Слава розлетілась.

ПІСНЯ ПРО ВІЩОГО ВАСИЛЯ

«Как ныне собирается вещей Олег...»
Пушкін

Гей, нині лаптується віщій Василь¹
«Хахлам» нерозумним помстити,
Їх вірші і прозу за буйний їх стиль
Він буде черкати й палити.
Схопив олівець і в цензуру біжить,
Од гніву засапавсь і страшно харчить.

Уже до цензури дійшов він якраз,
Уже він стоїть біля ганку,
Аж зирк – і побачив: приніс відкілясь
Нечистий до його циганку.
Наш славний Василь у циганках кохавсь,
Підбіг він до неї і зразу спитавсь:

– Скажи мені, люба циганко моя,
Чи буду в житті я щасливий?
Чи скоро поляже на мене земля,
Щоб ворог радів обридливий?
Скажи мені правду, не бійся мене, –
За се тобі буде лобзання смачне!

– Циганці не страшно твого олівця,
Твого ж поцілунку не треба,
Не треба й для наших думок видавця,
Нема в нас цензури, крім неба.
Хоч доля людська сховалась у млі,
Та бачу твою на бридкому чолі.

Так слухай гаразд і, гляди, не забудь!
Щодня тепер маєш ти свято:
І «Слово», й «Киянин» до тебе несуть
Хаптурів усяких багато;
Забрав ти життя у небоги «Зари»,
Завидують інші тобі цензорі.

Боїться тебе газетярів сім'я
Й письменники всі ж українські,
Бо звісна поганая вдача твоя –
Поводиться з ними по-свинськи.
Нема тобі кари за вчинок бридкий:
Є в тебе незримий хранитель міцний.

І твій олівець з магазина Пето
Не зна собі впину в сваволі:
Черка він усе; не напише ніhto
Ні одного слова по волі.
Черкав би ти й твори жандарма, ченця...
Та приймеш ти смерть од твого олівця.

Василь осміхнувся, одначе поблід,
Затрясся в якійсь лихоманці,
Шурхнув до цензури, забувши, що слід

Копу доручити циганці.
Прибігши до хати, кликнув писарів,
Узяв олівця і з жалем говорив:

— Прощай же, мій друже! Ти був той
струмент,
Що ним я багато нашкодив:
Тобою українське письменство умент
Я нищив, на казна-що зводив.
Тепер не тобі вже ті твори черкають
І любим черканням мій дух звеселять.

Візьміть, писарі, олівця ви сього
І зараз його поламайте;
У яму помийну закиньте його
Та іншого зараз подайте! —
Тоді писарі з олівцем одійшли
І зараз нового йому принесли.

Гуляє Василь з товариством своїм,
Черкають нелюбії твори,
Але з усіма не упоратись їм:
Вони напливають, як море.
І віщій Василь ту пору пригадав,
Як він одразу все письменство черкав.

— А де мій товариш, — Василь прорече, —
Куди олівець мій подівся?
О, як я черкав ним колись гаряче!..
Тепер би мені знадобився! —
І відповідь чує: — Звелів еси нам,
І в ямі тепер він гниє із сміттям.

Тоді Василя обхопила журба
І трясця від жалю напала.
Циганко! Побила б тебе коцюба,
Як ти мене дурно лякала!
Служив би ще й досі мені олівець...
Піду ж хоч побачу його попелець.

І віщій Василь на задвірок біжить,
За ним секретар його милий.
І бачать: у ямі в помиях лежить

Бідаха олівчик потлілий,
Свиня над ним рохка, ворухить черва,
І кухар помиї на нього злива.

Василь по коліна до ями вступив
І мовив: – Спи, вірний мій брате!
Старий твій хазяїн тебе пережив,
І в час, як я буду вмирати,
То другому вже не тебе передам:
Він інший десь найде на страх ворогам.

Та ось моя смерть! Ну, від цього б навряд
Я скорої смерті діждався! —
Тим часом з недогнлків цензорський яд
Гарячим стовпом піднімався;
Мов пара отрутна, штрикнув його в ніс,
І скрикнув Василь, і вхопив його біс.

В світлиці цензурній коновки бряжчать
На тризні сумній Василевій;
Пан Ромер з Самійлом край столу сидять
І п'ють із пляшки дешево.
Вони поминають завзяття свого
І як українці жахались його.

1888

ПРИГОДА

Я над берегом пишним Дніпровим
Під куцями самотній сидів,
І в моїм гаманці шагреновім
Було цілих п'ятнадцять рублів.

Я сидів і дивився на воду
І про речі поважні гадав:
Про призначення людського роду,
Про значіння моральних об'яв.

Я казав: – Безперечно, людина
Є вінець для створіння всього;
О, яка чудова картина
Його розум, моральність його!

І я став на сю тему гадати,
І не міг я втриматась од сліз,
І щоб хустку до носа дістати,
Я в кишеню рукою поліз...

Але... гвалт! Де ж гаман мій подівся?!
І я сльози ще дужче пустив,
Головою на руки схилився
І, засмучений, так говорив:

– Хоч людина *chef-d'oeuvre** у природи,
А злодюга – створіння вінець,
Але... Нащо ж робить такі шкоди
І навіщо тягти гаманець?!

1888

ПАТРІОТА ІВАН

Що за славний патріота
Наш Іван, якби хто знав!
Тільки що роззявить рота,
Про народ уже почав;
А казать промову стане,
То й не жди, щоб був кінець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

В його дух зовсім народний:
Не пізніш як за сім рік
Стане він (хоч благородний)
Говорити, як мужик;
Ще й книжки писати стане
Про народ наш Іванець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

Він читав книжок багато,
Зможе децо й цитувать;
В голові його напхато
Стільки, що й не розібрать.
Стріне трудність – тільки гляне,

* Шедевр, найкращий твір (фр.). – Ред.

Вже й знайшов їй рішенець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

Убрання на ньому гарне
Він естетик, ні одно
Слово з уст його вульгарне
Не злітало вже давно.
А на балі... Серце в'яне,
Як він піде у танець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

Працю він шанує дуже.
В праці все, мовляв, лежить.
Тих, хто батьківщині служе,
Радий скрізь він похвалить.
Він і сам колись пристане
До роботи... в гаманець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

1888

ФАРМАКОЛОГІЯ

Я не вчився медицини
І хвороб лічить не знаю,
Тільки ж деякі лікарства
І без підпису вгадаю.

Всі розправи «Гражданина»¹,
Всі розмови адвоката,
Дипломатів перемови –
Aqua destillata².

Дисертація товстюца
У двох томах, по-латині,
Де замість знання цитати –
Oleum ricini³.

Наші повісті й поеми,
Красна вся література
Є не що друге як тільки –
Morfii tinctura⁴.

Ліберальнії розмови
Недоученого пана:
Вголос правда – нишком здирство –
Irecasiana⁵.

Стріли ж гострої сатири,
Хоч бувають і вразливі,
Для звичаїв злих – найкращі
Sales purgativi⁶.

[18]88 р.

ГОСТРА СТАТТЯ

Якось я собі з обіду
До кав'ярні йшов на каву,
Як прийшло мені натхнення
Написать статтю цікаву.

І цікаву, й дуже гостру.
Га, тепер я буду смілий,
Всіх одчищу як годиться,
Щоб одразу понімили.

– Хлопче! Швидше кави склянку
Та перо мені й чорнило!
(Тут нема чого баритись,
Як натхнення прилетіло).

Каву набік відсуваю,
Папірцю дістав шматочки,
І пішли собі з-під пальців
Все нові палкі рядочки.

Що рядочок, то мов шпилька,
Кожне слово б'є обухом.
Всім змололось обскурантам,
Що ворожим дишуть духом.

Єзуїтам¹ тут найперше
Добре дав я на горіхи,
Та й тверді² з статті моєї
Теж не матимуть потіхи.

Не ласкаво теж звернувся я
До австрійського уряду,
Що поміг тому, що й досі
Наш народ зіставсь позаду.

Все це вийшло дуже гостре
І вельми патріотичне.
О, вагу велику має
В пресі слово енергічне!

Ну, тепер і до друкарні.
Молодець же я, нівроку!..
Але ще раз перегляну,
Як воно вражає збоку.

Гм... отут сторінка надто
Єзуїтам неприємна...
Тут виходить просто лайка.
Чи не єсть вона даремна?

Так, даремна: що тут думать?
Я її зовсім одкину;
То ж чернецтво: не годиться
Лаять ангельського чину.

Ну, а далі що? О, знову!
Біс би взяв мою відвагу!
Як же можна виявляти
До твердих таку зневагу?

Люд сторонній прочитає,
Докоряти всім нам стане.
Скаже: – Гляньте на русинів.
Мабуть, серце в них погане!

Що тверді субсидій прагнуть,
То не дуже ще нечесне,
А ріжниця вся між ними
В тім, що в них ім'я двуесне³.

Так, одкину й це, а краще
Напишу: в своїй господі
Ми бажаєм жити смирно
З усіма братами в згоді!

Ну, а далі що там вийшло?
Що це! Дух святий при хаті...
Та за цю сторінку мало
Рік пробути в казематі.

Ні, вже краще все останнє
Зачеркну. Чого жаліти!
Боже! Що б могли сказати
І тверді, і езуїти!

А уряд? Та він би, певне,
Наложив пеню на мене.
Ну й прийшла ж мені охота
Отаке писать скажене!

Ну, нічого: все поправлю.
Скину всяку одвічальність
І додам сторінок зо дві
Про міцну свою лояльність.

СОБАКИ

С означенного числа вступає в силу
постановлення думи. Все собаки
без намордників будуть признаваемы
бродячими и подлежат уничтожению.

З кийських газет

Що за славний день сьогодні,
Що за радість для народу, —
У собак кусливих міських
Вже відібрано свободу.

А котра й на волі ходить,
То намордник має кожна,
Так що може тільки гавкати,
А кусатись їй не можна.

Тим-то я такий веселий
І без палиці ходжаю,
Бо мої литки й одежа
Будуть цілі, добре знаю.

Але що це? Милій Боже!
Йде Новицький¹ тротуаром,
А там далі суне Ромер...²
Лихо! Згину я задаром!

Без намордників чвалають,
І до мене. Я з дороги.
«Отченап» читаю нишком
Та мерщій од їх у ноги!

Як одбіг уже далеко,
Став тоді я міркувати:
Як-то шкода, що не можна
Постановам віри няти!

Пишуть, пишуть постанови,
Певно, є для них і книга,
А далеко безпечніше,
Як людина швидко біга!

1888

РОСІЙСЬКА СЕРЕНАДА

*Виконується
з акомпанементом балалайки*

Нащо здалась нам культура,
Нащо новії думки?
Є в нас широка російська натура,
Є в нас міцні канчуки.

Нащо здалась нам просвіта,
Нащо ідеї нові?
Тисячу років без них пережито,
Ми ж іще й досі живі.

Нащо нам дбать, щоб признали
Скрізь у Європі нам честь?
Є в нас міністри, князі, генерали,
Батюшка-цар у нас єсть.

Ми не рвемось на свободу
Й другим її не дамо,
Бо ще Кривов¹ написав, що народу
Воля – найгірше ярмо.

Що нам Європи змагання,
Що нам у мудрих книжках?
Наше велике народне призначення –
Б л а г о н а м е р е н н ы й с т р а х.

1888 р.

* * *

[Людмилі Старицькій]

Навіщо Вам збиратись на Амур?
Навіщо Вам Вкраїну покидати?..
О ні! Коли б Вас прикувати
Тут міг у Києві un autre amour*,
Тоді я Ваш довічний трубадур,
Готовий мур навколо збудувати,
Щоб не могли нікуди Ви із хати

Втікають через міцний високий мур.
Я знаю сам: проект мій дуже лютий.
Але що ж діяти повинен я?
Інакше Вас не можна тут прикути,
Без Вас же нудиться душа моя,
І я хутчій волю забути
І сонцесвіт, і співи солов'я...

БРЕХНЯ

Етимологічний жарт (по Родоцьу)

– Так ви вважаєте, колего мій,
Ніби б р е х н я від слова п е с походить?
Але в етимології такій
Критичний розум сенцю не знаходить.
– Етимологія правдива. Ну, а ви
Від чого б вивели брехню? Ануте?
– Від чого? Трудна штука! Від М о с к в и.
Се так: інакше се не може бути.
– Ні, ні – від п с а ; недурно на той крик,
Що пси дають, як хто ввійде до хати,
Народний український наш язик

* Інша любов: гра слів – Амур (назва річки), амур (коханця; фр.). – *Ред.*

Створив зовсім як слід глагол – б р е х а т и.
 – Ні, від Москви; правда, що Москва
 До нас брехні чимало напустила.
 – І так міркує вчена голова?
 Наука тут і близько не сиділа!
 – Ні, зовсім науково: ось глядіть,
 З М о с к в и, що вийде – не сперечайтесь марно
 М о с к в – м р о с к в – м р е с к – м р е с н...
 А що, не так, скажіть?
 М р е с и – б р е с н – б р е с н я – б р е х н я. –
 А що, як гарно!
 – Ну й гарно! Де ж тут логіка? Мабуть,
 Згубилась під Москвою. Протестую!
 – Ануте ви попробуйте добуть
 Від п с а ту логіку, ануте лиш, почую.
 – Так що ж, охоче, річ не дорога.
 Я вивів слів таки гурток чималий,
 Ну, слухайте: п е с – б е с – б е с н –
 б е х н – ага!
 Б е х н – б р е х н – б е х н я – б р е х н я. –
 А що – чували?
 – Немає тямку! Вивести від п с а ,
 То все одно, що вивести з гадюки!
 – А від М о с к в и – так саме, як з в і в с а.
 В моїй брехні далеко більш науки.

5 июля [18]90 р. с. Боярка

РАЗГОВОРЫ*

«Галицька Русь» – москвофільська газета, виходила у Львові в 1891–1892 рр., як і її попередниця газета «Пролом» – видавалася на таємні субсидії російського царату...

М р а к о в ъ¹

Чы слышалесь, гаспадыне?
 Отнимають е р ъ, е р ы?²
 Не дадутъ без ныхъ «пособий».
 Скажутъ: – Чертъ васъ побори.

* На жадання автора лишаємо язик і правопис «Галицької Русі». – *Прим. авт.*

Д р а к о в ъ

Охъ, слышаламъ, гаспадыне!
Пропадаетъ наше ять;
Безъ неи жъ зъ Москвы – отныне
Намъ «пособий» – не выдать.

М р а к о в ъ

Ну, не все еще пропало.
Чы слышалисьте оячь –
Въ протопопы Мирослава
Саблеръ³ будетъ посвящать!

Мирославѣ – велика сила,
И святейший съ нимъ синодъ
На борѣнье проты Сына⁴
Намъ «пособие» пришлетъ.

Д р а к о в ъ

Я то знаю, гаспадыне!
Южь съ дяками рѣчь была:
Увзглядняль их на полтину,
Не згодылись меншъ рубля.

М р а к о в ъ

То замного, гаспадыне!
Бо понеже й мы самы
За борѣнье проты Сына
Заробыты щось должны.

Д р а к о в ъ

Рѣчь конечна, гаспадыне!
Такъ пайдемте въ ресторанъ
И въ Штадмилера⁵ за пивомъ
До синоду зложимъ планъ.

II

М р а к о в ъ

Чы слышалось, гаспадине,
Обстоятельство страшное,
Що не можетъ южь пребыти
Русь великая въ покоѣ?

Ахъ въ истотѣ, гаспадине,
Обстоятельство ужасно:
Южъ надъ Россіей бальоны
Пролетають ежечасно.

Д р а к о в ъ

О, слышалаемъ, гаспадине
Для мене речи то не нови,
Наветъ чулемъ о бальонѣ;
Иже зъявился въ Кійовѣ.
А повѣдай, господине,
Каки цѣли той вандровки?
Чи для Россіи не буде
Отъ германцѣвъ потасовки?

М р а к о в ъ

Що такое потасовка,
Гаспадине мой поштенный?

Д р а к о в ъ

Ахъ, мой милый гаспадине!
Ты ж и самъ есть досвѣдченый
И дозналесь потасовки
За всерусскость. Потасовка —
Есть то бука альбо лѣски
По людской спинѣ вандровка.

М р а к о в ъ

А, розумемъ, гаспадине.
Потасовка — рѣчь то злая.
Вправдѣ мыслю, що й Россію
Ждетъ одъ нѣмцовъ таковая.

Д р а к о в ъ

Ахъ, то лячно, гаспадине!
Що жъ зъ даяннямъ нашимъ буде?
Втенчасъ згинуть безъ субсыдій
Всѣ найтвердши наши люде.

М р а к о в ъ

Ахъ, доправди, бо южъ нѣмцы
Не заплатятъ намъ за русскость,
О, я завше подмѣчalemъ
Въ убѣжденьяхъ нѣмцовъ узкость.

Д р а к о в ъ

Ахъ, то страшное предчувство!
Южъ душа полна страданій!
О, всерусско провидѣнье!
Не лиши ты насъ даяній!

М р а к о в ъ

Лечь утѣшься, гаспадыне:
Южъ мнѣ въ главѣ плянъ створился.
Що какъ бы втєнчасъ зъ насъ кождый
Въ украинца превратился?

Д р а к о в ъ

Правда, правда, гаспадыне:
Альбо въ нѣмца; то не трудно.
Скажемъ: «Въ блудѣ пребывали»
И покаемся прилюдно.
Только отъ що, гаспадыне,
Чи дадутъ тогда намъ гроши?

М р а к о в ъ

Ахъ, каки въ васъ, гаспадыне,
Сомнѣванья нехороши!
Красше кинемъ тѣ гаданья,
Що намъ страхомъ духъ оснули,
И утѣшимся за пивомъ
У поштенного Нафтулы⁶.

Ш

М р а к о в ъ

Чы слышались, гаспадыне!
Преодлычную новину:
Наши хлопы южъ за Збручемъ?

Д р а к о в ъ (*гордовито*)
Що жъ! Пособія получимъ!

М р а к о в ъ
Чи то жъ певно, гаспадыне?
Я слыхалемъ зъ Буковины:
Насъ Григорій⁷ упредили
И пособье получили...

Д р а к о в ъ
Фи! То мерзко, гаспадыне!
Кое дѣло Буковинѣ
Въ наши справи залѣзати?

М р а к о в ъ
Не можу я тоє знати...

Д р а к о в ъ
Кепсько! Кепсько, гаспадыне!
Я одъ этакой причины
Южъ не рушу до Нафтулы...

М р а к о в ъ
Ну не все еще мы збулы.

Через місяць.

М р а к о в ъ
Превелебный гаспадыне!
Вѣсть жестока, преужасна:
Козарѣзчукъ⁸ нашъ едыный
Южъ увязненъ есть напрасно.

Д р а к о в ъ
То еще не такъ есть лячно!
А слышалесь же й Купчанку
Посадили въ мѣсце мрачне, —
Да пріиметь прочуханку.

М р а к о в ь

Охъ, то мерзко, гаспадыне!
Вѣмъ, що зъ тои прочуханки
Не зароблять по полтинъ
Козарѣзчукъ и Купчанко.

Д р а к о в ь

А чому жъ? Въ лѣтописаньи
Суть примѣры многоличны
Же по гнусномъ поруганью
Достають дары одличны.
Вѣдь Площанскій...⁹ За руганку
Мончалувкой¹⁰ – есть у Вильнѣ,
Козарѣзчука й Купчанку
Ждутъ дары не мнѣй обыльны.

М р а к о в ь

Ахъ, дары! Не тое слово,
Вся душа моя смятеся;
Серце пукнуть ми готово,
Коль то слово пронесесея.

Д р а к о в ь

Такъ по що жъ, почтенный пане!
Сотворимъ и мы «измѣну».
Черезъ недовгій часъ достане
Каждый зъ насъ рубливъ въ замѣну?

М р а к о в ь

А пока рубли получимъ,
Ходзьмо выпить до Нафтулы,
Коль «ачищенной» ся вспучим,
Будемъ крѣпки якъ Геркулы.

ВОЗСОЕДИНЕННИЙ ГАЛІЧАНІН

(Промова)

Поважний зборе! Хочу я
Вам розказать души для втіхи,
Які Галичина моя
Зробила в р у с к о с т и успіхи.

Я дуже б легко вам довів,
Що ви тепер як Бог для неї.
Ах, дайте, дайте сто рублів
Слузі всеруської ідеї!

Наш Галич прагне вже давно
До м а т і н к и¹ прийти в обійми.
Він зна, що захід – то багно,
І він освіту східну прийме.
То певно так. Без зайвих слів –
У вас учені – Прометеї².
Ах, дайте, дайте сто рублів
Слузі всеруської ідеї!

Письменство ваше – то для ран
Бальзам духовний. Всяк те знає.
Як жаль, що з твердих галичан
Ніхто нічого не читає!
Але пошліть їм з п'ять томів
Х е р а с к о в о ї³ епопеї...
Ах, дайте, дайте сто рублів
Слузі всеруської ідеї!

Хоча тепер в краю моїм
Ще всі русинами лишились,
Але вже стидно їм самим,
Що не в Москві вони родились.
Повірте, що вони батьків
Соромляться з біди тієї.
Ах, дайте, дайте сто рублів
Слузі всеруської ідеї!

У нас ще мова рідна є,
Але я вияснив докладно
Переконання те своє,
Що в їх двох слів не скажеш складно,
Що то єсть мова пастухів,
А не суспільності всієї...
Ах, дайте, дайте сто рублів
Слузі всеруської ідеї!

У нас Шевченко єсть, я чув,
Але про його вже ні слова,
Який би гарний він не був,
Не більший він від Х о м 'я к о в а⁴,

Хоч я того й не зрозумів,
Дарма: voluntas fiat Dei!*
Ах, дайте, дайте сто рублів
Слузі всеруської ідеї!

Над нашим краєм за наш край
Ми помстимось, всі так і знайте.
Хоч проти нас усі – нехай,
Нехай працюють, не вважайте,
Ось я до вас себе привів,
Другі ж усі – то все пігмеї!
Ах, дай, дайте сто рублів
Слузі всеруської ідеї!

26 жовтня 1890

ІДЕАЛЬНИЙ ПУБЛІЦИСТ

Він пише сміливо, не боячись нікого –
Слабого,
Усе, що вказує йому його натура
Й цензура.
Він може написати філіппіку завзяту
За плату;
Він скаже, що згола́ порядки всі лихії –
Чужії,
Що стогне весь народ, тяжким забитий
горем, –
За морем.
Він біди згадує країв усіх нещасних,
Крім власних.
Він пише, як зробить, щоб став багатшим
кожний
Вельможний.
Він хоче, щоб народ ізмалку міг навчатись –
Вклонятись.
Він прагне, щоб і пан придбав потрібні знання –
Здирання.
Не вмів він брехати і дурно гроші дерти –
По смерті.

* Хай буде Божа воля! (Латин.) – Ред.

ТВЕРДИЙ РУСИН

Не говоріть, що я твердий;
То тільки ваша побрехенька,
Хоч руск і й дух в мені міцний,
Але душа моя м'якенька.

Вона вбачає всю красу
І злота, й папірок барвистих,
Я їм, як тим богам, несу
Весь скарб думок моїх огнистих.

Ах! Папірки... бува, засну –
Їх купка зараз сниться стане,
Коли ж одержу хоч одну,
Моя душа як віск розтане.

Тоді я смирний, мов ягня,
Тоді беріть мене за чуба.
О! Мабуть, небо – не земля –
Тебе нам шле, папірко люба!

ПОЕТ-ФЕЙЛЕТОНІСТ

Яка чудова літня ніч!
Вгорі, внизу – повсюди диво!
(Почну писать, це добра річ.
Ачей же зароблю на пиво).

Прозора сутінь полягла
На гай, на поле і на хати...
(Але, чортяка б їх взяла!
Як тяжко римів добирати!)

Он зірка блиснула на мить
І знову зникла десь у хмару...
(А дуже знать мене кортить,
Чи матиму рублів хоч пару?)

Уже край неба заяснів;
Он місяць сходить за горою...
(Як дасть редактор п'ять рублів,
Піду вечеряти з Наною¹).

1891

ПАТРІОТИЧНА ПРАЦЯ

Нас було таки чимало,
Всі були ми патріоти,
І бажали ми для краю
Разом стати до роботи.

Всі ми щиро обіцялись
Самохіть і без принуки
Вгору високо підняти
Прапор рідної науки.

Став і орган відповідний,
Що приймав роботу щиру
І бажав, щоб не пропали
Наші сили потай миру...

Всі були ми вельми раді.
Всім було те дуже мило.
А найбільш усіх раділи
Я, Харко, Петро й Данило.

Ми сказали, що той орган
Буде зовсім відповідний,
І з нас кожний обіцявся
По статті віддять солідній.

Я найбільш усіх гарячий
І натуру маю жваву,
І за тиждень написав я
Чималу-таки розправу.

Тільки ж бачу, що в розправі
Є уступи прехороші.
Ах, за се в російській пресі
Можна взять готові гроші.

Ну, й віддав свою роботу
До російського журналу.
Що ж, обійдеться й без мене,
Діло йтиме й так помалу.

Он Харко статтю напише
Та й Петро розправу вчистить,
І збереться їх такого,
Що наш вісник і не вмістить.

От проходять дні за днями,
Видавництва рік минає,
А обіцяної праці
Як немає, так немає.

Другий рік мине вже хутко,
От його вже Лета¹ скрила,
І згадав я, що я серцем
Щиро відданий для діла.

І сказав собі я в серці:
«А покличу я громаду,
Щоб укупі розібрати,
Чом у нас немає ладу».

І побіг я всіх скликати,
Бо нетямивсь з нетерплячки,
І прийшли вони до мене
З серцем щирим для балачки.

І до них я мовив грізно:
– Га, а що се ви, панове!
Чи забули шанувати
Вапні власні постанови?

Чи не кожний з нас для краю
І живе й ним тільки дише?
Чом же з вас ні один досі
Праць обіцяних не пише?

Так гукнув я. Мовчки стали
І Петро, й Харко, й Данило,
Бо моє гаряче слово
Всіх їх дуже засмутило.

А нарешті обізвався
Пан Данило красномовний:
– Що ж, я винен, але гріх мій
Невеликий і неповний.

Річ тепер зовсім не в нашій
Краю рідному прислузі,
А в тому, щоб бути корисним
Якогого в ширшім крузі.

Добре дбати про культуру,
Добре мовить про свободу,
Але краще те ж сказати
Стомільйонному народу.

Тим-то, добре зміркувавши,
Я рішив собі з засади
Всі роботи віддавати
Для широкої «громади».

– Ну, ти мав причини певні,
Хоч з тобою я не згоден;
Але ви, чом з вас понині
Ні слівця не дав ні оден?

І озвавсь Петро Притика:
– Я, як вам, панове, звісно,
Я ж готовий все робити,
Що для України корисно.

Але нащо ж вимагати,
Щоб я згинув за дурницю?
Ах, я змалку ще жахався
Тих, що садять у в'язницю.

І тепер чимало в мене
Праць, роблених для друку,
Але йм'я надрукувати –
Значить дати себе на муку.

Правда, кажуть, псевдонімом
Можна добре заховатись,
Але ж можна з поліцаєм
Десь на вулиці спіткатись.

І з мого обличчя зараз
Задля його стануть явні
І мої розправи гострі,
І статті антидержавні.

— Маєш, Петре, й ти причини,
Хоч твій острах черезмірний.
Ну, а ти, Харку, що скажеш?
Ти ж такий, здається, вірний.

— Так, — озвавсь Харко Лелека, —
Вірний був і вірний буду
І Вкраїні добре дбати
Я ніколи не забуду.

Я б готовий був довіку
Працювати задля краю.
Тільки ж бачу, що я зовсім
Мови рідної не знаю.

Вчитись пізно, та й, признатись,
По обіді звик я спати,
А як вечір надіходить,
Я виходжу завше з хати,

Та й коли його... Ну, годі!
Всі невинні ми, як бачу,
Хоч видимо теж, що маєм
Ми натуру преледачу.

Та нічого, не журімось,
Що від нас немає діла;
То дарма, аби прихильність
В серці нашому сиділа.

А щоб швидше все наладить,
Ми на рік чи раз, чи двічі
Вкупі станем розмовляти,
Щоб казати правду в вічі.

Як котрий з нас помилився
Чи не досить був завзятий,
Ми, зійшовшись на раду,
Все те будем розбирати.

І, знаходячи причини
Наших хиб, як патріоти,
Може, дійдем до питання,
Як нам стати до роботи.

1891

ДО ПОЕТА

(Посвята всім голодним поетам)

Поете, не хвались, чи маєш хліб, чи ні!
Якєє нам до того діло?
Ввесь обов'язок твій – складати нам пісні,
Але не дбать про власне тіло.

Не будем ми питать, чи їв ти, чи не їв, –
Чи ліпше нам, чи гірш від того?
А може, загуде ще краще віщій спів
З харчів Антонія святого!¹

Коли сатирик ти, то голод добрий тим,
Що дасть сатирі більше злості;
Як лірик ти, то знай, що з черевом легким
Літати легше в високості.

Голодний день у день або хоч через день,
Зміцниш ти в утлім тілі духа
І гостро так утнеш, що від твоїх пісень
Ми всі позатуляєм вуха.

І скажем: – Песимізм в зображенні життя
В йому занадто розвинувся,
А справжній був поет, та шкода, що пуття
Не буде з його, бо схитнувся.

І пожалкуємо, бо добрий ми народ,
Бо добрість – наша певна хиба;
Не раз, наслухавшись сумних яких пригод,
Ми раді навіть дати хліба.

А ти не дбай про хліб – то був би з тебе глум,
Тобі-бо їсти не подоба:
Ти джерело пісень, творець високих дум,
А не звичайная особа.

Втішайся ж нектарем, амброзію² глитай
Співай, та тільки щоб не сумно,
Бо в вік наш поступу журитись через край
І непрактично, й нерозумно.

А як, знесилившись, ти ляжеш у труні,
Тоді-то нам тяжкі клопоти!
Складати некролог, хвалить твої пісні
Й твої нескінчені роботи.

Ми будем битися за те, хто ближчий був
До тебе з нас, як жив ти в світі;
Ми будем плакати, що рано полинув
Ти геть від нас у пишнім цвіті.

І слово кожне, яке еси прорік,
Смутить нам буде серце бідне;
І так тужитимем, аж поки нам за рік
Про тебе пам'ять не обридне.

Квітень, 1893 р.

СОН

Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом,
Щоб справити велике свято;
Багато нас самих сиділо за столом,
І ще прийшло гостей багато.

І гості ті були неначе й не чужі,
Але було й одміну знати,
Як кинулись вони прожогом до їжі,
Забувши нас і привітати.

І бѣнкет розпочавсь; як хижі ті вовки,
Глитали гості нашу страву,
А ми сховалися в далекії кутки
І відтіль їм співали славу.

І як хто з них шпурне обгризений шматок,
Ми кидались, як ті собаки,
Ловили, хто пійма, й, вернувшись в куток,
Слізьми вмивалися з подяки.

А гості жерли все; роздулися, як піч,
І, страшно вирячивши очі,
Нас лаять почали, ми ж слухали ту річ,
Як слухають слова пророчі.

І кажуть гості нам: – Ми бити вас прийшли,
Чи хочете – ми вас скараєм?–
А ми вклонилися і смирно відрекли:
– Від вас батіг нам буде раєм.

І гості крикнули: – Давайте ж нам батіг,
Бо в нас немає чим вас бити!–
І миттю кожен з нас по батога побіг,
Щоб волю тих гостей чинити.

І пуги принесли, і полягли самі,
Немов на тирлі тії вівці.
Та й кару прийняли, а як устали ми,
Було червоно на долівці.

Вони ж гукнули знов: – Скажіть ви нам тепер,
Чи нас ви любите як Бога?
Чи не ховаєте в душі яких химер
Та проти нас заміру злого?

І знов ми відрекли: – Ми любим тільки вас!
Нема в нас іншої святині!
– Так доведіть же нам, як любите ви нас,
І покажіть на власній спині!

Тоді на честь гостям звірами стали ми
Й змішались в безладній січі:
Ми бились, різались, топтались чобітьми,
І брату брат плював у вічі,

А інший сам собі давав ляща в лице
І смикав голову чубату,
А гості тіпились та, дивлячись на це,
Аж реготали на всю хату.

І снилося мені: ми Матір волікли,
Хто за косу, а хто за ноги,
Зривали одіж їй, і били, і товкли,
Аж кості хрускали в небоги.

І стався дикий крик, пекельний, навісний..
Враз бризнули струмки криваві...
Тут кинувсь я від сну, але той сон страшний
Мене не кидає й на яві.

У серпні 1893 р.

ВСЕРОСІЙСЬКЕ СВЯТО

(Коронація)

За дозволом од цензури
Русь єдина звеселилась,
Заквітчалась прапорцями,
Каганцями засвітилась.

За дозволом од цензури
Весь народ кричить як дикий:
– Слава нашому цареві!
Слава, батьку наш великий!

Близькі до народу власті
Зблизились ще більш до тіла,
Заохочуючи в спину,
Щоб юрба ще більш раділа.

І республіки далекі,
Що за волю стать готові,
Відпоручників прислали
Поклонитись батогові.

І пиячить, і гуляє
Русь, немов несамовита.
Підбодрилась і Особа,
З ласки Божої не вбита.

Щоб оддячити підданім,
Маніфест Особа пише:
– Всяк, не вбитий Нами досі,
Хай собі потрошку дише!

Повернути всіх повстанців
(Що в Сибіру вже померли);
Дарувати всім податки
(Що за день старанно здерли)!

В кого зідрано вже шкуру,
Вдруге шкури не здирати.
Наш сенат ту Нашу волю
Має розпублікувати.

Дуже раді Ми з любові,
Що піддані нам явили,
Як шість тисячів народу
Нам на славу задавили¹.

За таку лояльність люду
Мертвих кажем поховати,
А котрі не додавились,
Тим по склянці пива дати!

ПОЕТ-ВІРШОШКРЯБ

Чи день минув,
Чи день настав,
І сонце світить ясно,
Й вітрець дмухнув...
Чи місяць сяв,
Чи зорі в небі гасли,
Поету все незгірше:
Він зараз пише вірші.

Чи він коха,
Чи розлюбив,
Чи знову закохався,
Чи десь гуля,
Багато пив,
Чи, може, з ким подрався,
Поет папір вже лапа,
Схопив перо і... дряпа!

Бува, часом
Живіт болить
У бідного піїти,
Він же разом
Про мир дрочить,
Що стражде без просвіти:
– Неправда всім панує,–
Він складно так римує.

От бідний люд
Хліб заробля
Роботою важкою,
Працює вік,

Щоб другі, бач,
Не зналися з нудьгою,
Працює так, що ледве дише.
– Любіть народ! – він в риму пише.

От цілу ніч
Він п'є, гуля,
Діставши десь-то гроші,
Мота безліч,
Все пропива,
А вранці вже хороший
Він зладив вірш: – Працюй, роби,
На бій сміліш за правду йди!

Женивсь піїт,
Забув весь світ,
Узявши гарну жінку,
Коли ж біда:
Втекла вона
Через яку годинку.
– Вже іншого кохає баба!..–
Поет сатиру шкряба!..

«ПО ШЕВЧЕНКУ»

(На роковини)

– Обнімітесь, брати мої,
Молю вас, благаю! –
Люди щирі, попобившись,
Голосно співають.

– Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати! –
Каже піп й за панахиду
Бере більшу плату.

– І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь, –
Пан-народник так говоре
Й поспіша за море.

– Схаменіться, будьте люде,
Бо лихо вам буде! –
Касир каже, як у банку
Гроші всі позбуде.

– Як-то тяжко той насущний
Люде заробляють! –
Чиновники двадцятого
Стиха промовляють.

– Тяжко впасти у кайдани,
На чужині жити! –
Українець каже й їде
У Ташкент служити.

– Буде суд, велика кара
Злочинству лихому! –
Прокурор се, батче, править
В суді військовому.

– Не забудем тебе, батьку
Великий Тарасе! –
Кажем ми й за тим... поминки
Робим в рік по разу!

НА ПЕЧІ

(Українська патріотична дума)

Хоч пролежав я цілий свій вік на печі,
Але завше я був патріотом, –
За Вкраїну мою чи то вдень, чи вночі
Мое серце сповнялось клопотом.

Бо та піч – не чужа, українська то піч,
І думки надиха мені рідні;
То мій Луг¹ дорогий, Запорозька то Січ²,
Тільки в форми прибрались вигідні.

Наші предки колись задля краю свого
Труд важкий підіймали на плечі;
Я ж умію тепер боронити його
І служити, не злазячи з печі.

Еволюція значна зайшла від часів,
Як батьки боронились війною, –
Замість куль і шабель у нових діячів
Стало слово гаряче за зброю.

Може, зброя така оборонить наш край,
Але й з нею прекепська робота:
Ще підслухає слово якесь поліцай
І в «холодну» завдасть патріота.

Та мене почуття обов'язків своїх
Потягає служити народу;
Щоб на душу не впав мені зрадництва гріх,
Я знайшов собі добру методу.

Так нехай же працюють словами й пером
Ті, що мають дві шкіри в запасі...
І, розваживши так, я віддався цілком
Праці тій, що єдине на часі.

На таємних думках та на мріях палких
Я роботу народну обмежу;
Та зате ж для добра земляків дорогих
Я без мрій і хвилини не влечу.

І у мріях скликаю численні полки
З тих, що стати за край свій охочі,
Слово ж маю на те, щоб ховати думки,
Якщо зраджують їх мої очі.

До письменства я кличу, – звичайно, в думках,
Щоб світило над нашою ніччю,
Хоч, на жаль, мати книжку народну в руках
Я признав небезпечною річчю.

О країно моя! Я зв'язав свій язик,
Щоб кохати безпечно ідею;
Але в грудях не можу я здержати крик
У годину твого ювілею.

– Ще стоїть Україна! Не вмерла вона
І вмирати не має охоти.
Кожна піч українська – фортеця міцна,
Там на чатах лежать патріоти.

Слава ж нам! Бо коли б дух народу погас,
Не стерпівши свого лихоліття,
То по йому хоч зо два примірники з нас
Дочекають нового століття.

Слава нам! Хоч би вмерла Україна колись,
Її слід буде легко шукати:
А щоб краще навек ті сліди збереглись,
Буде зроблено з нас препарати.

28 жовтня 1898 р.

**[ДІАЛОГ ГРІНЧЕНКА¹
І САМІЙЛЕНКА (СИВЕНЬКОГО)]**

[ГРІНЧЕНКО ПИШЕ СИВЕНЬКОМУ:]

Насідають земляченьки,
Хочуть спокусити,
Щоб історію українську
Людові зложити,
Щоб вона свідомість нашу
Збудила в народі,
Бо у темряві московській
Вже блукати годі.
Книжку аркушів на десять
Написати маю, —
Од Аскольда² аж почавши,
Все сказати до краю.
Нам такої книги треба
Більш за всякі твори,
Ми ж її не написали
Нам самим на горе.
Це я знаю добре дуже,
Та не в тому сила:
Я історії не знаю,
То й не буде діла.
Як же буду я писати,
В архіві не бувши,
Антоновича³ ніколи
З кафедри не чувши?
Хоч би я і написав те, —
Буде все дурниця —
Не історія те буде,
Тільки плетениця.
Фаховця тут треба, брате,
А його немає,
Фаховець-бо по-московській
Тільки й ремигає!..

Що ж я маю тут робити,
Порадьте-бо, брате:
Чи історію писати,
А чи не займати?

[ВІДПОВІДЬ СИВЕНЬКОГО:]

Прелюбезний господине,
Не вважайте на 'бставини,
Że historyi nie znacie:
Trzeba koncze pisać, bracie!
Досить буде, keď прочтете
Те, що єсть, і вицьонгнете
Хоч короткого конспекта:
Буде storia perfecta,
Їди ви попри тії дати
Духу схочете додати,
Духу справжнього ruskiego,
А nie tego moskiewskiego⁴.

[ГРІНЧЕНКО:]

Щодо духу – добре знаю,
Що його додати маю,
Духу трохи й є, та, Боже!
Дух самий всього не зможе.
Ерудиції тут треба,
А вона не пада з неба:
Треба пилу наглитатися,
У архівах покопатися,
Всі літописи ковтнути,
Всі історії глитнути,
І коли після такого
Ще не зробиться нічого,
Ще не лусну я й не згину, –
Напишу тоді книжчину.
От як треба се писати!
Де ж я маю часу взяти?
Бо «оценка» й статистика⁵
Бардзо штука є велика,
Те одно є справжнє діло,
Інше ж хоч би все й згоріло!
Як же ж можу я ся вчити,
Щоб історію зложити?!

[СИВЕНЬКИЙ:]

Мню, же книжку невелику
Мож зложити чоловіку,
Не рушаючи архіви,
Залишивши маркотливі
Папірні пилоковтаня
Професóрам на снідання.

TE DEUM*

У Мадриді дзвонять дзвони,
Всіх скликають до собору,
А в соборі тиск попівства,
Дим кадильний в'ється вгору.

Від престолів до притворів
Заповняють храм побожні,—
І старі, й малі зійшлися,
Люди прості і вельможні.

Та й не диво, бо прибути
Тільки той не був би радий,
Хто бажає впасти в руки
До святої Хермандади.

Загули величні співи,
Прогули та й змовкли знову,
І одразу на амвоні
Кардинал стає на мову.

І казання зачинає:
— Християни! Божі люди!
Не для простої молитви
Тут зійшлися ми зівсюди;

А щоб стати перед Богом
Із подячними сльозами
За незмірну тую ласку,
Що з'явив він перед нами.

* Тобі, Господе! (Латин.) — перші слова молитви. — Ред.

Він ознаку дав нам з неба,
Він з'явився перед людом
І сьогодні вранці-рано
Звеселив народ свій чудом.

Наш великий інквізитор¹ –
Віри стовп і оборона,
Перед ним не може скритись
Навіть думка беззаконна.

Наш великий інквізитор
У замисленні тяжкому
По нічній роботі рано
Йшов над кручею додому.

Стежка там лежить над яром,
Яр же той глибокий, діти,
Там на дні лежать каміння,
А між ними пес забитий.

І нараз, від біса пхнутий,
Полетів наш батько в кручу
І вже був зовсім готовий
Смерть прийняти неминучу.

Але тут і стало чудо,
Тут і дав Господь ознаку:
Впав наш батько не на камінь,
А на здохлу ту собаку!

І не вбився!.. Значить, Бог наш
Догляда за нашим краєм.
От за віщо з щирим серцем
Цей Те Деум ми співаєм.

І тому... – Але в цій хвилі
Кардинал замовк зненацька.
Бачать: поруч з кардиналом
Постать ще якась юнацька.

А юнак почав казати:
– Не дури людей брехнею!
Бачить Бог, чого ми просим
Не устами, а душею!

Бачить муки наші люті,
Бачить, як ми ниєм з туги,
Скільки лиха ми зазнали,
Скільки мали ми наруги.

І справдить молитву нашу.
Слів тепер у нас немає,
Але Бог у кожному серці
Ось які слова читає:

«Дай нам, Боже, щоб за ката
Ми вже більше не молились.
Щоб і тілом, і душею
Всі ми вільними зробились.

А найперше дай, щоб згинув
Інквізитор наш великий,
Та щоб більше не було їх
Нині, прісно і вівіки!»

І «амінь» шибнуло зразу
З грудей цілої громади,
Та юнака вже вхопили
Вірні слуги Хермандади

І скарали... Покотилась
Голова його відтята,—
Але вже тепер ми знаєм,
Як моливсь Мадрид за ката.

16 марта 1901

БОЖИЙ ПРИКЛАД

— Працюй, Іване, — пан казав, —
І не вважай на втому:
Від Бога нам такий закон
В Його Письмі Святому.

Адже ж сам Бог шість днів робив,
Поки скінчив роботу,
Спочив же тільки в сьомий день
Від праці та клопоту.

Іван спинивсь на борозні:
– То річ, мосьпане, друга!
Одно – творити язиком,
А друге – перти плуга.

Але за прикладом святим
Я радий поспішати;
Скажіть же, що робив Господь
В день восьмий і дев'ятий?

1902, 28.XI

ИСТИННО РУССКИЙ ПЛАЧ НАД МОГИЛОЮ В. К. ПЛЕВЕ¹ и К²

Милий Боже! Защо ти караш
Наш народ великий православний?
Ти ж у нас таку повагу маєш,
Бо свого глядить Синод² наш справний.

Ми й урядників своїх шануем
Яко органи твоєї власті.
Чи невже ж ми, Боже, заслугуем,
Щоб послав ти нам такі напасті?

Защо наші щонайкращі люде
Гинуть так, немов у час холери?
Як усі помруть вони – хто ж буде
П р и н и м а т ь к а р а т е л ь н ы я
м е р ы ?

МУДРИЙ КРАВЕЦЬ

(Байка)

Прийшли люди до кравця
(Це було в столиці),
Щоб пошив їм жупана
Й добрі ногавиці.

– То не штука, – каже той, –
Шити ми зумієм,
Тільки нащо б я вдягався,
Бувши гречкосієм?

Відкіля се ви такі
І чий піддані?
Наші люди – без штанів
І в сорочці драній.

– Хоч і з різних ми країн,
Та не з-за кордону,
А хотіли б одягтись
Добре, по закону.

От сукно, а твій доклад...
– Що за витребеньки!!
Я вам краще положу
Латочки новенькі.

Або хай сукно лежить,
А щоб менш мороки,
Я вам добре й без сукна
Полатаю боки.

16 грудня 1905 р.

НЕВДЯЧНИЙ КІНЬ

Хто в воза коней запряга,
То гречно їх не просить.
Та добрий пан сказав, що вже
Того порядку досить.

І, загнуздавши раз коня,
Він став питати в його:
– Чи вас у корінь запрягти,
Чи з боку – і з якого?

Коштовні віжки почепить
Чи з простої сириці?
У голу руку взять батіг
Чи брати й рукавиці?

Та, мабуть, кінь невдячний був,
А то й дурненький, може,
Бо на ласкаві ці слова
Він одповів негоже:

– Язик ваш любо так бринить,
Як добрії цимбали,
Але було б мене спитать,
Як ще не загнуздали.

Я знаю – віжки всі цупкі,
Чи з шовку, чи з ременю;
Батіг усякий дошкуля,
Як вам попався в жменю.

Та й ще скажу: як чортвіть-що
Я тут возити маю,
То краще б я не запрягавсь
Ні в корінь, ані скраю.

ЗАКЛОПОТАНИЙ РОСІЯНИН

Спершу думав я вступити
Прямо в партію СР¹,
Та бажаю ще пожити
В світі, поки сам не вмер.

Ну, та я не буду дикий
І вступлю хоч до СД...²
Ні, тоді моя навіки
Вся земелька пропаде!

Може б, до КД³ ще встряти?
Це воєнним чимсь бринить...
Та чи будуть демократи
Бюрократів боронить?

От ще був би хід практичний
До КП⁴ або три П⁵,
Тільки ж лад бюрократичний
Поки що у їх in spe*.

От морока! От робота!
Не потрапить сам Зевес!...⁶
То пишiть, куди охота,
Хоч до партії с... с...⁷

* В майбутньому (латин.).

РОЗМОВА

В і н

Я так вас кохав, як досі ніхто
Нікого не вмів ще кохати.

В о н а

Ви мусите краще впевняти, а то
Я зараз вас вижену з хати.

В і н

Я так вас люблю, що, як скажете ви,
Я в пекло полізу без слова.

В о н а

Це шлях недалекий: коли до Москви,
А то, як коли, до Ростова...

В і н

Щоб слово ласкаве почути від вас,
Я кинутись радий у воду.

В о н а

Якая ж це жертва в гарячий наш час?
Ви знайдете там прохолоду.

В і н

Для вас я злочинцем зроблюсь залюбки.
Скажіть, і управська каса...

В о н а

Признаюся вам: на порожні скриньки
Я змалечку зовсім не ласа.

В і н

Піти в «Киевлянинъ» звеліть ви мені,—
І теє для вас я здолаю.

В о н а

Для мене могли б ви втонути в багні?
О, вірю вам, вірю й кохаю!..

СОН

В північній столиці, в розкішній світлиці
На ліжку лежить бюрократ,
Хропе як убитий, увесь оповитий
У шовк з голови аж до п'ят.

І раптом схопився: сон дивний приснився
Йому, що в світлиці без ґрат,
Як він, оповитий і досі не битий,
Спокійно заснув демократ.

ПОНОВОРІЧНА РОЗМОВА

* * *

Давно вже сталося законом,
Та вже й читач до того звик,
Щоб новорічним фельетоном
Газета зустрічала рік.

Ця звичка трохи не одвічня,
Бо йде вона з старовини.
Звичайно, в ніч на 1-ше січня
Фельетоністи бачать сни.

Їх душі з ліжка вилізають,
Без крил за хмари залітають,
Часами до чужих планет,
І, поблукавши з півгодини,
Приносять дивнії картини
На втіху читачам газет.

І, фантастичні та пророчі,
Їх ставлять перед людські очі;
А потім щастя цілий міх
Бажають щедро задля всіх.

* * *

Цього звичаю золотого
Не міг я справити в свій час.
Ту ніч не бачив я нічого
Ввісні цікавого для вас.

Приснилось дещо тільки вранці,
Та й то непевне та страшне:
Що я трушуся в лихоманці,
Думки ж покинули мене,

Що їх хотять конфіскувати,
Що я боюся вийти з хати,
Щоб не загнатись на слизьке;
Що всі тепер ведуть дороги
Туди, де козам правлять роги...
А в мене серце боязке.

Тим сном я дуже налякався,
І був пропав мій фельетон,
Але я вчора догадався,
Що то дурний, брехливий сон.

Я в новорічному настрою,
Бо рік ще зовсім молодий.
І я сьогодні ліру строю
На лад веселий і твердий.

Тепер я вірю графу Вітте¹
І рад піддержати уряд,
І вірю навіть – уявіте! –
Що ми рушаєм не назад.

Я певен, що густії хмари
Над нашим небом розійшлись;
Від цензора не жду я кари
За гостре слово, як колись.

Я знаю, що, як рідна мати,
Поліція боронить нас,
І ввечері виходжу з хати,
Дрючка не взявши про запас.

Я вірю: наша міська Дума
Багато доброго придума
Задля користі городян
І порятує бідну касу,
Лічити, вчити буде масу
І стане славою киян.

Вона й тепер себе вже славить
І вже в усіх знайшла любов:
Спитайте хуліганів навіть –
Вони в їй чують рідну кров,

Її страшенно поважають
І тих домів не зачіпають,
Де наші городські батьки
Сидять та думають думки.

Їх Дума теж, здається, любить,
Але не всіх вона голубить.
Якби я в їй служив тепер,
Мене б Проценко² геть попер.

Чорт-мало б місця для поета;
Я хутко б вилетів з воріт
Задля полегшання бюджету,
Щоб порівнявся дефіцит.

О дефіцити, дефіцити!
І відкіля взялися ви?
Мої кияни, бідні діти,
Спитайте в батька, голови.

Він похитає головою,
Трусне калиткою товстою
І скаже: «Осьде мій дохід.
Ще не було того на світі,
Щоб я зістався в дефіциті;
Тут вісім тисяч всі як слід.

А півмільйона ваших грошей –
То я ж не дурно їх роздав.
Я вам будинок прехороший
Зробив для оперних вистав.

Він буде вам на два століття,
Аби б раніше не згорів...
А що я ще вам сотворив –
На тридцять тисяч вивіз сміття!
(Хоч гроші ті не нам внесли,
А ми їх з каси віддали).

Але покиньмо ці розмови!
Звернімось трошки до любови.
Люблю я Думу, що й казать:
Вона нам дбає на пожиток,
Від неї мають заробіток
Фельетоністів душ із п'ять.

Я буду шостий, то нічого,
Її не менше я люблю.
Навіщо, Думонько-небого,
Ти завдала мені жалю!

Раніш суцільная людина,
Тепер ти тільки половина:
Тобі однявся лівий бік³.
Без серця й з одною рукою
Вже не ногами, а ногою
Проситись підеш до калік.

А як ти добре танцювала,
На козаченьків як моргала⁴.
О дами, дами – чи жінки, –
Усе вам любі козаки.

* * *

Історія з тим лівим боком
Мені нагадує про щось,
Про віщо тільки ненароком
Мені дізнатись довелось.

Колись ми вчили, що у всьому
Є центр, правій і лівий бік;
Я сам до того був привик...
Впевняйтеся ж тепер не в тому.

А хто свій спокій береже,
То вивчіть цей закон сумлінно:
«Лівіше центру – аніже
Нічого бути не повинно...»
Але чи з того є пуття
Задля партійного життя?

Навряд, бо маєм знов мороку:
Як тільки зникне лівий бік,
То буде центр з лівого боку,—
Це скаже кожний чоловік.

Та я вам дам таку пораду:
Як хто роботу почина,
Нехай стає скоріше ззаду
(Сю думку краду я в Піхна⁵).

Я ж став на політичну кладку
І йду по їй, як по льоду,
Від правового не порядку
Аж до безправного ладу.

Шукаю партії такої,
Яка дала б мені в спокої
Легенькі віршики писать,
І щоб паперу десятину
Недоторканно й без припину
Я міг словами засівать.

* * *

От, добрий я сіяч, нівроку!
Я зовсім був забув про те,
Що шостий день з Нового року
Ви поздоровлення ждете.

Поздоровляю ж дуже гречно
Шановних наших читачів;
Бажаю, щоб для їх безпечно
Цей рік новенький пролетів,

Та щоб ні в кому не збудила
Ця наша «Думка»⁶ злих думок,
Щоб Україна полюбила
Малий письменний наш гурток,

Та щоб не згасла воля слову,
Як то в недавній час велось,
Щоб нам співати не прийшлося:
«Чи ми ще зійдемося знову»⁷.

1906

НОВИЙ ЛАД

– Обридло нам у рабській ролі!
Ви певні в тім? – сказав прем'єр¹. –
То нате вам шматочок волі².
Чи всі вдоволені тепер?
Чи, може, ще хто-небудь стане
Невдячно лаять наш уряд?
Вітайте ж, любі громадяни,
Новий конституційний лад!

За вашу смирність християнську,
Хоч і гарячі ви були,
Ми вам на вольність громадянську
Куценьку хартію дали.
Її ще Трьопкін³ перегляне,
Щоб був у їй міцніший склад...
Вітайте ж, любі громадяни,
Новий конституційний лад!

Я ваш добродій і приборчник,
Даю всі вольності, але
Не винний я, що мій помічник
На вас погромників напше.
(Щасливий буде, хто пристане
До їх – скажу вам наздогад!)
Вітайте ж, любі громадяни,
Новий конституційний лад!

От ми дали вам волю друку,
Хоч поки що не для книжок,
І тільки цензорів в руку
Вложили добрий батіжок.
То є знаряддя непогане
І вам багато дасть порад...
Вітайте ж, любі громадяни,
Новий конституційний лад!

Життя солодкого бажаю
Я всім так саме, як собі,
І через те вас поспішаю
Мазнути медом по губі,

Злижіть мерщій, а то розтане,
А вдруге чи мазну – навряд.
Вітайте ж, любі громадяни,
Новий конституційний лад!

Виборче право я вже скроїв
Для всіх, кого я сам обрав.
Тепер я людність заспокоїв.
Що?! Вам схотілось рівних прав?
Пани – те саме, що й селяни?!
Давайте ж вольності назад!
Тепер вітайте, громадяни,
Новий конституційний лад!

1906

МРІЯ БЮРОКРАТА

Як гляну на місяць і зорі червоні,
Хотів би я вгору летіти в балоні,
Покинув би службу і землю прокляту,
Де так небезпечно тепер бюрократу,
Де вільності всякі заводять прем'єри,
Де людям поважним грозяться есери,
Де легко маєтку позбутись доценту,
Де цінять так низько державную ренту.

Ой, дайте ж балона! Я землю покину;
Самі вже спасайте крамольну країну,
Нехай вам голота диктує закони;
Мене ж авансуйте та дайте прогонні,
Копійку на мило земної орбіти,
Щоб стало з залишком на Місяць летіти...
А може, я кину цю любу химеру
І, грошики взявши, махну на Рів'єру¹.

* * *

Якби тепер устав Тарас
Та жив у наш славетний час,
Не швидко вмер би знову,
Коли б побачив, скільки прав
Гурток письменний наш придбав
Своїй країні й слову.

Тепер уже не страшно нам
У зуби впасти ворогам
Та й згинути без бою.
Ми вже зубів не боїмось,
Самі гарненько гриземось —
Найбільше між собою.

Тепер не те вже, що було,
Вже слово рідне ожило,
Не спить уже Україна:
Складають нам тепер пісні
Не тільки кобзарі — ба ні,—
А кожная дитина.

І наше слово скрізь гуде,
Вже без цензури в друк іде,
Прибравши форми гарні.
Його не нівечать, не гнуть
І часом пильно стережуть...
Щоб не втекло з друкарні.

DUETTINO*

I

В о н а (*con amore***)

Скоро місяць ясний гляне,
Сонця промінь згас.
Мій редакторе, мій пане,
Вийди хоч на час.
Я, твоя газета любя,
Жду тебе давно,
Поки хтось нагострить зуба,
Виглянь у вікно.
Завтра я з друкарні рушу,
Перш ніж освіне,—
То вдихни ж у мене душу,
Підпиши мене.

* Маленький дует (*итал.*).— Ред.

** З любов'ю (*итал.*).— Ред.

II

В і н (*sotto voce*^{***})

Рад би, серце, підписати,
Я твій пан і раб,
Та не можу вийти з хати,
Бо зовсім заслаб.
Припекло мене свободи
Сонечко ясне,
Лікарі ж для прохолоди
Держать тут мене.
Справді, сонця тут немає,
То й не припіка;
Тільки шкода – не сягає
До вікна рука.

ВЕСНЯНИЙ СПІВ

Дуже я люблю весну,
Тільки календарну;
Я до неї хоч одну
Хочу скласти (якщо втну)
Пісеньку прегарну.

Політичної ж весни
Краще не чіпати,
Бо наляжуть тумани
Та морози, а вони
Вміють допікати.

От весна, яку в свій час
Марець¹ нам приносить,
Хоч не втішить темних мас,
Та принадна тим для нас,
Що цензурна досить.

Справді, хто б такий зумів
Потягти до кари
Тих, хто скаже, що з гаїв
Ллється птаства вільний спів
І летить під хмари.

^{***} Впівголоса (*итал.*). – Ред.

Та безпечно й те, мабуть,
Навіть для уряду,
Що як трави поростуть,
То овечки в степ підуть
З вівчарем позаду.

Далі, що страшного в тім,
Що збулись ми снігу?
Що природа хоче всім
Дати в накладі новім
Віковічну книгу...

Ой! Там є страшні слова
І криві ідеї:
«Сонце рівно зогріва
Всі створіння й забува
Людські привілеї».

Що ж, – природа мало зна
Наші циркуляри.
Цить же, Музо навісна,
Не співай, а то весна
Нам добуде кари.

1906

МІНІСТЕРСЬКА ПІСНЯ

(В 1-й Державній думі)

В недобрий час
Зібрали в нас
Оту Державну думу:
За тридцять днів
Од тих послів
Ми досить маєм глуму.

Тут їх п'ятсот –
Розкриють рот
І слухать нас не хочуть.
А от раніш:
«Мовчи та диш!» –
Бувало, всі шепочуть

Де ті часи,
Як голоси
Начальство тільки мало,

І як воно
Само-одно
Усім порядкувало!

Ніхто не знав
Якихсь там прав,
Корились мовчки долі;
Тепер же – глянь –
Усяка твань
Землі бажає й волі.

Та ще коли б
Єдиний хліб
Вони бажали мати,
То ще б нехай,
А то весь край
Хотять до рук прибрати.

Якийсь Грицько
Чи сам Стецько
Очухався від бійки –
І вже кадет,
А кабінет
Не варт йому й копійки.

От так би взяв
Та й одчухрав
Отих творців законів!
Та от напасть:
Тоді не дасть
Європа мільйонів¹.

Ні, хай їм кат!
Без грошенят
Не здавимо їх крику.
Ми вчиним бій,
Як граф Сергій²
Здобуде нам позику.

І вже в той день
Ми їм пісень
Не будемо співати,
А просто всіх
За карк – та в міх
З високої палати.

СОЛОВЕЙКІВ СПІВ

Чи не дивно всій громаді,
Як співає в листопаді
Соловейко знов?
Отже, сталась та пригода:
«В пользу русского народа»
Дав концерт Гучков¹.

Він співав: «О руські люде!
Чи невже над нами буде
Панувать ка-де?»²
Бідолашні росіяни!
Що ж наш край чинити стане?
Певно, пропаде.

Від таких крамольних партій,
Що хочуть великих хартій,
Я добра не жду.
А есеки та есери
Теж плетуть свої химери
Всім нам на біду.

Треба всіх їх побороти,
Треба сили та охоти,
Щоб покласти край
Їх роботі, що нам шкодить,
А тоді почнем заводить
Всенародний рай.

Справжню волю, та куценьку,
Добру Думу, та плохеньку –
Це люблю я й сам.
А яка корість нам з волі
Там, де єсть її доволі
Всяким мужикам?

Я вже знаю спосіб гарний,
Щоб з-над краю покрив хмарний
Розігнать як слід;
Щоб настав добробут повний
Та щоб люд увесь чиновний
Добрий мав обід.

Щоб не вмерла наша мати
Русь, то треба поєднати
Руських всіх людей.
Октябристи й монархісти
Всі бажають добре їсти,
Без кривих ідей.

Монархістів ми закличем
І тоді гуртом обсмичем
Надто довгий хвіст,
Що свобода розпустила,
Наче справді в їй і сила,
І прогресу зміст.

Правда, руські патріоти
Мало вільні від гидоти,
Та дарма, нехай...
Кличу їх не сповідатись:
Їх руками рятуватись
Хоче рідний край».

Так співав, закривши очі,
Соловей; з країв півночі
Пісня скрізь пішла,
І схилилася діброва,
А кумпанія Піхнова³
Сльози пролила.

ДУМА-ЦЯЦЯ

Чи є в світі молодиця,
Як та Дума чорнолиця?
Бережіться, добрі люде –
Всім тепера лихо буде.
Дума – серце, Дума любка,
Дума – патрана голубка,
Дума – смирна, як ягничка,
Дума – цяця-молодичка.

Гей, суспільності вершечки,
Поживайте пиріжечки,
І казенні, і приватні,
Смачні, теплі, ще й безплатні.
Попоївши, спіть у просі;

Вам нема страху в «запросі»,
Не насупить свого личка
Дума – цяця-молодичка.

А Грицьки, Стецьки й Омельки
Вже не прагнуть хай земельки:
Всі ж вони в земельку ляжуть,
А коли лягать – їм скажуть.
Що там плата заробітня,
Поки є полова житня;
– А нема, то й те дурничка, –
Скаже цяця-молодичка.

Хай собі живуть і хлопи,
Сіють, жнуть, кладуть у копи,
А поїсти й ті зуміють,
Що не жнуть і що не сіють.
Дума дасть нові закони,
Добрі карі й заборони,
Ощастить нас невеличка
Дума – цяця-молодичка.

І не буде вже кричати
Наша третя, наша мати.
Як розмови час настане,
На міністрів тільки гляне!
Ті ж нам зроблять і без мови
Всі спасенні постанови,
І на згоду, як теличка,
Мекне цяця-молодичка.

1908 РІК

– Що за славний рік новий, –
Скаже всяк, хто ще живий,
Хто на цілій парі ніг
Через грудень перебіг.
А не кожний чоловік
Може жити цілий рік.

Що за славний рік новий:
Хоч співай, хоч вовком вий,
Буде все мажорний лад,

Бо звелів уже уряд,
Щоб голодні жебраки
Веселились залюбки.

Що за славний рік новий,
Наш парламент трудовий
Може сміливо сказать,
Що настала благодать
І гидкі свободи біс
На хвості кудись заніс.

Що за славний рік новий:
Вже нема дурних надій,
Що на Думу ще торік
Покладати кожний звик.
І полегшав наш режим –
Вже здихати вільно всім.

Що за славний рік новий!
Отже, грім мене побий,
Він сподобався мені,
Я складу йому пісні,
Дуже тішить він мене.
Чим? А тим, що й він мине.

1908

ПІСНЯ ПРО СВОБОДУ

(Перерваний монолог)

Гарно вбрана світлиця в українському стилі.
Ніч. На сцені поет, настроений умірковано-
заспокоєно, але урочисто.

П о е т

Найкращий день у місяці тому,
Що втішив нас новим державним ладом,
Що Жовтнем¹ звать, а дехто Листопадом
(Яке я сам ім'я йому прийму
І як той місяць буду називати,
Я ще цього питання не рішив,
Бо в київську «Просвіту»² не вступив
І не послав на «Раду»³ передплати).

Найкращий день одсвяткували ми,
Великої події роковини,
Відколи й нам для рідної хатини
Заблисло сонце з лютої пітьми.
І от цей день ми славили тихенько,
Було це свято зовсім мовчазне,
Але тепер тремтить моє серденько
І дух якийсь підбурює мене
До співів радісних. Мовчати годі!
Зложити треба пісню голосну,
Величний спів зложити в честь свободі!
Ну ж на бандурі струни підтягну.

*(Бере семиструнну гітару
й настраює: ре, сі, соль).*

Яким же вступом пісню я почну,
Щоб був палкий, і вдячний, і безпечний,
І сміливий, і до начальства ґречний?

(Бренькає прелюдію).

Настроєна бандура в соль мажор,
І вже в душі співає цілий хор.
Allons!*

(Співає).

Вітаю цей величний день,
Велику історичну дату,
Що принесла й у нашу хату
Для думки волю й для пісень.

(Бринь, бринь, брень, брень!)

Хоч з пісні садовлять теж за ґрати,
Але, звичайно, можна їх співати,
Принаймні ті, що складені без слів..
Ой, Боже мій! А я слова співаю!..
Ні, спершу вікна всі позатуляю.
Та чи гаразд я дверей зачинив?

*(Іде до вікон, спускає завіси
й ще затуляє їх подушками;
потім іде до дверей, захищає їх
і підпирає столом).*

* Почнімо (фр.).

От вільний я тепер і незалежний,
Як вітер степовий або як птах.
Далеко зник од мене рабський страх,
І можу я піймати тон належний.

(Співає).

– Душе моя, журбу покинь:
Нема за вільне слово кари.
Лети ж, мій співе, геть за хмари,
Під саме сонечко полинь!

(Брень, брень, бринь, бринь!)

Неначе щось застукалось надворі...
І хто б це міг прийти сюди вночі?
Невже це небажані слухачі?
Як так, то краще гратиму в мінорі.

*(Перестроївши струну сі на сі-бемоль,
бере кілька акордів).*

Тепер виходить щось зовсім сумне
І жалібно, неначе плач надгробний.
Та вже не можна притягти мене:
Мій спів до «Марсельєзи»⁴ не подобний;
Авжеж, що ні, смиренський мотив
Зробився, а свободі що тональність!
Аби я славити її хотів
Та скинув з себе всяку одвічальність.

(Співає).

Тепер довіку рідний край
Не може вже душею вмерти!..

Голос за дверима

Хто тут співає? Одчиняй!
Тут не дозволені концерти!!

П о е т (збентежений)

Таки прийшли! Тепер же я пропав!
А я гадав не заробити кари.
Чому я мовчки не відсвяткував?
Чи вже було б співати без гітари,
А то – концерт.. Якая ж це стаття?
І як її востанне роз'яснили?..
О, допоможіть мені, небесні сили,
Урятувати хоч своє життя,

А ти, бандуро, в цю страшну хвилину
Лицарську смерть прийми за Україну.

*(Розбиває гітару на тріски
і викидає їх у грубку).*

Знадвору чутно крики й тріщання.
Двері падають. Завіса теж падає.

1909

ПЕРЕМОЖЕЦЬ*

(Байка)

– Чого це, Петре, ти такий сьогодні радий?
Веселість на виду і пляшка на столі...
Чи не уряд добув високий від громади?
Чи в спадщину дістав гарненький шмат землі?
– Не догадаєшся; такі дрібні причини
Не піднесли б отак угору настрої мій.
Але сьогодні я справляю роковини.
От подивись лишень: у книжечці оцій
Події списані мої на всякі дати,
І як погляну я в цю книжку перед сном,
То й знаю, честь чого мені бенкетувати
І чи горілкою відбутись, чи вином.
Он тут записано, що в місяці такому,
Такого саме дня, який у нас тепер,
Позаторік я дав Кирилові Швидкому¹
Такого стусана, що ледве він не вмер.
І перемогу цю святкую я щороку.
Прослав же, друже, й ти лицарський мій
кулак.

– О, знаю, часом він важкий собі, нівроку...
А що це в тебе там під оком мов синяк,

Ще й неабиякий?

– Під оком? То дурниця;

Від синяка того я ще не пропаду.

То вчора нам з Яцьком² прийшлося

не помиритися,

Так він мене черкнув легенько по виду.

1909

* Це до святкування Полтавської перемоги. – Автор.

ІСТИННО РУСЬКІ ЗАСЛУГИ

Нам, щирорусам, вічна слава!
Схиліться ж перед нами всі,
Бо через нас стоїть держава
В такій величності й красі.
Хоч погляд є такий загальний,
Що наша Русь сліпа й німа,
Зате в нас лад патріархальний
І конституції нема.

Хто сміє вимагати школи,
Яку народ би розумів?
Вона ж була б гніздом крамоли
І неслухняності рабів.
Дарма що в нас оповиває
Народи всі страшна п'їтьма,
Зате в нас розрухів немає
І конституції нема.

Злочинці ще хотять земельки,
Щоб кожний злидень мав ланок...
Дурні! Хіба в заможних з пельки
Дамо ми видерти шматок?
Хоч ми шлемо в Сибір голоту,
Де всім наділи дасть чума,
Зате в нас менше тут клопоту
І конституції нема.

Недоторканності статуту
Хтось хоче занести в наш край...
Але ж кого і чим торкнути,
Зна добре кожний поліцай.
То річ дрібна, що сліз пролитих
Земля вже наша не прийма,
Зате ж так мало в нас небитих
І конституції нема.

Добробут людям замість хльосту
Могли б ми дати, та чорта з два:
Ми певні, що на душу просту
Заможність дуже зле вплива.
Хай будуть голі всі народи
В державі нашій, то дарма;
Зате немає в нас свободи
І конституції нема.

1911

ОБОРОНА СТОЛИЦІ

(Історичне оповідання)

Плач і лемент у столиці; німці йдуть, жахнувсь уряд
І зійшовсь мерщій на раду, як би їх прогнать назад;
– Не даваймо Петербурга, – всі кричать, –

він дав нам лад!

Він те огнище, з якого йде спасенний дим і чад;
Він наш захист від культури, він сваволі пишний сад,
Де на шкурах з інородців¹ спить російський ретроград... –
Та не ввадили міністри, чим відсунуть свій упад:
– А клікнімо старця Гришку², чи не дасть яких порад,
Він не тільки ж для панянок повний чарів і принад,
Він премудрий, хоч не вчений, він думок державних
склад. –

І прийшов він, і міністри всі по черзі, ставши в ряд,
До руки його припали, руський творячи обряд.
Як скінчили ж цілування, він промовив:

– Що ж, навряд

Вам рятунку сподіватись від полків та від бригад.
Треба мати силу зброї й військовий увесь доклад,
А грошви тут треба скільки, знає кожний казнокрад...
Ні вже, краще я сховаю наш преславний стольний град;
Хай не знайде Петербурга ні один німецький гад. –
Тут замовк побожний старец, помоливсь, почухав зад
І рече: – Нехай же буде з Петербурга Петроград.

1914

ДІЛЯТЬ

Демократи щирі ми¹,
Це ви знаєте сами;
Тож пойміть нам віри.
Ми гадаємо в цю мить,
Як народи ошастить,
Любі нам без міри.

Українці! Ми й до вас
В серці маємо запас
Щирої любови, –
Й це гаряче почуття
Вам для вільного життя
Творить постанови.

Вільну хартію для всіх
Ми вже склали, та, на гріх,
Сталась їй пригода:
Положили під сукно,
Аж прийшла нещодавно
Мишача порода.

І надибав той папір
Цей малий та хижий звір
З гострими зубами –
І ту хартію погриз...
Що се ви? Не треба сліз!
Цитуйте! Бог із вами!

Не журіться, бо мишва
В акті тім святі слова
Згризла не доценту:
Ні, не все той звір пожер,
Шмат лишився ще й тепер
З того документу.

То поділим те, що є,
Так, щоб кожний мав своє,
Не ридайте ж гірко!
Нам, Москві, – той цілий шмат,
Що не згриз ще супостат,
А Україні – дірка.

ГРИЦЬ І АФОНЬКА¹

Гриць з Афонькою пішли
Добувати волі,
Бо про волю ту й вони
Чули вже доволі.

Хоч не знали, як її
Заживають люде, –
Та Грицько собі сказав:
– Там якось-то буде.

А Афонька, що з їх був
Більше язикатий,
Про ту волю вже й почав
Гриця просвіщати:

– Знаєш, брат, як волю ту
Ми собі спіймаєм,
От тоді з тобою ми
Добре загуляєм.

Заведем соціалізм,
Купимо гармошки;
Буде в мене шмат землі,
Та й у тебе трошки.

Президентом оберем
Ми собі Кирюшу²;
Він нас буде всіх любить
І трясти як грушу.

З ним і німці не страшні,
Ми їм зіб'єм роги:
За Урал їх заженем
Аж до перемоги!³

Запровадимо тоді
Ми таку свободу,
Що народ наш буде пан
Кожному народу.

Інородцям же хіба
Чорт pomoже куций,
Та не зможе й він розбить
Кращу з конституцій.

Гриць був трошки дипломат:
– От що, – каже, – брате,
В край свободи, бачу я,
Довго ще чвалати.

Я втомився пішки йти,
Ти ж – хлопча жвавіше,
То біжи вперед, а я
Надійду пізніше.

– Ах, який же я дурний! –
Каже той до Гриця, –
Справді, пішки нам іти
Зовсім не годиться.

Та щоб швидше йти нам, я
На тобі поїду:
Я ж ніколи не зрікавсь
Помогти сусіду.

Тільки треба – щоб скоріш
Нам прийти до хати –
Взяти пугу, щоб тебе
Міг я підганяти...

А! Он там козак іде:
В його є нагайка...
Ану, хто вгадає – чим
Ця скінчиться байка?

РОЗМОВИ

Казали наші вороги,
Чи то пак щирі друзі:
– Чого вам так нелюбо йти
В російським нашим плузі?
Зорали б нивку ми гуртом,
І всім було б що їсти,
А вам, бач, тяжко й запрягтись.
Які ж ви еґоїсти!

А ми з їх кожному могли б
Сказати: – Мій сусіде!
Минулось: хто нас запряже,
Не дуже вже поїде.
Самі ми вміли б запрягать,
Та люди – не скотина,
Це, може, сумно вам, але
Не вмерла ще Україна.

Казав міністер-президент,
Наш батько молоденький¹:
– Невже вам не дорожча Русь
Від України-неньки?
Я знаю, за що ви свій край
Так дуже покохали.
Дали вам тридцять срібняків
Німецькі генерали².

– Ой батьку, – скажем ми йому, –
Наш орле сизокрилий!
Наш край кохали ми й тоді,
Як ви ще кашу їли.
Нащо нам тридцять срібняків!
Ми в щедрості широкій
Дамо вам цілих шістдесят,
Щоб ви дали нам спокій.

1917

СЛОВА І ДУМКИ

Ми бажаєм волю дати
Всім народам і народцям.
(Краще б дулю, аніж волю,
Дати нашим інародцям).

Отже, в нас усі народи
Будуть рівними братами.
(Можна легко їх і швидко
Порівняти нагаями).

Ми, на лихо, дуже добрі;
Всіх ми любим на дурницю.
(Українці, віддавайте ж
За любов свою пшеницю).

Інародці, ви нам любі,
Наші вірні, наші друзі.
(Щоб були вірніші, треба
Вас держати на ланцюзі).

Військо власне всім народам
Даємо ми, демократи..
Як дамо, то вже зумієм
Саме вчас і розігнати).

Даємо ми всім народам
Право власного уряду.
(Зробим так, щоб і не чхнули
Без дозволу з Петрограду).

Словом, буде всім країнам
Автономія найширша.
(Добре, що не все те правда,
Що говориться для вірша).

1917

* * *

Сенат одмовився опублікувати інструкцію Тимчасового уряду Українському генеральному секретаріатові¹.

З газет

Над болотом Петрограда
Ізійшлась собі громада,
Та й пани ж, не взяв їх кат!
Не посли солдатські жваві,
Не якісь КД² лукаві,
А правуючий сенат.

Той сенат, що знамениті
Циркуляри, ликом шиті,
За часів царя латав,
А тепер коло закону,
Хоч і йде вже він не з трону,
На сторожі твердо став.

– Раді ми публікувати
Всі закони й роз'яснити
(Каже він, як і колись);
Але ж, Боже, милий Боже!
Чи було нам так негоже,
Як тепер ми дожились?

Не було ж такого ладу,
Щоб хахли та мали владу,
Мали секретаріат!
Ой пропало наше царство,
Як закон про секретарство
Мусить видати сенат.

Та невже ж воно годиться,
Щоб якийсь хахол-мазниця
Мав уряд свій крайовий?
Ще живе Росія-мати!
Ми, сенат, публікувати
Не велим закон такий.

Ми поставим перешкоди,
Щоб такі лихі народи
Не пішли на вільну путь.
Ще ж ми маєм зуби вовчі,
А вже збори Установчі
Ті нехай їх догризуть³.

1917

* * *

Україна тяжко плаче
І ридає,
Що Керенського в уряді
Вже немає¹.
Ой, кому ж тепер ми будем
Поклонятись
І від кого прочуханки
Сподіватись?
Автономії вже хто нам
Дасть шматочок
І нам створить міністерство
Проволочок?
Україні мудрий наказ
Хто напише,
Що до зборів Установчих
Хай не дише?..
Не простягнеться рука вже
З Петрограду,
Щоб за чуб смикнуть Центральну
Нашу Раду².
Змовк той голос, що кричав нам
Дуже грізно,
Щоб не сміли з москалями
Думать різно.
І Вкраїна гірко плаче?
Ні, дурниця.
Я жартую: Україна
Веселиться.

Наша славна міська дума¹
Тяжко дума й не придума,
Що вже їй почати,
Щоб зіпхнуть Центральну Раду,
Відібрати в неї владу,
Та й права усі уряду
Щоб на себе взяти.

І хвостом лисичим крутить,
І, щоб людність збаламутить,
Каже лицемірно:
— Орган наш муніципальний
Не уряд провінціальний
Признає, але центральний,
І кохає вірно.

Хоч тепер по тім уряді
Тільки згадка в Петрограді
Ще могла зістатись,
Але ми — ідеалісти,
І, як добрі централісти,
Згадці тій ще літ із двісті
Будем поклонятись.

Ми любить привикли змалку
І царську, й керенську палку,
Та її не бачим
У республіці народній,
Що настала в нас сьогодні;
Лиймо ж сльози благородні
І гуртом заплачем!

СПАСЕННИЙ ВИНАХІД

Довго, довго радив Смольний¹,
Як би весь народ крамольний
На свій бік перетягти,
Щоб до єдності прийти.
Щоб есери, і есдеки,
І Дніпро, й Кавказ далекий,
І донські козаки —
Мали всі одні думки.

Чим же всіх переконати?
Емісарів розіслати?
Довга справа. Ні, мабуть,
Швидше зможуть привернуть
І есерів, і кадетів
Аргументи від багнетів.
Тільки ж скільки треба їх
І чи вистачити на всіх?..

І не знають, що чинити;
Аж приходить (знаменитий
Відтепер!) добродій Блюм²:
– Киньте клопіт ваш і сум;
Я вже знаю, що вам дати,
Щоб усі ті демократи
Не різнилися в думках.
Мій проект у двох словах:

Люде мислять не до речі
Через те, що їм на плечі
Почепилась голова,
А без неї чорта з два –
Не придумують нічого!
Отже, треба вам для того,
Щоб ідеї гальмувать,
Тільки голови стинать.

А щоб швидше всю країну
Врятувати, гільйотину
Надзвичайну я вам дам.
Це струмент, скажу я вам,
Не французький архаїчний,
А новенький, електричний:
Тільки кнопку подави –
І п'ятсот без голови.

Вмить п'ять сотень конкурентів
Ліквідує цар струментів,
За годину ж, за добу
Ліквідує всю юрбу
Від Баку до Петрограду.
Ви ж мені за цю пораду
Дайте грошей мільон,
І нехай живе Харон!³

РОЗМОВА РОКІВ

1917 РІК

Ну, приходь уже, новий!
Бачиш – я зовсім слабий:
Триста шістдесят п'ять днів
Наче в пеклі я горів.

Довелось вести війну
Й революцію страшну,
Скасувать прийшлося царат
І натомість сурогат

Відповідний віднайти,
І вперед народ вести,
І всі вольности давать,
І назад їх відбирать,

А щоб зник усякий лад,
Всіх прийшлося тягти назад;
Все мені зробить прийшлося,
Щоб гарненько всім жилося.

1918 РІК

Добре, добре, я вже йду
Ще на гіршу всім біду;
На мені ще більш лежить:
Що почав ти, довершить, –

«Установчі» розігнать,
Українцям хльосту дати¹
І владу большевиків
Простягти до всіх країв,

І тоді в звірячий стан
Повернути громадян,
Бо культура певне зло;
Щоб її вже не було,

Щоб замерзла вся земля,
Дбать про все те мушу я
І з життям скінчити бій –
От проспект моїх подій.

СТАТУТ ФАХОВЦІВ

А р т и к у л п е р ш и й. Для мети,
Щоб Україні допомогти
Свого українства враз позбутись
І в Русь єдину повернутись,
Зі всіх совдепії¹ країв
Негайно скликать фаховців.

А р т и к у л д р у г и й. Фаховцями
Є всі, що глумляться над нами:
І більшовик, і монархіст
З Москви, Калуги й інших міст
Нахамко-троцької² держави,
Всяк, хто Україні ворог жвавий
І докази подасть, що він
Працює на її загин:
а) зброєю, б) кулаками,
в) людоджерними статтями
і г) так просто язиком,
І те посвідчить совнарком³.

А р т и к у л т р е т і й. На Україні
Посади всі давать однині
Російським тільки фаховцям,
А українець кожний сам
У тиждень від цієї дати
Повинен геть собі втікати,
Коли ж не зробить він цього,
Негайно викинуть його.

У в а г а. Ті, що дотепера
Посади нижчі від кур'єра
По міністерствах зайняли,
Хоч би українцями були,
Хай служать, якщо єсть охота,
Але їм кожному до рота
Замок приправити й замкнуть,
Щоб мови їх було не чуть.

Ч е т в е р т и й а р т и к у л. Признати,
Що фаховці порядкувати
Повинні справами всіма;

Їх правомочність обійма
Всі справи внутрішні держави,
Так само й закордонні справи,
Освіту, пошту, торг, шляхи,
Фінанси й інші всі фахі.

А р т и к у л п' я т и й. Українці,
Як на землі своїй чужинці,
Нехай лиш тільки там живуть,
Де фаховці дозвіл дадуть,
І в тих своїх місцях для житла
Не сміють уживати світла,
Окрім «лучінушки»⁴, вони
Носить повинні «зіпуни»⁵,
А їсти щі і квас смоктати,
І «Голосъ Каина»⁶ читати.

А р т и к у л ш о с т и й. Фаховцям
Належить догляд за життям
Громадським, рівно й особистим,
Щоб українці серцем чистим
Веселість мали кожний час
Замість культури та ковбас
І в честь Русі, що їх обдерла,
Вже не співали б «Ще не вмерла»⁷,
Але на radoщах усі
Гукнули б «Б о ж е у п а с и»⁸.

А р т и к у л с' ю м и й. На спомогу
Тим фаховцям, щоб їм дорогу
Вказати ближчу до мети,
До їх народу притягти
Дванадцять членів «Протофіса»⁹
Під приводом самого біса,
Секретарем же як знавця
До їх послати Чаговця¹⁰.

1918

ІВАНОВА ПАРТІЙНІСТЬ

(Сцена-байка)

І в а н е н к о

Я вам кажу, що наш народ – есер¹.

П е т р е н к о

І я кажу есер, притому лівий.

І в а н е н к о

Ви завжди помилялись, і тепер
Ваш погляд є цілком фальшивий:
Народ приймає всі думки мої,
А я до правої належу течії.

В а с и л е н к о

Есером наш народ не був ніколи:
Ще від часів Богдана² він есеф³.

П а в л е н к о

Ну, ви ще скажіть, що він Азеф!..⁴
Ваш погляд – наслідок чужої школи.
Народ наш – самостійник...⁵

П е т р е н к о

Ви мовчіть
І заховайтесь десь позаду.
Ви зрадник і мене не вчіть.
Он ви хотіли захопити владу.

П а в л е н к о

То ж дядько мій хотів, але не я.

П е т р е н к о

Як дядько винен – винна вся сім'я.
Ви всі до п'ятого коліна винні,
А ваші всі думки злочинні,
Ваш дядько втік, та я піймаю вас.

Павленко зникає.

В а с и л е н к о

Ми втрачаєм дурно час
І відхилилися від теми.
Не забуваймо, хто ми й де ми.
Ми всі отут народні ватажки,
Що служимо народу залюбки,
Зійшлись на збірці нашої хатній,
Але ж у справі не приватній,
А всенародній; отже, ми
Повинні вирішити найскоріше,
Яким народ наш духом дише.
Гадаю – тим, що й ми самі.

П е т р е н к о

Увесь народ іде за мною
І дише духом тим, що й я.

І в а н е н к о

Ідуть не за дурною головою,
А за такою, як моя.

П е т р е н к о

За головою ж з добрим мізком
Ідуть, а не за качаном.

І в а н е н к о

Але й не за свинячим писком.

П е т р е н к о

Ти сам свиня!

П а л а ж ч е н к о

Чого ви всі притьмом
Так напосіли брат на брата,
Що аж тремтить од крику хата?
Як зійдуться, то вже й розіб'ють глек.
А я скажу, що весь народ есдек⁶.

П е т р е н к о

Ні, це брехня, це ваша байка.
Коли б була в нас чрезвичайка⁷,
Я б вам довів, як два та два...

Г о р п и н ч е н к о

То все слова, то все слова.
А наш народ не реакційний,
Ні, він цілком революційний:
Увесь народ – більшовики,
І я кажу вам навспражки,
Що він змете мітлою з світу
Всіх, хто не носить сіру свиту
І хто, не сіє й не оре,
А на базарі хліб бере.
Усім буржуям треба кари!
Хто не за мене, той буржуй!

Д у б е н к о

Стривай, товаришу, вгамуй
Свій запал. Нащо нам сі свари?
Нехай народ нам скаже сам,
Яку програму він приймає.
Он тут Іван сидить, дрімає,
А він з народу; хай він нам
Подасть пояснення бажане.
Ану, ходи сюди, Іване.
Чи ти есдек, чи ти есер?

І в а н

«Не вмер Іван», «Іван не вмер» –
То все одно для мене, пане,
Але земельку хочу я –
Ото вся партія моя.

Д І Я Ч

Я працюю весь вік для народу.
(Якщо маю вигоду).
Полягти я для його готовий.
(На перині пуховій).
Я – підпора громадського ладу.
(Поки маю я владу).
Людям силу даю тільки певним.
(Небожатам і кривним).
Всіх караю лихих і нечистих.
(Ворогів особистих).

Я митець на закони державні.
(Переписую давні).
Для проектів меткі в мене руки.
(Без допомоги науки).
На війні ж я сміліший за Гонту¹.
(Тільки б далі від фронту...)

ГРОМАДЯНИН

Я великий громадянин,
Я найкращий тип людини,
Бо сказав собі я в серці:
«Все на світі для України».

Даймо долю Україні...
Та важніша ще від неї
Доля партії,— й сказав я:
«Все для партії моєї».

Та не в тім завдання партій,
Щоб корість нести ділами,
А в програмі,— і сказав я:
«Все на світі для програми».

А програму хто ж складає,
Робить діло те спасенне —
То ж я сам,— і от сказав я:
«Все для мене, все для мене».

АПЕТИТ

Від дорожнечі й без харчів
Зміцнівсь я в апетиті.
Чого б я тільки не поїв!
Усе — що є на світі.

Коли б Дунай, Дніпро й Десна
Несли саму сметанку,
Я вранці б випив їх до дна,
Неначе кави шклянку.

Коли б з хребтів Карпат усіх
Поробрина настала,
Я разом би упорав їх
Замість шматочка сала.

А Чорне море тут як стій
Щоб з рибою зварилось,—
Пішло б за юшку в плунок мій,
Ніде б не зачепилось.

Якби з партійних хлопчаків
Зробилися курчата,
То всіх, усіх би я поїв
І навіть без салата.

Коли б же стали пиріжки
З шрапнелів та набоїв,
Я за хвилину б залюбки
Європу обеззброїв.

І то найбільше б придалась
Мені остання страва,
Бо через неї б піднеслась
Угору людська справа.

Та й сам я слави б заробив
Перед широким світом,
Бо всі б народи замирив
Великим апетитом.

ВІД ЧОГО ЛЮДИ ЛИХІ

Я довго-довго міркував,
Чого-то в світі стало,
Що так багато є людей,
А добрих з них так мало.

Що вже не жди від їх добра,
А всякої напасти,
Що на 'дного, що вміє дати,
Є сто, що вміють красти.

Чого ми бачим скрізь війну,
А не братерську спілку,
Чого ми любимо пити кров
Ще більше, ніж горілку.

Я зрозумів усе, як став
Святе Письмо читати,
Щоб зрозуміти й ви могли,
Ось точні вам цитати.

– Створивши світ, подумав Бог
Про створення людини,
І от узяв та накопав
Пудів з чотири глини,

І, замісивши з кіз'яком,
Як для обмазки хати,
Зліпив Адама й під тинок
Поставив просихати.

А як здалось, що він просох,
Дмухнув у нього душу,
Тоді в садок едемський свій
Пустив його під грушу.

Як можна бачить вам із цих
Подробиць історичних,
У справі цій не обійшлося
Без помилок технічних.

Найперше: нащо вжив Творець
Звичайну жовту глину,
Коли він легко міг найти
Багато каолину;

По-друге, глину з кіз'яком
Хіба ж гончар замісить?
Коли б якийсь таке зробив,
Його могли б повісити.

Нарешті, необачне й це:
Вдихати дух у форму,
Не пропаливши на огні
Її як треба, в норму.

Адам розсохся вже, як ждав
Фабричної ще марки,
Тоді ж із його дух святий
Геть вилетів кризь шпарки.

Лишились глина та кізяк
Основою людини,
Тому-то люди по сей час
Не ліпші від скотини,

І через те душа людська,
Від першої мінуті,
Не божеством, а кізяком
Довіку буде тхнути.

НОВИЙ ЗАЄЦЬ НА ВЛОВАХ

Я хочу нагадати вам, панове,
Криловську баєчку про зайця-русака:

Звірячий гурт, зібравшийся на лови,
Піймав ведмедика-більшовика
Бо всі ведмеді – щирі комуністи,
Коли чужого хочуть попоїсти.

Отож піймавши ворога того
Та вбивши, почали ділити його,

Коли це заєць плиг із-за ліщини
Та в отамана звірів із-під лап
Він за ведмеже вушко: хап!
– А ти з якої наших військ частини, –

Кричить йому, — хіба ж ти воював?!
— Я вам, панове, помагав, —
Він каже, — це ж вам я нагнав ведмедя
з лісу.

— Ну й спритний же який ти до брехні.
Таких немає в нашій стороні.
На ж ось тобі шматочок, і геть ік бісу.

Ха, ха, ха, ха, от русачок,
Дотепний землячок.
Ну й насмішив же нас псяюха. —
І заєць за брехню дістав півуха.

Це так було в Московщині колись,
Тепер зайці вже інші повелись.

І як такий русак приходить на Україну,
Тоді як ворога вона побила вкрай,
То вже не просить здобичі частину,
А тягне все, як свій законний пай.

Мовляв, на те й здались чуже завзяття
й праця,
Щоб мав я що ковтнуть і чим повеличаться.
Та дяка Богові, й ловці тепер не так,
Як перше, дивляться на тих зайців-сіпак

І тим, хто краде плід чужої перемоги,
Покажуть ще, як правлять козам роги.

ДЕЩО ПРО СВОБОДУ

— Самовизначення для всіх
Народів світу — наше гасло, —
Антанта¹ каже, і мені
Та мова, як по серцю масло.
І ще б пак: бо чи я ж не син
Свободолюбного народу.
Спасибі ж тіточці, вона
Готує, певно, й нам свободу.

– Ми всіх, – так тьотя прорекла, –
Озброїм проти большевизму,
Щоб од народів одвести
Страшну всесвітню катаклізму.
І от озброїла ляхів,
А ті, не знавши, видно, броду,
Пішли на мирний наш народ...
Це нам дають таку свободу.

Імпер'ялісти москалі
Від неї теж дістали зброю,
І от воюють проти нас,
Що так бажаємо спокою.
А бандам спільних ворогів
Найкращу тим дають нагоду
Сміліше нищити наш край –
Це нам дають таку свободу.

В краю Вольтера і Руссо²
Свободою щось дивне зветься,
А бандами там звать народ,
Що за права людини б'ється.
І от нас віддають катам,
Щоб кров точили з нас, як воду,
Невже ж не вдячні ми за те,
Що нам дають свободу?

МИ

Ми всі говорим про Україну
Багато слів, огненних слів.
Та де знайти таку людину,
Щоб той огонь її зогрів?

Ведем ми голосні дебати,
І скільки всяких різних тем
Ми вже поспіли розібрати,
І скільки ще їх розберем!

Неначе кріси машинові¹,
Воюють наші язики,
Ще й краще їх, бо всі здорові
І всі живі войовники.

Несем ми Неньці працю щирю:
Щоб дарувать їй добрий лад,
З нас кожний дасть себе в офіру²
І візьме цілих п'ять посад.

Підняття ж рідної валюти –
То теж нам клопіт день у день,
Тому ми й хочемо стягнути
Всі гроші до своїх кишень.

Ми самостійники з засади,
І доказом того в нас є,
Що кожний ніякої влади,
Окрім себе, не визнає.

В уміння всяких ор'єнтацій
Хто насобачивсь так, як ми?
І не шукайте, шкода праці:
Ми в цьому перші між людьми.

– Де мій портфель або посада,
То й Україна справжня там, –
Говорить дехто в нас і радо
Служити йде большевикам.

ШЛЯХИ

Я більш люблю шляхи земні,
Аніж шляхи космічні.
На те я маю сто причин,
І всі вони логічні.
Візьмим залізну колю:
Ви їдете до Львова
Або до Відня (про Москву)
Я не кажу ні слова).

Взяли білет, у торбу хліб
Поклали на дорогу,
До того ще, як гроші є,
Півлітри на підмогу,
На лавку сіли та й – марш-марш!
Вози загуркотіли,
І ви поїхали, як пан,
Туди, куди хотіли.
Спокійно й чемно, а як хтось
Украде ваш пакунок,
Моральну втіху вам подасть
Найближчий постерунок.
Ви в кожному разі, ручусь вам,
Доїдете до міста,
Якщо катастрофа якась
Із вас не зробить тіста.
В дорозі ж – то-то вам добро! –
Повз вас іде картина
Гаїв, ланів, руїн і міст,
Неначе фільма з кіна.
Із світом зовнішнім зв'язок
Ви маєте на диво:
На кожній станції буфет,
Де є горілка й пиво.

Але небесні шляхи –
Щось зовсім невивідне.
Візьмім такий-от паротяг,
Як наше сонце рідне
(Бо ще багато є й чужих,
Сказати в дужках треба):
Куди веде свої вози
Та «колісниця Феба»¹.
Іде, точніш сказати, летить
Кудись до Геркулеса²,
А не подбали колію
Їй дати під колеса.
І вісім тих возів-планет,

Прив'язані на шнурі:
Летять із нею, крутячись,
Немов їм тісно в шкурі:
Бо нічийого багажу
В них напхано без міри
І тільки що сферичний дах
Обсіли пасажирів.
Ногами в одну точку всі
І врозтіч головами:
Не розбереш, хто з їх сидить
Не догори ногами.
Довіку їдуть. А куди?
Маршрут їм невідомий,
І перед ними краєвид
Однаковий до втоми.

Вагони добрі, що й казать,
Але я маю гадку,
Що краще дати для злуки їх
Якийсь місток чи кладку,
Щоб доживотний пасажир
Мав право по закону
І змогу завше перейти
До іншого вагону.
Коли в своєму вже нема
Спокійної міноти,
Коли сусіди – вороги,
Що не дають дихнути.

Нещасний наш вагон – Земля!
Я присягтись готовий,
Що це товарячий вагон,
Авжеж не особовий.
Розгляньте пасажирів склад
Такий, який він нині:
Тут домінує всякий звір
Або звичайні свині.

А люди, що між ними є,
Найбільше людожери.
Ах, дайте, дайте нам місток
До Марса, до Венери!
Не нищать, може, там людей,
Не продають на ринку;
Там, може, втомлена душа
Зазнала б відпочинку,
І десь я там зложити б міг
Хвалу природі-неньці,
Бо, може, там нема Че-Ка⁸
І всяких конференцій...

18 травня 1922

ПОЕМИ

ГЕРОСТРАТ¹

Монолог у трьох сценах

Діється в Ефесі в 356 році до Р[іздва] Х[ристового]

Д і й о в а о с о б а – ГЕРОСТРАТ

I

Як тихо ніч чудове покривало
Розкинула над сонною землею!
Ніде ні гуку; все кругом послуло,
І тільки зорі високо тремтять,
Розсипавшись по дивній ризі неба,
Та дивляться згори на землю, наче
Очей тих невсипущих міриади.
О зорі-очі! Я при сіянні вашім
Не раз блукав самотній уночі
І вдвох із смутним серцем вів розмову,
Я в вас питався, невсипуці очі,
Питався сто разів, щоб одповіли
На запитання тяжкої мої,
На котрі наше все життя земне
Не мало сили одповіді дати.
І ви так само лагідним промінням
Світили, ви тремтіли в високості,
Чудовні очі, в котрих одбивалась
Одвічна, невмируща, вища думка...
І думка та мені не одкривалась,
І ви, вдивившись, таїну ховали...
О, хто ж, о, що ж мені промовить слово?
О земле пишная, тебе питаю!
О небо, злотом затканий блаките,
До тебе я звертаюся з питанням!
О все створіння дивнеє, безкрає!
Скажіть мені, навіщо ви безсмертні,

Навіщо вам кінця нема й почину,—
Вам, що душі не маєте, ні думки;
А я, між вас розумная істота,
Я мушу вмерти, і в той самий час,
Що я ділю на роки, дні й години,
Мене в ніщо поверне... Горе, горе!..
Але ж душа моя бажає жити,
Але я хочу чути й знать довіку,
Дивитись на оцю красу створіння,
Втішатись радістю правдивих діл,
Боліти й мучитись, неправду зрячи!
І все те довго-довго, віковічно...
Та ні, дарма бажання – за хвилину
Увірветься життя коротка нитка,
І за хвилину вже мене не стане:
Нема очей, що бачити хотіли,
Немає розуму, що знання прагнув,
Немає навіть самого бажання...
Кінець... Ніщо... Ніщо та й годі. Так!..
Але як так, нащо було родитись?
Навіщо це життя тоді здалося?
Коли не вічність, то не все одно
Хіба, що рік, що десять, що нічого?
О Мойра, Мойра!² Люта, неблаганна!
Замість безсмертя людям ти дала
Даремнее бажання, а надію
Лишила тим, хто розумом дитина.
О, відбери ж од мене розум мій,
Дай вірити тому, що бути не може:
Бо без цієї віри я не можу
Щасливим бути в цім житті злиденнім!

II

Нащо здалась мені моє життя?
Хіба на те, щоб дождати смерті
Та долі дякувать за кожний день,
Що з ряду довгого віків одвічних
Вона мені схотіла відступити?..
Але навіщо цей нікчемний жарт?
Хіба не краще так сказати долі:
– Візьми твій дар нікчемний – ось де він;

Не хочу я твоєї милостині! –
Сказати – так сказати міг би я,
Але де сила, щоб оте справдити?
Хіба зробив би я не навпаки,
Коли б прийшов час страшного сконання,
Хіба б я не сказав: – О, підожди,
Моя ти смерте, дай іще пожити
Хоч рік один, хоч день, хоча б хвилину!..–
Ні, не тому життя свого рішатись,
Хто тільки вічністю задовольниться.
О, що ж робити, щоб і смерть саму
Перемогти і долю одурити?
Невже немає способу такого?
Ні... Кожний умира, і ряд віків
Його без жалю забуттям покриє.
О, що кажу я? Що кажу? Хіба ж
Усіх покрило забуття собою?
Хіба таких на світі не було,
Що їх ім'я віки переживає?
О Ахіллесе! Гекторе! Патрокле!³
О тіні велетнів славетних наших!
О славної творці, поети вмерлі!
Немає вас, а слава ваших діл
Пережива людські покоління,
І ймення ваші в пам'яті людей
Зістануться навіки незатерті,
А будуть завш поверх усіх імен.
Так масло чистее в воді не тоне,
Хоча б налив на нього ціле море:
Воно спливе наверх так само чисте;
Так сонця ясного не скриють хмари,
Нехай зберуться скрізь на цілім небі:
Розійдуться вони, і знов, як перше,
Воно засяє світлом променистим.
О велетні-герої! Вас згадавши,
Я душу смутную свою розважив.
Так, значить, можна смерть перехитрити,
І хоч не жити вправді на землі,
Та все ж себе частину тут покинуть
І частку ту, ім'я, зробить безсмертним.
Нехай же приклад ваших славетних діл
Навчить мене й моє ім'я прославить,

Щоб, переживши самого себе,
Зістався я навіки в згадці люду.
О, я зроблю велике щось таке,
Що буде більше над діла героїв,
І піднесуть високо всі віки
Над всі імена ім'я Герострата!

III

Ні, не мені творить діла славетні
І не мені прославити себе...
Чи єсть нещастя більше, як бажати
Вчинити щось велике й не змогти
Найменшого вчинити діла навіть?!
Недавно ще я думав, що я зможу
Великим ділом здивувати землю,
І вже тепер напевно я дізнавсь,
Що я не зможу вдіяти нічого,
Що вдався я не вдатний ні до чого.
Був час – я думав, що військова слава
У бої з ворогом мене покрие,
І що ж? У першій бійці з ворогами
Я втік, перелякався смерті: так
Нікчемний раб од батога тікає.
Я побоявся, що сконаю нагло,
Не вдіавши великого заміру,
І невимовний жах поніс мене
Від бою страшного геть-геть далеко,
І вже не скоро я опам'ятався.
Я кляв себе, я з себе глузував,
Я сам себе соромився, та діла
Не можна вже було вернути. Потім
Я думав ще поезії віддатись;
Але з моєї першої поеми
Усі сміялись тільки: скоро й сам
Побачив я, що я й на те не вдатний.
За друге вже я навіть і не брався:
І знав кінець, іще й не починавши...
І от тепер до першого страху
Перед нікчемністю й небуттям вічним
Ще долучилася жадоба помсти.
Кому – не знаю: не богам Олімпу,

Бо їм не вірю я, ні другим людям,
Бо знаю я, що неповинні люди;
Але жадоба невгамовна помсти
За власную нікчемність, як огонь,
Пече мене і не дає спокою.
А перше жадання діл великих
Не згасло теж і груди розпалляє...
О, що ж зроблю я? Що зроблю тепер
Я, що нічого не можу зробити?
Чи я стерплю, щоб вічність тим досталась,
Хто навіть і не думає про неї,
Хто, може, й це життя вважає довгим?
Ха! ха!.. Тим навіть, хто не жив ніколи,
Дістанеться хвала людська навіки.
Безсмертні, бач! Кроніон! Гера! Феб!
І Артеміда! – всі вони безсмертні⁴,
Хоч не були зовсім, а Герострат,
Котрий не важить їх усіх ні за що,
Той – ефемерная істота. Навіть
Цей храм, цей свідок заблуду людського,
Бездушная будова, що звели
Такі ж, як я, створіння ефемерні,
І той переживе віків багато,
Стоятиме й тоді, коли мої
Кістки потліють і ім'я погине...
О, страшно як! Мішається мій розум...
Невже нічого я?..

Знайшов! Знайшов!

Не ділом хвальним я себе прославлю:
Нехай страшне, нечуване злочинство
Ім'я моє вікам перенесе;
Нехай усяк, здригнувшись від жаху,
Страшне ім'я промовить – Герострат!
Нехай діди, розказуючи внукам
Про вчинок мій, їм скажуть: це зробив
Безумець Герострат...

Але до діла!

Цей храм, що будувався стільки років,
На котрий стільки сил зложили люди
І часу стратили, й скарбів усяких,
Котрий стоїть окрасою землі
І славою безсмертною богині,
Цей пишний храм, цю святощ для народів

Зруйную зараз я в одну годину.
Всі сплять кругом. Ніхто не перешкодить...
Я зараз же.

(Біжить до храму й креше вогонь).

Огонь, ось хто допоможе
Мені моє вчинити діло. Ну ж,
Пали мерщій цю гордую будівлю;
Нехай вона скалками розлетиться
Й розсиплеться. Руїною страшною
Своє ім'я спасу я від руїни.

(Підпалює храм).

Готове вже. Тепер ніхто не зможе
Мого страшного діла зупинити.
Горить! Горить! О, як загоготіло!
Ха! ха! ха! ха! Чого ж ти не рятуєш?
Адже безсмертна ти, адже могуча,
А Герострат – нікчемнее створіння.
Ха! ха!.. Як легко я твою величність
Нікчемністю своєю переміг!
Ага! Шкварчить! Ха! ха! ха! ха! Нехай!
Нехай ще краще розгориться. Потім,
Коли тут камня цілого не стане,
Піду я й об'явлю своє ім'я.
Ха! ха! ха! ха! Чому раніш не знав я,
Що легко так безсмертним можна стати?
Тепер безсилий час мого ім'я
Не зможе стерти з пам'яті людської,
І скрізь, де знатимуть діла героїв,
Згадають теж безумця Герострата.

*(У храмі починається галас і біганина.
Гасять огонь).*

Що, гасите? Ні, пізно, пізно вже:
Не загасити вам моєї слави!
Вона безсмертна! Чуєте? Безсмертна!!

1888 р. 9 липня

ГЕЯ¹

Поема

Розділ перший

Автор, марсіанин, прибуває на планету Гею.
Які він мав перші враження, з ким насамперед він
там спізнався і як порозумівся.

I

Я обіцяв, як [лиш] сюди прибуду,
На цю планету, дати правдивий звіт
Про звичаї й порядки цього люду
І як тут дивляться на Божий світ,
Що викликає в їх душі осуду,
А що хвалу дає на сотні літ,
Яка їх віра та які ідеї
Клопочуть голови мешканців Геї.

II

З дитинства цей космічний острівець
Приваблював моє цікаве око.
«То інший світ», – казав мій панотець.
І я, на Марс закинений глибоко,
Журився, що не маю я крилець,
Щоб підлетіти вгору так високо,
Туди, де та планета гарна йде,
Розглянути лице її бліде.

III

І от я зміг справдити давню мрію.
Нехай живе наука довгий вік!
Тепер я тільки мовити посмію,
Що я не зовсім темний чоловік,
Бо в космосі багато правд одкрию
І з'явищ, котрих бачити не звик,
І більш, ніж перш, природи буду паном,
Відколи володію космопланом.

IV

Як космопланом линув я сюди,
Моя душа в непевності тремтіла:

Чи той тут склад повітря та води,
Який у нас, і чи знайду для тіла
Поживу, чи не матиму біди
Замість науки, що душа хотіла.
Та ще боявсь, до всіх отих турбот,
Що не знайду розумних тут істот.

V

Був ранній час, як я спустивсь так низько,
Що міг поверхню Геї озирнуть.
Яке величне пишне видовисько!
Навряд чи те ви можете збагнуть.
Передо мною, наче зовсім близько,
В зелений берег хвилі моря б'ють,
А просто вниз, під самими ногами,
Високі гори, вкриті снігами.

VI

Ще більше я свій знизив апарат
І роздивлявся, що передо мною:
Під самою горою група хат,
Отінених дерев гущавиною.
А далі місто, де ряди палат
Красуються над дужою рікою,
Лани, гаї, залізна колія
І море, котре так сподобав я.

VII

Щасливий той, хто міг спізнати море,
Хто тішив очі в ясній глибині,
Хто бачив, як – то темне, то прозоре –
Воно хвилиться в тихому півсні,
Або реве, коли по йому оре
Рови глибокі буря, і в борні,
Не хочючи коритись грубій силі,
Наїжує сердиті гори-хвилі.

VIII

Тут море більш величне, ніж у нас,
І розкішніші всі дари природи.
Таких гаїв, таких скелястих мас
Раніш я бачити не мав нагоди.

Я дивувався і думав я в той час:
Щасливі, мабуть, тут живуть народи,
Щасливі й, певно, добрі без кінця,
Найближчі духом до свого Творця.

IX

Коли б мені скоріше їх спізнати,
Ті образи найкращі чесноті!
Але чи можу я в цей світ багатий
Свою істоту вбогу принести?
І чи захочуть тут мене прийняти
Вони, як брата рідного брата,
Чи, може, й розмовлять ніхто не стане,
А скаже: – Геть, нікчемний марсіане!

X

І ще я думав: я ж сюди прийшов,
Немов німий, це ж знов було клопотом.
Хоч знав я цілих шість марсійських мов,
Тому вважався дома поліглотом,
Але навряд, щоб тут я щось найшов
Легке до вимови марсійським ротом,
Тим більше, щоб що-небудь зрозумів
У [з]начінню чужих для мене слів.

XI

Але дарма, якимсь воно та буде,
Як той казав, і я прогнав свій страх,
Поміркувавши: де існують люде,
Там знайдеться порозуміння шлях,
Адже одважний досі був я всюди,
То буду сміливий і в цих краях.
До мов я маю хист, а ще ж до того
Методи є, щоб вивчити й німого.

XII

Осівся я на одному з верхів
Гори високої й одсунув двері.
Я в камері скляній тоді сидів,
Зачиненій, як линув ще в етері².
Тепер же барометр мені довів,
Що саме я в найкращій атмосфері:

Тут, на горі, така її вага,
Яка в нас на долину наляга.

XIII

Я вийшов з апарата й став на ноги,
Та небагато зразу бачить міг.
Передо мною не було дороги,
Кругом білівся тільки чистий сніг;
Оддалеки ж високий і розлогий
Виднівся шпиль, неначе круглий стіг,
А на шпилі побачив я будівлю,
Що мала вежу й круглу покрівлю.

XIV

Я не боявсь лишити свій космó³,
Бо хоч і є в словниці слово «красти»,
Але в цей вік, коли ми живемо,
Поняття це вже втрачене почасти;
А щоб крадіння сталося само,
Сто літ не знав ніхто тії напасти.
Так, певно, й тут. Я рушив по снігах
Туди, де бачив той опуклий дах.

XV

Опуклий дах – це річ мені знайома;
Я під таким і сам попрацював,
Бо астрономії я вчився дома,
Відколи так природу покохав.
Тягла мене-бо сила невідома
До справ небес, а не до власних справ.
І зорі стежив я в пітьмі прозорій,
Тому я й вигляд знав обсерваторій.

XVI

Я йшов і ледве-ледве вірив сам,
Що так недавно вилетів із хати,
І ось тут прийдеться моїм очам
Цілком незнану людськість оглядати,
Що це далекий світ новий, і там,
Куди я йду, що маю я сказати?
Який чекає там мене привіт?
І в цих думках дійшов я до воріт.

XVII

Прийшов, постукав, і мене впустили.
Сидів там мій колега за столом.
Хоч нас не на одній планеті вчили,
Але ж і він так само астроном,
Тому й колега. Тільки ж, Боже милий! –
Я знаю, ви бажаєте притьмом,
Щоб я не гаючись прискорив справу
І постать геїця змалював яскраву.

XVIII

Вгамуйтеся, кохані земляки,
Яскравості я більшу б мав охоту,
А може, й хист, завдав би залюбки
Собі я праці більшої й клопоту,
Якби мені прийшлося насправжки
Відмінну більше малювать істоту,
Але ж тутешні постаті людей
Цілком не вразили моїх очей.

XIX

Тут люде вищі, як зрівняти з нами,
Але не більше, як на цалів⁴ п'ять,
І ходять теж, як ми, двома ногами,
Орудують руками, як їдять,
А не хапають навпростець зубами,
Сидять на кріслах, і на ліжках сплять,
І мають рот один і теж два уха.
Хоч кожен з їх говорить більш, ніж слуха.

XX

Смуглявіші й кудлаті більш, ніж ми,
Бо тут їх дуже сонце припікає,
І одіж теж для літа й для зими
Вони вживають, хто якую має,
Але ж і в нас назвали б їх людьми.
Різниці ж більшої між нас немає.
Про це дізнався я не в першу мить.
Подав же тут, бо знати вам кортить.

XXI

Але вертаюсь до тієї хвилини,
Як я ввійшов. Колега мій устав
Мені назустріч; це був тип людини
Приємної, таких я зустрічав
Раніш чимало дома щогодини.
Ласкавий, простий, він не мав об'яв
Бундючності або пихі нудної,
Часом ознаки вченості тупої.

XXII

Я привітався одною з наших мов,
Чоло схиливши в чемному уклоні,
Він щось сказав, до мене підійшов,
Простягнувши на привіт свої долоні,
Та й запросив сідять, і от, немов
Два друзі, ми посіли на ослоні
Прегарному, й розмова почалась,
Та спершу все була чудна якась.

XXIII

Побачивши, що годі зрозуміти
Йому мене, як і мені його,
По тому, як ми спробували вжити
По дві-три мови з засобу свого,
Він догадався, як йому зробити,
Щоб знати місце вродження мого.
Від одійшов і знов передо мною
Край столу став із мапою⁵ земною.

XXIV

Раніш я з Марса Гею розглядав
І міг пізнати кожну тут країну.
А він ось як тоді мене питав:
На мапі вказував якусь місцину,
Тоді на мене вказував, мов ждав,
Що я себе признаю за людину
З тієї країни, тільки ж я довів,
Що родом я зовсім не з тих країв.

XXV

Він дивувався, як бачив я, надміру,
Що я ніде не міг свій край пізнати,
Уже, здається, певну недовіру
В очах його було для мене знати,
І я боявся, чи не було заміру
У його, щоб зовсім мене прогнати.
Але я розв'язав його вагання,
Хоч викликав страшенне здивування.

XXVI

Якось на стіну глянув я в куток
І враз побачив, що мені робити.
Була там мапа: сонячний гурток –
Воно само, планети й сателіти⁶.
Я Марса рідного пізнав кружок,
Бо знав положення його орбіти.
Я ткнув на Марс, тоді на себе ткнув,
А в знак того, що так, іще й кивнув.

XXVII

Мій астроном підскаочив аж до стелі,
Немов його сто вольтів припекло.
Геть збив якісь прилади та моделі,
Що аж посипалось побите скло;
А я побачив карту Сквапареллі⁷,
Де Марса намальовано було,
Підбіг до неї й показав на точку,
Де був мій край, де був я в сповиточку.

XXVIII

Він ще не міг повірити мені,
Що міг я тут зненацька опинитися,
В такій далекій живши стороні;
Була для його в цьому таємниці.
«Comment, comment?»* – шептав він як у сні.
Я зрозумів те слово як годиться,
Підвів до вікон і вказав між ґрат
На місце, де стояв мій апарат.

* Як, яким чином? (Фр.)

XXIX

Він зрозумів і враз прийшов до тями,
Лице його зробилося ясне.
До мене він схиливсь, обняв руками
І довго-довго цілував мене.
Тоді ми вдвох, озброївшись чарками,
До столу сіли й там вино смачне
Пили, і хоч сиділи ми без мови,
Були тут певні вправи *язикові*.

XXX

І от я став у його жити й там
Доволі мав і пити, й попоїсти,
Господар мій – зовуть його *La Flamme** –
Просив мене на довший час осісти.
Хоч зіставатись довго так гостям
Не слід, але всі люде – егоїсти,
І я зіставсь. Я ж тут чужий усім,
А де знайду такий гостинний дім?

XXXI

На півгорі, як із тії вершини
Зіходити, колега мав шале⁸;
Він там проводив вільнії хвилини,
І примостив мене він там незле,
І от щодня по дві, по три години
Учив мене, немов дитя мале,
Почавши з А одної з мов, тієї,
Що легшої нема на цілій Геї.

XXXII

Та мова не народна й нежива,
А може здатися цілком живою.
Її одна створила голова,
Щоб легко розумілись між собою
Народи всі. Вона ще тут нова,
Але пройшла вже з славою гучною
По всіх краях; її приймає всяк,
Як згоди всіх та як братерства знак.

* Прізвище, буквально означає: полум'я (*фр.*)

XXXIII

Та мова штучна, та ні в одній мові
Так тісно не сплелися у одно
Слова й думки в гармонії чудовій;
Тут слово кожне – чистее зерно.
Нема в їй місця зайвій тій полові,
Що в наші мови вмішана давно.
Вона гнучка, дзвінка й ортологічна⁹,
Хоч для поетів трохи анемічна.

XXXIV

Але вже про поетів я мовчу,
Поетам-бо не весь же світ зажерти,
Хай рідну мову кожний досхочу
Калічить і мордує хоч до смерти;
А зверхпоетів я вже не лічу,
Бо їх футуристичні крутоверти¹⁰
Не більше потребують людських слів,
Як соло та дуєти для котів.

XXXV

Про футуристів та про їх «поези»
Згадав я, та нехай їм «Музагет»!¹¹
Поки росте гнучка лоза й берези,
Не буде без заплати зверхпоет.
Але мене вже кличе дух тверезий,
Щоб розгортав я далі свій сюжет.
Отож опанував я есперантом¹²,
Цим штучним, трохи блідим діамантом.

XXXVI

За тиждень я й колега астроном
Про все вже розмовляли між собою
І, посідавши в хаті під вікном
Або в садку під липою рясною,
Вели розмову; а як сонце, сном
Знеможене, сідало за горою,
На вежу йшли і, стежачи зірки,
Ще довго розмовляли залюбки.

XXXVII

Цікавивсь він планетою моєю,
І я йому про все розповідав;

А він мені відомості про Гею
Подав докладні, дещо я списав.
А потім ближче запізнався з нею,
Бо що побачив сам, а що читав,
І в дальшій розвитку мого сюжету
Я вам поняття дам про цю планету.

Розділ другий

Автор кидає сумний погляд на сучасне становище Геї.
Кілька уваг про віру й світогляд її народів та про їх
моральність. Хижацтво деяких з їх заохочується
сваркою народів. З цієї нагоди баечка для дітей
і апострофа¹³ для дорослих.
Що дає надію на кращі тут часи.

I

Поживши довго на планеті цій,
Я надививсь на всі її народи
І все скажу, що є в душі моїй,
Не боячись образи й не погоди.
Скажу найперше, що давніших мрій
Про те, що люде тут – краса природи,
Не стало хутко; розійшлись, як дим
Під подихом холодним життєвим.

II

Дивлюсь на їх і вже не маю сили
Любить їх так, як перше був хотів,
Коли я бачу, що вони зробили
З своїх для щастя створених країв,
Де часто від колиски до могили
Не мають люде двох веселих днів,
Живуть не впоєні життя красою,
Навряд чи й сонце бачать над собою.

III

Їх ватажки, як вірить їх словам,
Рятують люд, недолею прибитий,
Але з своїх теорій та програм
Уміють тільки пекло тут створити.

І творять щиро, всім своїм життям,
Воно вже скрізь, куди не позирни ти.
Слухняні ж маси темної юрби
Ідуть за тими, хто самі раби.

IV

Дух визволу народів із неволі
Прийшов сюди з кайданами в руках,
Братерства дух на бойовому полі
Шикує всіх, і гинуть у боях,
І «дух життя» зробив уже доволі,
Бо трупом вимостив увесь свій шлях.
Тут хутко смерть людей останніх скосить
І всім загальну рівність проголосить.

V

А може, й ні? Я був би радий сам,
Щоб не справдилось це пророкування,
Щоб край прийшов самим отим катам,
Що сіють смерть, неволю та знущання.
І щоб народи справжнім ватажкам
Довірили всю силу правування,
Позбувшись тут великої брехні, –
Було б це тільки радісно мені.

VI

Та ще, на жаль, нема чого радіти.
А так хотілось би, хоч би й тепер,
Бо й ми, й тутешні люде – всі ми діти
Того ж Творця, усіх один етер
Обняв, ми всі, – як любить говорити
Колега, – *citoyens de l'Univers**,
Тож не дивуйтесь, що й події Геї
Не є чужі задля душі моєї.

VII

Та про події я ще в інший час
Вам розповісти матиму нагоду,

* Громадяни Всесвіту (*фр*).

Тепер же хочу познайомить вас
Із вірою тутешнього народу.
Тут віра не одна, тут їх запас
Великий, та не буде це на шкоду,
Коли я всі звезду їх у одно,
Бо всіх зростило їх одно зерно.

VIII

Тутешні люде, про будову світу
Хоч добули вже деякі знаття,
Живуть ще так, що за тісну орбіту
Їх розум не сягає до пуття,
Науку ж, довгим досвідом нажити,
Не вміють стосувати до життя:
Хоч шлях пройшли чималий історичний,
Світогляд їх цілком геоцентричний¹⁴.

IX

Всесвіт для них – то тільки ліхтарі
Чи каганці для їхньої планети,
Для вжитку їх повішені вгорі,
Щоб на шляхах видніш було прикмети.
Що гурт світів при кожній є зорі,
Про це тут думають хіба поети,
Для всіх же, як було й за давніх літ,
Їх світ дрібний і єсть єдиний світ.

X

І їх боги теж дуже специфічні,
Вони на кшталт своїх же землячків:
Їх не цікавлять зовсім справи вічні,
А інтереси тих дрібних людців.
То все царки, часами енергічні,
Часами мляві, й голови судів,
Не непідкупні, бо не раз кадило
Дешевим коштом вирок їх купило.

XI

А часом бог, охочий до жертов,
І тиміамом¹⁵ не задовольниться;

Йому вже мало простих молитов,
Але вівця потрібна чи телиця.
То до такого бога як прийшов,
То вже й неси, що треба й що годиться.
Бувало, що приносили й людей,
Та вже тепер минає звичай цей.

XII

Про світ безмежний бог їх повітовий
Не більше дбає, як вони самі;
Зате ж на цілу вічність він готовий
В'язатися з тутешніми людьми:
До вчинку кожного та до їх мови
Він, на зразок цікавої куми,
Схиляє божеську свою увагу,
Знаходячи видімо в тім розвагу.

XIII

Часом бува становище трудне
Їх богові, як б'ються два народи,
Як брат на брата армію жене,
Щоб наробить йому найбільше шкоди.
І хоч ні один з їх не досягне
Ні щастя більшого, ані вигоди,
То кожний з їх благає перемог,
І кожний об'являє: «З нами Бог».

XIV

А бідний Бог не знає, що робити,
Котрому з їх у сварці допомгти
І дати змогу ворога побити,
Бо ні в однім немає правоти,
Бо й той зажерливий, і той неситий.
Сказав би всім: «Ідіть під три чорти
І не взивайте всує ім'я Боже!»
Але богам так мовити негоже.

XV

Христа наука чиста, як кришталь,
І тут знайшли її найвищу точку:

«Хто просить свиту, – май до його жаль
І дай йому свитину, ще й сорочку»¹⁶.
І люде тут високу цю мораль
Засвоїли, ще бувши в сповиточку,
І, вірні тій моралі, залюбки
З братів деруть останні сорочки.

XVI

І все, не маючи ідеї Бога
Правдивої, з людей творять богів.
Їм хочеться, щоб бог їх якомога
Подібний був до їх, щоб пив і їв,
Як і вони, і їх думок дорога
Веде до обожіння вчителів;
І їм самим запевно честь велика
В легенді їх про Богочоловіка¹⁷.

XVII

А Богокосмос не відомий їм,
Вони не знають істини тієї,
Що Бога людям не вмістити всім
Усіх планет, тим менш дрібної Геї
Одній людині, і яка в тім
Дурниця, щоб з матерії всієї
Він вибрав тільки точку для житла,
Яка б вона прегарна не була.

XVIII

У нас на Марсі всі питання віри
Й світогляду стоять не так, як тут.
Ми знаєм – світ межі не має й міри,
А в йогому Марс не більш як ліліпут.
І ми давно покинули заміри
Загнати Бога в наш тісенький кут,
Або, як тут зробили без клопоту,
Його втілити у одну істоту.

XIX

Ми твердо віримо, що Бог один,
І тільки він субстанція правдива,
Що без межі просторів та годин
Його втілили всі небесні дива

Космічних тіл; що всій природі він
Є дух, котрим вона жива й рухлива:
Той дух, що кожний атом зогріва.
Ми вірим, що матерія жива.

XX

Моральності високої закони
Тут людям залишили вчителі.
Їх школи та церковні всі амвони¹⁸
Старанно ширять їх по всій землі.
Книжки й газети всякі б'ють у дзвони,
Щоб люди дух свій не топили в злі.
З тих довгих заходів ось звіт короткий:
«Людей більш-менш моральних два відсотки».

XXI

А може, й менше; я ж їх не лічив
І не робив широкої анкети,
Гадаю ж так, бо я тут довго жив
І рідко бачив вищі ті прикмети,
Що відзначили справді тих мужів,
Які були б окрасою планети.
Хоч, правда, й тих, що стягнуть з вас пальто,
Мабуть, не більш як двадцять п'ять на сто.

XXII

Тутешній світ дізнав би ще обнови
І кращий лад до його ще б прийшов,
Якби гучні, гуманні всі промови
Перетворити в мовчазну любов;
Щоб не штовхали серце постанови,
А серце кликало б до постанов,
Щоб не казали: «Добрим бути мушу»,
А просто люде мали добру душу.

XXIII

Вони б тоді, хоч, може, й без програм,
Життя людське приємнішим зробили,
Бо як братам, а не як ворогам,
Прийшлося би їм свої вживати сили;

Тоді б ніхто не був щасливий там,
Де навкруги руїни та могили;
Старався б кожний щастя в тім знайти,
Щоб менше страждали його брати.

XXIV

Але тут люд живе егоїстичний
І любить кожний тільки сам себе.
Тут боротьба – закон єдино вічний,
І всяк до себе все добро гребе;
В повазі тут, хто дужий, енергічний,
І кинуто під ноги все слабе,
Не в чесності, але з грубої сили
Тутешні люде ідола створили.

XXV

Якось я бачив тут представника
Народу, що душив усі народи,
А сам тепер у ролі жебрака
Без прав життя, без хліба й без свободи.
І от той пан не стільки наріка
На всі страшні в його краю пригоди,
Як журиться, що земляків ярма
На шиї в інших більш уже нема.

XXVI

А той народ безправний, напівдикий,
Під батою шалених ватажків,
Гадає все, що він народ великий,
І претяся на народи всіх країв;
Під гук гарматний, під звірячі крики
Він робить з їх таких, як сам, рабів,
І там, де він проходить сараною,
Лишає всюди пустку за собою.

XXVII

Це той народ, що пишно обіцяв¹⁹
Вести народи інші в царство Боже,
Що більш, ніж інші, правду покохав,
Що ніби всім спізнать її pomoже,

Що всі чужі народи плямував,
Як кривди вічної кубло негоже,
Оце ж він слово вже прорік нове,
Бо нищить і руйнує все живе.

XXVIII

Нещасний звір, у п'їтми безпросвітній
Блукав він довго, цілії віки,
І кожний огник думки непомітний
Гасили в йому власні ватажки.
Замість просвіти – ученє малолітній –
Він на поживу мав самі байки;
Йому тим часом брак картоплі й жита
Сто кінських сил додав до апетита.

XXIX

І от тепер пророк од сатани
Йому нову віру провіщає:²⁰
Ти цар землі, то все собі тягни,
Що бачить око й де рука сягає.
І всіх чужих країв гаї й лани
Твої, бо власності ніде немає.
І пам'ятай, що тільки в світі й є
Одна святиня – черево твоє.

XXX

І він тепер, на жертву тій святині,
Вбиває все, що дав їм людський дух,
І непокірних звірові-людині
Кладе під ніж і ставить під обух.
А хто ж нещасних крик почує нині?
Чужі народи? Кожний з їх оглух:
Не вчує й не пошле злочинним кари,
Бо в кожного свої рахунки й свари.

XXXI

Сліпі народи, чи не видно вам,
Що ви й самі вже стали край безодні,
Що, може, завтра пустка буде там,
Де ви пишаєтесь іще сьогодні?

Глядіть, щоб не стоптав ногою Хам
І вашу волю, й святощі народні,
Поки ви гризетéся, як хорти,
Та брата брат бажає знемогти.

XXXII

Чи то ж усім не вистачить свободи,
Щоб так її ділити на пайки?
Чи вічно мусять бути раби-народи
Та ще, крім їх, народи-хижаки?
Вам треба поділити землі й води?
Діліть, але не будьте, як вовки,
Що, пай бажаючи дістати грубий,
Найвищим аргументом мають зуби.

XXXIII

Чому, народи, ви не школярі
Малі, а я не вчитель ваш старенький?
Я залюбки складав би дітвори
Такій, як ви, моральні побрехеньки.
Одну з таких, хоч ви вже й застарі,
Подам я тут, бо зміст її куденький.
Вона сюжетом давня, як цей світ,
Та пожиточна для дитячих літ.

XXXIV

«Гуляючи над річкою під гаєм,
Побачила шкодлива дітвора
Хорошу пташку. – Ми її піймаєм! –
Кричать. Та кожний до свого двора
Її забрати хоче, і звичаєм
Хлоп'ячим б'ються; з ліса ж визира
Страшна Мара; а вийшла – всіх поїла,
Вони й незчулись, пташка ж полетіла».

XXXV

Народи Геї! Нащо вам дала
Природа все найкраще, все найвище?
І нащо геній вам? Щоб воля зла
Ваш світ перетворила в кладовище?

Віків багато людськість тут жила,
І все ж од звіра ви не одійшли ще,
Бо всяк гадає, що його сусід –
Найкраща страва на смачний обід.

XXXVI

«Най я живу, а інше все погине», –
Боюся я, що тут це гасло всіх.
Завдання поступу? Мабуть, єдине:
Підбити всіх, як ворогів своїх.
І всі кують кайдани всім, і плине
Річками кров, але те все не гріх;
– То способи почесної роботи
Для краю, – кажуть їхні патріоти.

XXXVII

«Все йде на краще в кращому з світів», –
Сказав тут хтось. Утішна це заява,
Та тільки я побачити б хотів,
Де краще те, в чому тут честь і слава.
Чи в тому, що багнетами катів
Будується святої волі справа
І в'яне все життя, як мерзлий цвіт?
Е, ні, не до смаку мені цей світ...

XXXVIII

Та, часто дивлячися в ніч погожу
На незчисленні ті зірок рої,
Я серцем відчуваю Душу Божу,
Що шле в простір вібрації свої.
І вірю, що хоч силу їй ворожу
Створили тут, все ж царство не її
Колись тут буде й кращий вік настане,
Бо люде й тут – небесні громадяне.

Розділ третій

Автор розповідає, як він схотів одвідати велику робочу республіку, як він перейшов її кордон, якого товариша він там зустрів і які мав з ним повчаючі розмови. Несподіваний наслідок товариського поцілунку. Автор іде відвідати селянську хату.

I

Тепер я хочу розповісти вам
З своїх мандрівок деякі пригоди.
А треба вам сказати, що я сам
Схотів побачити краї й народи;
Бо краще вірити своїм очам,
Аніж чужим, і більше в тім вигоди
Для повісті й для самого мене,
Що я зробив по цих краях турне.

II

А ще до здійснення того заміру,
Щоб мати ширші кола до розмов,
Я кілька місяців поклав на щирю
Роботу вивчення народних мов.
А як побачив, що вже певну міру
Знання придбав, у ширший світ пішов.
Я висновки вражінь безпосередніх
Уже подав у строфах попередніх.

III

Тепер же я вам дещо розповім
З того, що бачив я на власні очі.
Мене з початку в світі цім новім
Цікавили республіки робочі;
Хотів же бачить я передусім
Ту, що з країв холодної півночі
Геть простяглась далеко в теплий край.
І я сказав собі: туди й рушай.

IV

І вирушив. Я зовсім не бажаю
Писати про пригоди всі свої,
Що мав я, їдучи до того краю,
Куди тягли мене думки мої,
І право я собі застерігаю
В цій повісті – скорочувать її.
Скажу я тільки, що без перепони
Я переїхав тут усі кордони.

V

Останній же кордон то був не так,
Як я гадав, легкий до переходу.
Коли б не стрівсь мені один «земляк»,
Зробив би я [собі] велику шкоду.
Та напутив мене він, що і як
Мені зробити, щоб, мовляв, у воду
Не лізти, не спитавшись, де там брід.
Ті вказівки я виконав як слід.

VI

Які – скажу. Але прелімінарний²¹
Зроблю я відступ. Бачте, річ така:
В тому краю існує спосіб гарний,
Як краще відрізнить робітника
Від «буржуя». В тім краї кодекс карний
Буржуям смерті присуд виріка.
Відколи там життя ввійшло вже в норму,
Робітники всі мають уніформу.

VII

Сказавши ж просто – кожний робітник
Обдерся, обносився аж до шкури,
Бо з часу, як буржуй злочинний зник,
Живе тут кожний близько до натури,
І виробляти пролетар одвик
Що-небудь інше, опріч диктатури,
То з часу, як совіцький лад зміцнів,
Зістався він без свити й без штанів.

VIII

То щоб не будь чужим з робітниками,
Модерний вигляд мусив я прийнять:
Обтяв одну полу, немов зубами,
А на штанях зробив дірок штук п'ять;
Одежу всю в такі оздобив плями,
Що стало кольору її не знаць.
Таку фігуру в сні хіба примариш:
Сказав би всяк тоді, що я *товариш*.

ІХ

І ледве перейшов я той місток,
Що служить там кордоном, зараз чую:
– Товариц, стой! Кудя бредеш, дружок?
Небось не сладко кланяється буржую,
Так ты вот к нам пустился наутек?
– Еге ж, – кажу, – до вас тепер прямую.
(Я знав уже, що треба тут казати).
Прийшов, – кажу, – щоб з вами працювати.

Х

– І пречудесно; будем працювати, –
Новий товариш мій мені відкрік,
Малий на зріст, рябенський і кирпатий,
І, як з одежі знати, робітник;
Борідка цапом, різнобарвні лати
На спінжаку, рудий на тім'ї шлик²², –
Оце й усе, що кинулось у вічі,
Щоб опису не починати двічі.

ХІ

– Ходім зо мною, – каже мій Іван
(Я знав докладно вже за три хвилини
Його ім'я, і соціальний стан,
І ряд пригод численної родини), –
Ходім зо мною просвіщать селян
Совіцької червоної України.
Ми за науку беремо тут хліб,
Та й грошей я чимало вже нагріб.

ХІІ

І взагалі тут добра нам пожива:
Чого-чого в країні цій нема!
Всі землі тут – одна родюча нива,
А повний колос аж стебло лама.
Але цього не розуміють дива:
Тут люд чомусь комуни не прийма.
І не втовчеш їм нашої програми
Ніяк – ні кулями, ані киями.

XIII

«А що простіше? – запитав би їх.–
Ти любиш землю? Ну й працєю над нею,
Ори, і сій, і – скільки в тім утіх! –
І жни, й мели, хоч цілою сім'єю,
Печи хоч паляниці, й то не гріх;
Але не їж, не будь же ти свинею.
Поїсть совдеп, продком і совнарком²³.
Зате ж наділять і тебе пайком».

XIV

І от нема на них такої сили,
Щоб змусила признать порядок цей.
А скільки сел ми досі попалили
І скільки розстріляли ми людей!
І скільки вже в Сибір переселили,
Щоб не тримались власницьких ідей!
Але всі наші заходи даремні:
Ми їм чомусь і досі неприємні.

XV

Ми рай даєм, несем благу вість,
Приносим пролетарську диктатуру.
Ці ж дурні кажуть: «Що нам за користь
З диктаторства, коли з нас луплять шкуру!»
І як хто з нас у їх корову з'їсть,
Вони піднять готові авантуру²⁴.
Їм реквізиції не до смаку
Та й неохоче ставляться в чеку²⁵.

XVI

І взагалі такий народ тут клятий,
Що справа з ним занадто вже тяжка:
Почнеш його до війська заганяти,
А він тобі не знає куди втіка.
Ніяк з упертого того звіряти
Червоного не зробиш вояка.
Їм кращий жовтий колір та блакитний,
Ніж наш червоний прапор усесвітній²⁶.

XVII

Від їх і небезпека немала:
Не раз тремтиш, неначе в лихоманці,
Бо їм лиха година надала
Вельми погану звичку – йти в повстанці.
І йдуть сотнями з кожного села
Не тільки власники, а й голодранці,
Та як наскочить чи вночі, чи вдень
Ватага їх, то нас рубає впень.

XVIII

Трапляється, що часом ми втікаєм;
Та війська в нас, мов тої сарани:
Вернувшись, ми сот дев'ять розстріляєм
І знов-таки над сотнею пани
Й цю сотню уцасливим нашим раєм,
Чи то хотять, чи не хотять вони.
Хай ліпше край від люду буде чистий,
Ніж залишаться тут некомуністи.

XIX

Почувши висновок останній цей,
Я в тон йому сказав: – Я теж гадаю –
Не рай повинен бути для людей,
А люде препаровані для раю.
Який пожиток нам з чужих ідей,
Хоч би й корисних для якогось краю!
А наші, хоч і згубні задля всіх,
Несуть нам стільки радощів і втіх.

XX

То певна річ, що ми свої ідеї
Зуміємо багнетами вщепить
І проти волі людності всієї
Країну кожную зможем ошастить;
А людності не вистачить – без неї
Ще краще наша зірка заблещить:
Де менше люду, менше там опору,
В пустині ж то найбільше нам простору.

XXI

— Ти правильно, товаришу, сказав,
Іван говорить, — нащо нам ті люде!
Хіба на те, щоб хтось тут панував
Тоді, як нас на світі вже не буде?
А щоб своїх не віддавати прав,
Ми краще людність знищимо повсюди.
Нам більше буде, як помре вона,
І хліба, й м'яса, й цукру, та вина.

XXII

От тяжко тут добуть мануфактуру,
Та як наб'єм ми досить куркулів,
То буде чим прикрити нашу шкуру:
Ми наберем ще досить жупанів.
Не знаю, чом ми не взялися здуру
За тих добродіїв ще з перших днів.
Ми б досі мали добру одіж кожний,
Як мусить мати пролетар заможний.

XXIII

Тепер же кожний з нас, немов буржуй.
Одежа вся — самі дірки та лати:
Що як ти не крути та не мудруй,
Щоб рам'я те докупи постягати,
Не втнеш нічого; ну, та не сумуй,
Ми ще себе зумієм полатати
І вдягнемось без фабрик і купців,
Як прийде день залишків та льохів²⁷.

XXIV

Ех, брат, люблю я лад комуністичний
За те, що він найкращий з-між усіх:
Робітники спочинок мають вічний,
А всі пани працюють задля їх;
Тепер і ледар став як цар всемічний;
Ще ж добре, що вбивати вже не гріх
І що вже зникла власність на кишені —
Залазь у кращу й цуп кредиток жмені.

XXV

– Ура! Нехай живе найкращий лад! –
Я крикнув, щоб ту мову припинити.
Ще п'ять хвилин я б витримав навряд
Без того, щоб *товариша* не вбити.
Я відступив од його крок назад,
Щоб геть піти, та й думав: «Пропади ти,
Щоб я з тобою далі йшов удвох, –
Бодай ти був ізвечора ще здох!»

XXVI

Але товариш у відповідь крику
Скакнув до мене на шалений крок.
Очима виявив нестямність дику,
Вхопив мене та просто в губи – цмок!
Мене це зовсім збило з пантелику,
А він до мене: – Це тобі, дружок,
Я щиро дякую й тебе цілую
За всю комуністичну Русь святую.

XXVII

Я випручавсь од його та й кажу:
– Чекай мене, заскочити я мушу
Он до цієї хати, забіжу
Дістати, чим нам промочити душу. –
А сам мерщій скакнув через межу
Та далі огородом як не рушу!
Забіг за хату; далі був гайок.
Я в гай – та й заховався за горбок.

XXVIII

Спочив я й рушив тихою ходою
Обміжком між двома рядами нив;
Навкруг і вдалечінь передо мною
Широкий лан житами зеленів;
А там геть-геть далеко під горою
Повитий млою темний ліс синів,
Під ним же, ледве око добачало,
Мале село з садочків вириналио.

XXIX

Чи дивлючися на оту святу
Красу природи, ті гаї, ті ниви,
Хтось міг би думать, що країну ту
Не заселяє люд цілком щасливий?
Та бачив я крізь тую ліпоту
Насильства й гніту вид такий жахливий,
Що та краса не тішила мене
І серце тисло почуття сумне.

XXX

Хоч я не бачив ще того очима,
Що роблять тут червоні вояки,
Але не міг не знати, річ видима,
Того, про що вже всюди йшли чутки;
Тепер же наче був перед дверима
Страшної, всім огидної «чеки».
Мені ввижалася кривава маса
Потроцених кісток людських і м'яса.

XXXI

Я був уже постановив собі
Хоч трохи запізнати ту країну.
А що, як сили в мене заслабі,
Щоб витримати ту страшну картину,
Що мав я бачити? А в тій юрбі
Звірячій опинившись, чи не згину?..
Та обережний обмине біду,
І, може, я ще тут не пропаду.

XXXII

Піду найперше до сільської хати,
Побачу, як живеться на селі,
Що думає надалі розпочати
Народ, що став «господарем землі».
Мені він, може, схоче повідати
Свої надії та свої жалі.
Вони для мене більше ніж цікаві,
Хоч я й чужий усій тутешній справі.

XXXIII

Я вийшов з-проміж нив на битий шлях,
І що мені здалося дуже чудно:
Що тут не так, як є по всіх краях,
Де на шляхах буває досить людно,
А тут хіба вгорі пролине птах,
Зустрінути ж людину дуже трудно.
Ідеш, ідеш – і все людей нема;
Немов велика тут пройшла чума.

XXXIV

Вже сонце низько над землею стало,
Як я дійшов поволі до села.
Зі сходу вітерець легкий зривало;
І від садів далеко тінь лягла.
Я за цей день пройшов таки чимало
І радий був дістатись до житла –
І от, нагледівши одну з хатинок,
Я в двір пішов проситись на спочинок.

СМЕРТЬ ПОВСТАНЦІВ

(З поеми «Гея»)

Я бачив смерть народних тих героїв.
Се близько нашого села було.
В бою не вистачило їм набоїв,
Кіннота ж обсідала навколо;
Живих численний ворог обеззброїв,
І от їх триста привели в село,
І там на суд поставили юрбою
На смітнику широкім за корчмою.

Тут судовий процес провадять так:
Кати – вони ж і судді, й комісари –
Знімають із підсудного сіряк
Чи там кожух, так само й шаровари,
А чоботи найперш, бо то є знак
Злочинності, що заслугує кари;
І як скінчиться процедура та,
То присуду ніхто вже й не чита.

І трьом сотням отих недовго ждати
Прийшлося кінця розправі судовій:
Зняли «зізнання» з них, тоді лопати
Та заступи дали до рук мерщій,
Щоб поспішилися самі копати
Велику яму на спочинок свій.
Скінчивши працю ту, вони край ями
Спокійно стали всі двома рядами.

Як кулемети ближче підтягли,
Здригнулась покликами бранців лава:
«Розбійники! Ми смерть од вас найшли,
Та не поляже наша честь і слава,
Ми вічної заслужим похвали,
Ви ж – згинете, як та мара кривава,
І проклянуть вас у потонний час
Усі, хто тільки житиме по вас!»

Так не зігнулись лицарям коліна
Перед катами в час останній сей.
Мовчали вороги. Грізна хвилина!
І враз з усіх намучених грудей
Прорвалось: «Ще не вмерла Україна!» –
Як неньці дар останній від дітей.
Хвилина ще – і гімн святий покрили
Торохкотінням хижим скоростріли.

Попадали нещасні вояки,
Немов трава, підтятая косою,
Або як збиті градом колоски,
І стали яму наповнять собою.
Хто падав мимо, тих большевики
Рушницею скидали чи ногою.
І хутко яма стала повна вщерть.
Така була повстанців наших смерть.

Та в тій братерській ямі, повній трупу,
Не всі були вже мертві: поспішив
Їх поскидати кат усіх на купу.
Один із недострілених ожив
І, вилізши, подався в нічку глузу
Шукать собі живих товаришів.
З новим загоном рушив він до Буга;
Там, може, смерть його настигне друга.

СПРИТНИЙ ЧЕНЧИК

Еспанська легенда¹

(Темі позичено)

I

В цю сумну добу невірства,
Що касує всі догмати,
Я вам казочку побожну
Нині хочу розказати.

В вік сухий, архіпрактичний
Казочок таких не рясно,
То одну таку подати
Чи не буде своєчасно?

Отже, слухайте й читайте
Цю доповідь просту й щиру,
Щоб вона в скептичних душах
Розбудила справжню віру.

Щоб і, вмерши в вірі правій,
Щастя ви в раю зазнали,
Щоб перед Ягве² престолом
Райські слухали цимбали.

Щоб вареники небесні
Та ковбаски повним ротом
Споживали, з груш едемських
Заїдаючи компотом.

Щоб гасило вашу спрагу
Вже не пиво й не горілка,
А вино правдиве з Канни³
Фірми «Дон Хесус⁴ і Спілка».

І щоб вічно вам моргали
Не дівчата й молодичі,
А крилаті, невмирущі,
Канонічні янголиці.

II

Наш еспанський край щасливий,
Бо хоч босий він і голий,
То зате святая віра
Не вгасала тут ніколи.

Інквізиції святої
Не зменшалось тут роботи –
Все палили тут невірних
На пошану Сабаота⁵.

І такий гумор невтомний
Не минув без нагороди:
В божій касі мають конто⁶
Всі побожні народи.

Отже, бог якось зібрався
Ввесь ін корпоре⁷ на раду,
І в півколі сил небесних
Посідали на естраду.

Моїсей-пророк⁸, як давній
Батько всіх кодифікацій⁹,
Примостивсь, як писар, збоку,
Коло столика, до праці.

На порядку дня стояло,
Чим еспанцям догодити
За побожність і для того
Відкіля відкрити кредити.

Постановлено на раді:
Ввесь цей край монастирями
Вкрити так, щоб тут усі вже
Стали в вірі фахівцями.

А тому, що став непевним
Курс небесної валюти,
Всі потрібні кошти з вірних
Постановлено стягнути.

Відтоді ж то в нас настала
Характерна тут дрібниця,
Що на N людей... монахів
Стало N плюс одиниця.

III

Тож і хутір наш маленький
Не лишивсь без благодаті,
І до нас прийшли монахи,
Всі побожні та пузаті.

Монастир наш Сан-Мігеля
Став славетний незабаром
Не одним великим чудом,
Не одним господнім даром.

Скільки тут було в запасі
Талісманів і реліквій:
Тут була вода з Йордану¹⁰
В череп'яній добрій тикві.
Лік найкращий від трахоми¹¹,
По копійці дві краплини;
Був і слоїк тут правдивих
Сліз святої Магдалини¹².
Був і гудзик шкуратяний
Від штанів пророка Сили¹³,
Був і вуглик з дров сірчаних,
Що Гоморру¹⁴ підпалили.
І два кігті Вельзевула¹⁵,
Що в бою йому відтято...
Словом, пам'яток подібних
Збереглося тут багато.
Та не так тут дивували
Тих реліквій цілі стоси,
Як живий монах на ймення
Дон Хуан із Сарагоси.

IV

Перед образом патрона
Палко так моливсь він Богу,
Що в несилі просто падав
Непритомний на підлогу.
І щоб трохи очутитись,
Випивав пляшчину спирту,
Щоб набрати сил надалі,
Поїдав ковбасок скирту.
Впавши знов перед Мігелем,
Молитви шептав новії,
А тоді вже незабаром
Сон спадав йому на вії.
І святий був дуже вдячний
За той культ його портрета:
В сорок літ Хуан наш важив
117 кіло нетто.
Та не тільки тим він славивсь, —
Він і чуд творив чимало;
Все жіноцтво з сіл окільних
До Хуана поспішало.

І отець Хуан побожний
Мав найбільший заробіток
Від таких жінок неплідних,
Що просили в Бога діток.
На добро людської ниви
Зараз він ставав до праці;
Щедро він творив молитву
Й цілий ряд маніпуляцій.
І дивіться-бо, в чернечих
Молитвах яка сила:
За три чверті року жінка
Вже й дитину породила.
А що все те від молитви,
То знаки були нехибні,
Бо родилися тут діти
До Хуана всі подібні.

V

Але й нашому ченцеві
Прикра сталася пригода:
Геть його пропала слава,
Ще й небесна нагорода.
Сталась помилка маленька:
В себе він приймав дівчину,
Що собі просила «хлопця»,
Він же думав, що дитину.
Уявіть же, що настало
В дев'ять місяців по тому:
Бідна дівчина побита
Геть кудись тікала з дому.
На монахів вийшли хлопці
Всі з навахами¹⁶ й дрючками.
Наш чернець у льох сховався
Й не вилазив три дні з ями.
Ледве-ледве сам ігумен¹⁷
Дон Теофіло Грануха
Втишив люд, усе звернувши
На інтригу злого духа.
Дон Хуанові ж прийшлося
Скуштувати дисциплінки,
А найгірше, що на небі
Про його почули вчинки.

В результаті – суд найвищий
І інструкція таємна
До Сан-Педро¹⁸ дуже, дуже
Для Хуана неприємна.

VI

Час минав, життя монахів
Знов наладилося помалу;
Наш чернець давно вже справив
Ту похибку ритуалу.

Знов, як перше, молитвує
Вже без помилки, в спокою,
Знов жінки до нього сунуть,
Як давніше, чередою;

На хрестинах він гуляє,
Добре п'є, питець завзятий,
А при чарочці то й пісню
Гарно вміє заспівати.

Знає смак і в добрих стравах,
Добре вміє попоїсти,
А в науку простим людям
І легенду розповісти.

Так і жив він, і збільшався
На вазі і на повазі,
І кінця життю такому
Не чекав у кожному разі.

Та чи звечора ми знаєм,
Що спіткає нас на ранок?
Може, нас самих, як курку,
Смерть засмажить на сніданок.

Як на світі все непевно!
Отже, й нашого Хуана
Саме в час, коли не ждав він,
Смерть скосила невблаганна.

Чи з пияцтва вмер наш ченчик?
Це було б, по правді, стильно,
Та історик я правдивий
І брехать мені не вільно.

Тож скажу я дуже просто,
Без ніяких теревенів,
Що помер Хуан побожний
Від запалення легенів.

Так він кинув прозаїчно
Всю красу й принади світа,
А прожив між нами тільки
П'ятдесят чотири літа¹⁹.

VII

Не скінчили ще співати
На Хуановій могилі,
Як він сам геть-геть поплинув
У новім, астральнім, тілі²⁰.

Шлях неблизький аж до раю
В міжпланетному просторі
Він хотів перелетіти,
Поки видно ще надворі.

Та не встиг туди добігти,
Як і зовсім споночило.

Певно, тіло й не фізичне
Теж собі тяжкеньке тіло.

Вже в раю давно поснули,
Вже півні співали вдруге,
Як до брами він допхався,
Весь аж мокрий од натуги.

Добре спить собі Сан-Педро
У своїй порт'єрській²¹ будці,
І вві сні він ловить рибку,
Вже карась от-от на вудці.

Але зразу – де ж він дівся?
Ах, його вхопила щука!..
Скрикнув Педро та й прокинувся.
Чує – хтось у браму стука.

«І який там біс товчеться,
Що йому вже й дня не досить?» –
«Відчиніть мерщій, благаю», –
За дверима голос просить.

«Хто такий?» – «Чернець побожний
З Сан-Мігельового дому,
Що весь вік молився Богу,
Та патронові святому.

Дон Хуан мені наймення.
Я прийшов...» – «Ах, ти ж свинота!
Ти прийшов, а я ще мушу
Відчинять тобі ворота?»

Дон Хуан, що через нього
Вже плетуть такі дурниці,
Що чернець не вмiє дівки
Відрізнити від молодиці!
В мене копія декрету
Не пускають тебе до раю.
Марш до пекла, бо як вийду,
То ще боки поламаю».

VIII

І святий рибалка знову
Впав на ліжку, сном сповитий,
А чернець лишивсь надворі,
Та й не знає, що робити.
Коли це товста черниця
Приступила теж до брами, —
А померла, з'ївши вишень
Десять фунтів²² з кісточками.
І вона сіпнула двері
Разів зо два, так, злегенька.
«Це ж ми, отче, так спізнались.
Ах ти ж, матінко рідненька!
Певно, брами вже до ранку
Не захочуть відімкнути,
А я так заснути хочу,
Та надворі де ж заснути?»
«Не відчинять, — каже ченчик, —
Але я вам, чесна мати,
Хочу щиро послужити
І в пригоді можу стати».
Перед тим, як він зустрівує
Із черницею тію,
Він молився до Мігеля,
Щоб послав йому ідею.
І святий йому порадив,
Як дістатися до раю,
Нагадав про існування
Новомодного звичаю,
Що вояк хрещений кожний,
Якщо він поліг у бою,
Без перепустки до раю
Йде з майном у повній зброї.

Тільки мусить зголоситись
І назвать свою частину,
І його святий дон Педро
В рай пускає ту ж хвилину.

ІХ

І Хуан наш догадався,
Як пройти через рогачки,
Та й говорить до черниці:
«А ставайте, пані, рачки».
Засоромилась черниця:
«Як це рачки? Що це значить?» –
«Та нічого, – він й каже, –
Я вас мушу окульбачить²³».

Ви не бійтесь, небезпеки
Тут немає вашій цноті,
Зараз тут пускають тільки
Тих, хто служить у кінноті.
Отже, хочете, щоб двері
Нам одразу відчинили?
То для спільної вигоди
Будьте ви замість кобили.

Я ж кіннотник буду бравий,
Зараз викличем портъера
Та й побачим, чи посміє
Не впустити нас тепера.
Тільки прошу задубити
Аж на голову спідницю,
Щоб не міг пізнати з тварі
В вас не шкапу, а черницю.

Та вихайте більше задом,
Ржіть, підскакуйте тим часом
І старайтесь повертатись
До портъера заднім фасом...»
«Ну, гаразд, рушаймо з Богом
У щасливу годину...» –
Тільки хекнула черниця,
Як скакнув він їй на спину.

Х

«Що за чорт товчеться знову?
Не дадуть мені й заснути.
От так служба, що немає
Відпочинку ні минути!

Озивайсь, який там дідько?!» –
Так кричить Сан-Педро з брами
І віконце прочиняє
Неслухняними руками.

«Я гусарин дон Наварро;
Здобуваючи Марокко,
Я поліг учора в бої,
Відчиняй мерщій, мороко!»

«А, гусарин, дуже мило,
Раді ми такій людині». –
І ворота відчиняє
На обидві половини.

Ой, сміху на небі буде,
Як побачать янголиці,
Що чернець такий пузатий
Їде верхи на черниці.

А Хуанова кобила,
Наче справді норовиста,
Так брикає, що здається,
Скине геть кавалериста.

Дон Хуан її гарячий
Норов здержує неначе;
Промайнув він повз Сан-Педро
І вздовж улиці вже скаче.

Їм Сан-Педро вслід дивився,
Та від дива став він слупом:
Проти місяця світила
Та черниця голим крупом.

І поплямкав він губами,
Та й промовив: «Боже милий,
І чого-то тільки люди
Для вини не натворили!

Бомби, гази та всілякі
Вибухові матер'яли, –
Тож не диво, що й кобилці
Хвіст геть-чисто відірвали».

ДОДАТКИ

L'OUKRAINE

Non, tu ne mourras pas, puisqu'il te reste encore
Plus d'un qui t'est fidèle et plus d'un qui t'adore;
Ô pays-mère, en vain on croit te voir mourir.
Tu ne dois pas mourir, tu re nais de la cendre:
Ta voix retentira quand on croira n'entendre
Que ton dernier soupir.

L'amour qui sait survivre à de grandes tortures
Va chasser loin de toi les nuages obscures
Qui s'amassent sur toi pour assombrir ton ciel;
Pourqu'il ne reste plus une seule cohorte
De tous ces vils brigands qui te proclament morte,
Effaçant ton nom é'ternel.

N'effacez pas, bourreaux, ce qui n'est effaçable.
Si la pluie en tambant fait pousser l'herbe en sable,
Les larmes et le sang que nous avons versés
Ont asser arrosé le sol qui nous fait naître:
Dèjà l'heure a sonnè où qe vois apparaître
Des vengeurs courroncés.

le 4 quilet V. Samylenko

СВОЇ

Лежить Брисько коло хати
І раз у раз бреше,
Подорожніх часто-густо
І по литках вкреше.
Дивлюся: іде «масквіч».
Затих нараз псисько,
Хвіст під себе [під]крутив;
Пішов кацаписько¹ ...
Я до газди: «Куме, брате,
Чому пес не лає?»
«Захотіли б – каже той, –
Та ж свій свого знає».

ЖАБА

(Лист поета)

Це – грайно так звучить:
Сказати лише – «жаба»!..

Ну, певно, хто німий, не знайде тут краси;
Глухому теж плювать:

Як люльку розгляда модерні саксофони,
А з м'ясорізкою зрівнять готовий грамофона –
Адже в них суть: крутить.

А «жаба» – все ж акорд:
«Гидка», – сказали Ви.
Я вірю Вам,
Як Ви, повіривши очам,
Не вслухалися в звук,
Напружили слів лук
І кинули стрілу отроєну погорд
Убік зеленої моєї фаворитки.
Зайве.

(Романтики вживу.

Нехай оживуть

Давно загаслі й мертві сяйва!)

В підмійському лісочку,

У ставочку,

В баговинні

Здалік від сурм, динам

Зродилась з серії слизького жабурина

Моя madame*.

Не грація, не муза,

З душею боягуза,

Витрішкувата, куца,

Хоч павою в лататті, –

Не вабила симпатій

Примхливого людського роду.

Перекупчині руці

І нозі не класичні

(Мов збочення фізичне),

Стрибки паралітичні –

Принадні не були.

Невдала була врода.

(А зрештою – секрет:

Тут голос жабурів – важний авторитет).

Штук п'ять міських панам,
Шукаючи повітря на дозвіллі,
Втікаючи від гомону й юрби,
В болото трапили межі корчі і зілля.

Сполохались жаби.

І трапила одна з них в жменю.

Поїхала в кишені

Трамваєм

З розмаю.

Приміщення знайшла на п'ятому поверсі.

Оглянула фотелі.

Зітхнула на старі, сочисті акварелі –

І тугою взялась по жаб'ячим комерсі.

Вона – одна,

Поміж динам,

Навколо гам,

А Ви – «гідка»...

Я знаю це. Я вірю Вам.

Зайдіть на мить у мій вігвам¹.

Дружиною моєю думка.

Знаймі? Ні?

Вона – чудна,

Ну зовсім, мовби кумка.

Негарна хоч сама, все тужить по красі,

Не вірить, що красі лиш в гарному пристало,

Їй пишних фраз замало:

Ненавидить парад,

Вліта на маскарад

І нищить покривала.

Саджає в серце ніж

Сценічній буфонаді

І вірить в той престиж,

Що зріє не на естраді,

А в ребусі життя.

Для мене там краса, де бачу її я,

Де тьмяно пробренить звабливе це ім'я,

Не стрій і не перуки,

Люблю я звуки.

Вони без ґриму.

Люблю красу,

Як досвітню росу,

І на ралець їй принесу

Святу, ще скриту в серці риму.

Люблю я те, що змушує любити,
Чи гарне, чи не гарне.
Коли понука є – не любимо на марно,
Хоч би й на мить.
І часом рій питань,
Як мокрий водограй,
Летять на серця грань
І каже: «постривай»;
А ми байдужі.
Сказати кому:
Чуття потужити –
Не знати чому.
Смаки в нас різні –
Святий закон!
Той любить ближніх,
А цей – крющон.
В того мета –
Узріть Каабу².

ПРОЛЕТАРЕВІ

Соціалізм приніс нам «брат».
Чого ж наш люд тремтів, як лист?
Бо то прийшов з півночі кат –
Робітник, жид, матрос, солдат...
Амінь, розсипся! Свят-свят-свят!
О ні, я більше не соціаліст!

Ах, пролетарю, проявив
У всій красі ти творчий хист:
Соціалізм в крові втопив,
Святі ідеї в дим пустив,
В сльозах людських їх потопив.
О ні, я більше не соціаліст!

Культуру справжню ти здавна
Ловив злегенька лиш за хвіст, –
І от, безтямна звірина,
Жорстока, дика і брудна,
Творить життя прийшла зо дна!
О ні, я більше не соціаліст!

До щастя з хліву вдалечінь
Почав мостити з трупів міст,
Плював в науки глибочінь,
Ганьбив мистецтва височінь –
Усе розбив важкий ступінь!
О ні, я більше не соціаліст!

Своє хижацтво показав
У весь безглуздий довгий зріст:
Святе святого потоптав,
Огидив, знищив, заплював
І... на руїнах псом сконав!
О ні, я більше не соціаліст!

Нехай боронить доля нас
Од звіра з написом «марксист»!
Хоч промінь віри ще не згас
І я ще вірю котрий час
У чоловіка (а не в клас).
Та вже... я більше не соціаліст.

*Статті,
автобіографічні
нотатки та спогади*

ДБАЙМО ПРО ФОНЕТИЧНУ КРАСУ МОВИ

Бажаючи дати кілька коротеньких заміток про деякі питання нашої мови, я не буду додержуватися якоїсь певної системи в виборі тем ані заводити читача в нетрі філології та етнографії. Мій намір – звернути увагу всіх тих, хто пише українською мовою, на деякі дефекти, що в українській мові заводяться, позбавляючи її краси й своєрідної вдачі.

У першу чергу я хочу говорити про фонетичну красу нашої мови, про те, чим вона псується, та нагадати ті засоби, які має жива народна мова, щоб додержувати тієї краси.

Відомо було досі, що українська мова своєю доброзвучністю займає одно з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами. Цю думку дуже легко пояснити фактами фонетики. Наша мова (в основному своєму діалекті) має тільки чисті, виразні голосівки (*vokalis*) *a, e, i, u, o, y*. Глухих і невиразних голосівок, таких, як, наприклад, англійські голосівки, або як німецьке *ö*, або французькі *eu, ul, op* і т. п., зовсім немає. Вона не любить такого поєднання шелестівок (*cosonans*), яке тяжко вимовити (німецькі: *Pferd, Kopf* або вірменське *Мцхет*). Вона має кілька засобів до урівноваження вокалізму з консонантизмом, себто кількості голосівок з шелестівками, в цілях більшої евфонічності, засобів, цілком аналогічних мові італійській. І коли не займає першого місця по евфонічності, то тільки через те, що в кількох словах, – небагатьох, але часто вживаних, – допускає негармонійне з'єднання шелестівок: *бг, пхн, ткн – б г а т и, п х н у т и, т к н у т и* і взагалі порушує фонетичну рівновагу в бік консонантизму трохи частіш, ніж мови італійська й іспанська.

Такий вигляд українська мова має в устах народу. А в літературі? В літературі вона вже позбулася цілком своєї краси, вона стала тяжка до вимовлення, стала однією з найбільш какофонічних мов.

І цього ми досягли нехитро, немудро й недорогим коштом. Ми тільки добре забули два-три закони урівноваження вокалізму з консонантизмом, які існують у живій мові, або постановили собі, що скоро в сусідній московській мові їх немає, то й в нашій мові вони не потрібні. І ми при-

мушуємо читачів вимовляти такі милі комбінації шелестівок (коли єднаємо одні слова з другими), як «*вйвз*», «*кйж*», «*нйд*», «*нвкр*» і такі інші без кінця. Може, скажете, неправда? То це от вам приклади. Ми звичайно пишемо так: прийшов й взяв, подав в вікно, він й вона, чоловік й жінка, він йде, він вкрав і т. д. До речі, мушу тут сказати, що «*й*» зовсім не є якась «полугласная», як кажуть деякі московські граматики, а простісінька собі шелестівка («согласна»), та ще й така, що її абсолютно не можна вимовити між двома шелестівками. Хто не йме віри, прошу зробити експеримент. Напишіть, напр., таку коротеньку фразу, до якої ми маємо особливу прихильність: «Він йде». І оголовіть премію тисячу рублів тому, хто ту фразу вимовить. І будьте певні, що ваші гроші зостануться у вас у кишені, бо не вимовить ніхто. Звичайний селянин скаже в і н і д е, а хто дуже вже багатиме дістати премію, то скаже в і н і й д е, та все ж її не дістане, бо вимовить не так, як написано, бо пишемо ми так, щоб зовсім не можна було вимовити. А тим часом жива народна мова має кілька дуже простих способів до уникання збігу багатьох шелестівок, і через те слова єднаються плавко, легко до вимови, мова бринить повноголосо й музикально.

Певно, всі звернули увагу на те, що в українській мові існують ті самі слова в двох або й у трьох паралельних, рівно законних формах. Найголовніші факти тієї паралельності такі: *і, й* (вона *й* він), *в, у, уві* (в вікно – у вікно), *від, од, 'д, з, із, зі*, рідко вживане *к, ік, -ся, -сь* (gratis – gratis), початкове *в* в словах з дальшою шелестівкою *-у* (взяти, вмерти – узяти, умерти). Глагольні форми: в індикативі *-мо, -м*, в інфінітиві: *-ати, -ити, -ути, -іти, -уть, -ить, -уть, -іть* (знати, робити, червоніти, бути – знать, робить, червоніть, быть); *би – б, же – ж*. Є ще деякі паралельні форми, про котрі не буду згадувати; досить наведених.

Нащо ж існують такі подвійні й потрійні форми в мові? Дехто, певно, думає, що така несталість форм показує, що мова наша невироблена, та й думає, що з таких паралельних форм треба брати якусь одну, а інші відкидати. І деякі автори пишуть, напр.: вмер, взяв, вже, ходити, знати або навпаки. Дехто знов гадає, що це багатство форм – просте *embarras de richesses**, і вживає й ті, й інші форми однаково, без жодної системи; пише, напр., чоловік разів десять *і*, а тоді згадає, що ще є форма *й*, та й напише: він *й* вона (те, чого не можна й вимовити!).

* Труднощі у виборі (фр.). – Ред.

А ці паралельні форми, про які я кажу, недаремно існують у народній мові, не безладно вживаються. Вони, власне, дають змогу рівноважити вокалізм із консонантизмом і надають живій українській мові звучності й плавкості. Послухайте, як говорить простолюдин середньоукраїнського діалекту (полтавсько-чигиринського), фонетично найкращого, відповідного своїми законами тосканському італійської мови. Він фонетизує слова так, що кожне даліше слово залежить своїми початковими звуками від попереднього. Коли полтавець сказав: він, слово, що кінчиться шелестівкою, то даліше слово, яке має дві форми, бере в формі з голосовим початком, і скаже: і де, а не: й де. І навпаки – після голосівки бере форму з консонантним початком: вона й де. І відповідно цьому закону полтавець вимовляє: він і де, вона й де, він і вона, вона й він, чоловік умер, жінка вмерла, він узяв, вона взяла, зліз із печі, злізла з печі, він оддав, вона віддала або вона 'ддала, він би йшов, вона бішла (а не він би ішов, вона б йшла). До цього закону додаю кілька пояснень.

Заміна голосівками *y*, *i* початкових *в*, *й* у тих словах, що починаються двома або трьома шелестівками, по кінцевій шелестівці попереднього слова – обов'язкова. Комбінації він йде, він й вона, він вмер – абсолютно не дозволені в нашій Тоскані (в Галичині, мабуть, прищепилися штучно, в цілях більшого відокремлення мови від польської й московської). Брати форми з трьома початковими шелестівками (по голосовім кінці слова) не обов'язково. Наш а В країна не буде багато ліпше, ніж наш а У країна (бо, власне, вимовляється не *y*, не *в*, а коротке *y*, котре з попереднім *а* дає дифтонг). По довшій паузі або з початком фрази починати треба з повноголової форми. Умер батько, а не вмер батько.

Московським передіменником *y* (у дома) і *вз* (въ доме) відповідають українські *y*, *в*, з яких кожний уживається замість їх обох відповідно законам фонетики, але форми *ві*, *уві* відповідають московському *вз*, але не *y*. Паралельні форми: *з*, *із*, *зі*, *ізі* – відповідають кожна обом московським передіменникам: *сз* і *узъ*.

З паралельних форм *від*, *од* першу можна вживати й замість другої, але не навпаки. Тільки в словах, де з'явилося би не звучне повторення складу, краще вживати *од*. Відвічати, відвічний – бринить негарно; краще сказати одвічати, одвічний, хоч би й по голосівці (прийшли одвідати).

Форма *би* по голосівці абсолютно не допускається: дала б, ми б, що б, а не дала би, ми би, що би. Форма *щоби* замість *щоб* – варваризм. Те саме треба сказати й про форми *же – ж*. Він же, вона ж (але не вона же).

- *Ся, -сь* у глаголах по голосівці вживаються однаково: знатися, знаємося – знатись, знаємось; по шелестівці тільки *-ся*, а не *-сь*: граємся, браться, а не граємсь, братьсь. Але вслід за *в* можна вживати *-сь*. Напр., знайшовсь – знайшовся.

Інфінітиви на *-ати, -ити, -іти, -ути* краще вживати в повній формі, ніж у короткій *-ать, -ить, -іть, -уть* (знати, любити, а не знать, любить). Але коли поруч стоять два римуючі інфінітиви, то краще один з їх брати в короткій формі. Замість: бажати знати краще сказати бажати знать; бажать знати бринить гірше (*-тьзн-*).

У словах, тісно зв'язаних граматичною залежністю, закон урівноваження повинен додержуватися особливо старанно. Ніщо не може цьому перешкоджати в прозовій мові.

А в віршах... у віршах какофонії подвійно не бажані; то «*versus tyrannus*»*. Але чим у поета в меншій числі будуть ті «*licentiae poeticae*»** фонетичні, тим краще він доведе, що він орудує віршем, а не вірш ним орудує.

До цього треба ще додати, що деякі слова (дуже небагато), котрі починаються з *в* з дальшою шелестівкою, ради виразності розуміння їх, не повинні приймати паралельних форм. Такі слова: вплив, власний, влада і деякі інші. Доводиться писати: цей вплив, мій власний, прийняв владу, а не: цей уплив, мій уласний, прийняв уладу. По змозі ж перед ними треба ставити слова, які кінчались би голосівкою.

Заховання*** фонетичної краси нашої мови я вважаю справою особливо важною не для спеціалістів філологів, а для всіх, хто говорить і пише українською мовою, найпаче ж для тих, хто цією мовою вчитиметься. От через віщо я дозволив собі зайняти увагу читача справою, яка так далеко стоїть од усіх нібито питань політичного й громадського життя. Але вона є вислів народного духу. Дбаймо ж про оригінальні й прекрасні ознаки тієї мови.

* Вірш – тиран (латин.). – Ред.

** Поетичні відхилення від норми (латин.). – Ред.

*** Збереження (з польськ.). – Ред.

ЧУЖОМОВНІ СЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

I

Коли який-небудь землячок починає вам доводити про бідність української мови, — а «землячки» мають особливий до того потяг, — то, як найвищим доказом, вас побиває таким афоризмом: «Ведь в вашей мове все культурные слова чисто русские». І, лукаво прижмуривши очі й зробивши павзу для ефекту, з виглядом переможця додає: «Как, например, будет по-вашему телеграф?» Отямившись од остовпіння, яке повинно викликати таке влучне запитання, ви, звичайно, кажете землячкови: «А скажіть, будь ласка, як буде по-вашому, по-російському те саме слово телеграф?». Коли ж він здивується теж, не розуміючи в своїй загальноросійській простоті вашого запитання, то ви йому популярно пояснюєте, що слово телеграф зовсім не російське, що воно чуже слово і в російській мові, і в французькій, і в кожній іншій, окрім грецької, і далі відкриваєте йому Америку, що його славна російська мова навряд чи багатша за українську, бо має в собі теж чимало чужомовних слів, нагадуєте йому про такі спеціальні словники, як «60 000 иностранных слов в русском языке».

А багато є людей, які хоч і знають, що чужомовні слова в українській мові є власне чужомовні, а не російські, але визнають, що мова наша була б і багатшою, й більш зрозумілою для народу, коли б у їй не було тих чужих слів і щоб на кожне поняття ми мали свій рідний вислів. Дехто, може, бажав би всі так звані «чужоземні» слова поперекладати на українську мову.

Що тепер жодна літературна мова не може обійтись без чужоземних слів, навряд чи й треба доводити. Тим паче, не може без їх обійтись українська мова, що далеко пізніш, ніж більшість інших європейських мов, почала розвиватися в літературну на щиро народній основі та на протязі не одного століття зовсім не була офіційною мовою.

В питанні про те, в якій мірі чужомовні слова можуть увіходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не бгати їх у нашу мову без міри. Одним цим ще мало сказано для практики в тому чи іншому випадку, і треба для цього додати кілька міркувань.

Є такі поняття, які вже ввійшли в обхідку всього нашого народу й для вислову яких маємо чужомовні слова, загально йому відомі. Кожний, навіть неписьменний селянин,

знає такі слова, як, наприклад, телеграф, контора, театр, агент, газета і т. п. Що виграє мова, коли ми яке-небудь із цих слів перекладемо на українську мову? Популярнішою мова наша не стане, бо хто знає саме чужоземне слово, той, побачивши його переклад, може не зрозуміти, що те нове українське слово значить якраз те саме, що й знайоме йому чужоземне слово. Річ певна, що кожне чуже слово можна якось перекласти на українську мову; припускаю й те, що письменники наші можуть погодитись між собою, що той чи інший переклад якогось чужого слова є дуже влучний і повинен заступити оригінальне чуже слово. Але цього замало; треба, щоб і ширші круги українського громадянства, принаймні більша частина хоч трохи освіченої людності, вподобала те нове слово й прийняла його до вжитку, тоді тільки той неологізм дістане право громадянства в мові всього народу. Цього саме й трудно досягти, і можливо це тільки в тім разі, коли в перекладеному слові з цілковитою певністю для кожного буде ясний той саме обсяг поняття, який міститься у відповідному слові чужомовному. І часто й тоді українське слово не вижене з ужитку чужомовного слова, а існуватиме поруч із ним. От, напр., добре в нас переложено слово прогрес словом поступ, котре тепер уживається всюди, але й слово прогрес теж не вийшло з ужитку. Так саме, як у сусідній російській мові і існують поруч абстрактный і отвлеченный.

Часом трапляється, що коли переклад чужомовного приймається до вжитку і разом з тим залишається в мові й само чужомовне слово, то ці два слова починають уживатися в трохи одмінному одно від другого значенні. Тоді присутність у мові таких подвійних слів збагачує мову.

II

Тепер наша література ще в такому стані, що не кожний одділ її заповнено однаково. Найбільш розвинені поезія і белетристика та публіцистика. Популярних книжок з поля різного знання маємо теж чимало. Чисто наукових праць маємо далеко менше: по деяким питанням майже нічого оригінального й небагато перекладів. Через те ми маємо гарно оброблену мову для поеми, драми, повісті, статті до журналу, а для мови спеціальної й наукової ще часто бракує нам виразів; властиво, маємо їх багато, бо кожний або утворює свій неологізм, або бере чужомовне слово, українізуючи його на свій лад, але ті неологізми не мають загальної ухвали, й це вносить безладдя в мову.

Для впорядкування нашої наукової, технічної й офіційної мови організовано в нас уже кілька комісій, котрі впорядковують термінологію всякого роду, витворюють і ухвалюють ті чи інші неологізми, перекладають або українізують ті чи інші чужомовні терміни й технічні вирази. Робота таких комісій дуже потрібна й корисна, але треба жадати, щоб до тих комісій була ще одна – така, котра б об'єднувала всю роботу впорядкування мови, щоб не було так, що одна комісія ухвалить якийсь термін, а інша утворить інший і знов ладу не буде в нашій мові.

Бажано, щоб ті комісії, які вже є та які ще мають бути, не переймалися тим принципом, що всю термінологію, взяту з чужих мов, треба якось перекласти. Принцип сей дуже небезпечний. Звичайно, зробити таку революцію в мові ми спроможемося, виженем з мови всі барбаризми¹, створимо мову всякого знання й умілості, техніки й промислу, але якщо цю мову створимо сьогодні, то будьмо певні, що через десяток років та наша спеціальна мова зробиться архаїчною. Бо мине кілька років – і те, що ми тепер творимо здебільше похапцем, стануть творити інші органічно, шукаючи кращого вислову для своїх ідей, котрі вони творитимуть або переноситимуть, пропускаючи через призму свого індивідуального розуму. І це особливо треба сказати про вислів абстрактної думки.

Та й навіщо перекладати такі слова, як модус і субстанція, детермінізм, онтологічний, метафізика і безліч інших. Хто не розумів ніяк цих слів, той і в перекладі їх не зрозуміє, коли не знайомий з їх змістом. Знов, яка буде шкода нашій мові, коли не будуть переложені інтеграл і диференціал, синус і косинус, катет і гіпотенуза? Або тампон, бістурей, трепанація, пропелер, барометр, гігроскоп? Аж ніякісінької шкоди. Між тим як у перекладі завше є небезпека неточності, невідповідності слова обсягу поняття. Так що велику силу чужоземних слів у нашій мові краще залишити без перекладу. Але це не значить, що їх треба брати в абсолютно чужомовній формі. Ми не будемо казати субстанція, а субстанція, не революція, а революція, себто не тільки робити транскрипцію звуків чужої мови своїми літерами, але й почасті відміняти саму форму слова, українізувати його. Щоб до ладу робити українізацію чужомовних слів, треба знати вимову (власне, вимову, а не правопис) кожного такого слова в тій мові, з якої воно походить або на основі якої воно створене, а не тільки ту форму його, в якій воно могло дійти до нас із других або третіх рук.

Переходжу до деяких практичних уваг про транскрипцію чужомовних слів в українській мові й про їх українізацію. Насамперед, як віддавати звук *Г* чужомовних слів?

У нас панує той правдивий, беручи взагалі, принцип, що коли прийняте в нашу мову чуже слово складається з таких саме звуків, які маєм і в нашій мові, то ці звуки повинні бути задержані й у українській транскрипції того слова. Звук *г* у українській мові ми маємо, вимовити його можемо (народні слова: дзига, гуля, гава і т. ін.) і тому пишемо генерал, інтелігент, геометрія, контингент і т. ін. Чи так і повинно писати?

Наш люд, коли приймає ці слова, то систематично замінює в них звук *г* звуком *з* (майже на всій території України, крім західного кутка, де звук *г* більш охоче вживається), і той саме селянин, що чудово вимовляє *г* в слові дзига, погуляти, ніколи вам не вимовить агент, інтелігент, а тільки: агент, інтелігент, фонетизуючи такі слова по аналогії з словами слов'янського кореня, спільними з російськими, де вимовляється, напр., гуляти, коли в російській мові гулять, гора, коли в українській мові гора, багатий – в російській багатый. Коли селянин чує слова, вимовлені так: агент, інтелігент, то йому все здається, що ви трошки закидаєте по-московському.

Для людини освіченої звук *г* в таких позичених словах тільки тоді не бринітиме теж русизмом, коли ця людина знайома з латинською мовою; інші ж мови не наводять на потребу заховання звука *г*, бо цей звук часто віддається в тих чужих мовах: у мові французькій звуком *ж*, в італійській звуком *дж*, а в еспанській² звуком *х*. А всі ж ті мови мають і звук *г*, як і латинська мова.

Чи не йти й нам слідом за народною фонетизацією таких слів і там, де вимовляють: римляни *г*, француз *ж*, італієць *дж*, а еспанець *х* – не вимовляти ні першого, ні другого, ні третього, ні четвертого, а наше п'яте, себто *з*?

Можуть на це сказати, що вищенаведена паралель сюди не стосується, бо коли, напр., римлянин вимовляє аргентум, а вимовляють тепер: італієць ардженто, а француз арджан, то ні для італійця, ні для француза те слово не є чужомовне, воно є спільного кореня для всіх їх, тільки вимова його здиференціювалася ходом розвитку мов, аналогічно, як у слов'янських мовах: українець каже нога, а москаль і поляк нога. Але можна взяти ще іншу аналогію.

Еспанська мова є мова романська, і грецькі слова, що в неї ввійшли, безперечно, в її чужомовні, отже, еспанська мова, маючи звук *x* і дуже люблячи вживати його в тих словах латинського кореня, де в латинській мові були звуки *g* або *x*, тим не менше в тих грецьких словах звук *x* міняє на звук *k*.

Так само, мені здається, повинні ми згідно з народною фонетикою в чужоземних словах замість звука *г* вимовляти й писати звук *g*. На мою думку, звук *г* треба вживати в нашій мові тільки в таких випадках:

1. У таких народних словах чи тих чужомовних, що давно ввійшли в народну мову з звуком *г*, як слово *г р у н т*. 2. У тих власних іменнях чужонародних, які не вживаються в нас, напр., *Г а с т о н*, *М а р г о*. 3. У тих іменах, що вживаються й у нас, коли вони надаються неукраїнцеві, і тоді не тільки вживати в їх звук *г*, якщо в тих іменах він вимовляється в відповідній мові, але й транскрипцію цілого ймення робити якнайближчу до тієї мови: значить, вимовляти й писати *Г р е г у а р*, коли мовиться про француза, а не *Г р е г у а р*. 4. Ще в деяких небагатьох словах, де перед звуком *г* є склад із звуком *g*, щоб уникнути тяжкої до вимови какофонії: *г і г і е н а*, *г і г р о с к о п*. У слові *г а н г р е н а* краще заховати обидва *г* чужої мови для консеквентності, тим більше, що народ чудово вимовляє початкове *г* в словах *г а н о к*, *г а в а*.

До речі, тут нагадаю (хоч це й не стосується до правопису чужомовних слів), що деякі ймення родинні українські теж треба писати й вимовляти через *г*: *Д о в г е л о*, *Г а л а г а н*, *Н е д р и г а й л о*.

IV

Із звуком *ф* маємо справжню трагедію для нашого центрального, найкращого фонетичного діалекту, котрий я зву нашим тосканським діалектом. На жаль, той діалект, хоч має фонетику цілком подібну до тосканської в Італії, тільки багатшу за неї на кілька звуків, тим найголовніш і відрізняється від неї, що не має саме того звука, з котрого починається слово *ф о н е т и к а*. Наша Тоскана не вимовить ні *ф о н е т и к и*, ні *ф у г и*, ні *д и ф т е р и т а*, ні *г р а ф а*, а скаже *х в о н е т и к а*, *х у г а*, *д і х т е р и т*, *г р а п*. Та, здається, й на більшій частині української території звук *ф* зовсім не вимовляється в народі; замінюється він, як видно з попередніх прикладів, звуками *x*, *xв* і *п* (останнє, звичайно, на кінці слів і рідко спочатку — *г р а п*, *ш т р а п*, *П и л и п*). Пояснити таке явище треба, мабуть, великим консерватизмом мови і тим, що й у давній

слов'янській мові, з котрої витворилась наша, звук *ф* вимовлявся тільки в словах, позичених з грецької мови, а може, й не вимовлявся, а тільки писався в тих словах.

Як же нам бути зі звуком *ф* у чужомовних словах? Коли стояти на тому, щоб фонетика нашої загальної літературної мови цілком відповідала фонетиці одного діалекту, котрий ми признати можемо найкращим фонетично, то тоді справа була б проста: немає звука, не треба й літери, а слова чужомовні писати, як вимовляються: *х в о р м а*, *т е л е г р а п*. І це не така вже страшна річ. Адже еспанці, не маючи звука *ж*, звуть російського письменника Мерезковського³ Мерехковським (Merejkowsky). Чи, може, робити так, як французи, що, не вимовляючи звука *х*, все ж мають для чужих слів зі звуком *х* особливу орфографію, пишучи в грецьких словах *ch*, а в російських *kh*, себто й нам тільки писати *ф*, з тим, щоб воно вимовлялось інакше? Але принцип нашого правопису того не дозволяє зробити. Отже, справа стоїть так: або не писати *ф*, або писати й вимовляти.

Треба сказати, що все ж на досить широкій території України *ф* вимовляється; трохи на захід од Дніпра завше кажуть о *ф і р у в а т и*, а не о *х в і р у в а т и*. І коли ми трохи відступимо від точної фонетики центрального нашого діалекту в цілях її збагачення, то повинні звук *ф* прийняти. Що до звука *г* ми повинні ставитись інакше, ніж до звука *г* в чужомовних словах, можна побачити ще з такого факту: українець, котрий зроду не вимовляє *ф*, а звук *г* вимовляв у слові *г у д з и к*, але не вимовляв у словах *а г е н т*, *і н т е л і г е н т*, пройшовши школу російською мовою, в котрій обов'язково вживаються обидва звуки, скоріш навчається вимовляти *ф*, ніж *г*, і по тому *г* в Москві зараз пізнають українця.

Отже, я гадаю, що треба взагалі писати *ф* у чужомовних словах: напр., *ф о р м а*, *ф і з и к а*, *о ф о р т* і в таких інших.

Тільки не треба мати на увазі виключно ту форму слів, у якій ми їх бачимо в мові російській. В російській мові через *ф* пишуться й ті слова, що в грецькій писались через *θ* (theta). То був звук, мало схожий із звуком *ф*, і ще давні латинці, беручи грецькі слова, писали їх через *th*, а слідом за ними й інші європейські народи стали вимовляти *t*, пишучи ради етимології через *th*. Отже, про ті слова, що ми знаємо через російську мову, треба знати й те, як вони пишуться в інших мовах: коли, напр., у французькій мові через *f* або *ph*, то треба писати *ф*, а коли через *th*, то в нашій мові неодмінно треба писати *т*. Отже, не можна писати ні *а р и ф м е т и к а*, бо це буде москалізм, ані

а р и х м е т и к а, бо це буде теж москалізм, тільки заукраїнізований, а а р и т м е т и к а. Треба писати Т е о ф а н, а не Ф е о ф а н, Т е о к р и т, а не Ф е о к р и т. Правда, що є кілька імен, які так приросли до української мови (принаймні придніпрянської й лівобережної) зі звуками *x* або *xv*, що доведеться їх так і писати – Х о м а, Х в е д і р, коли не говориться про українця з місцевості, де вимовляють: Т о м а ш, Т о д о р.

V

Додам ще кілька уваг про те, як віддавати в нашій мові *звуки чужомовних слів*. У словах грецьких треба держатися Еразмової⁴, а не рейхлінської вимови⁵, бо з такої вимови (етацизм) робиться транскрипція грецьких слів у європейських мовах. Отже, треба писати: А т е н и, а не А ф і н и, бібліотека, а не бібліотика або вівліофіка, як колись писали росіяни згідно з Рейхліновою вимовою. Іпсилон, що переписується в більшості європейських мов літерою *y* (ігрек), писати через *и*: г и м н, с и н о д, а не г і м н, с і н о д.

Ще про кінці грецьких слів. Чи писати: тезис, кризис, тема чи теза, криза, темат? У словах тезис, кризис -*ис* є закінченням імен женського роду. Закінчення чужомовне ми маємо повне право відкинути й замінити його своїм відповідного закінчення. Так робить і французька мова (*crise, these*), і польська (*kryza, teza*), так можемо робити й ми і писати: к р и з а, т е з а. Зі словом т е м а трохи інакше: там у номінативі неповна основа слова, другий відмінок має форму т е м а т о с, де -*ос* є закінчення, а т е м а т – основа. На підставі цього польська мова прийняла форму *temat*; французька залишає тільки корінь т е м-, додаючи своє закінчення (*theme*). Мені здається, що головна форма, в якій ми приймаємо в мову іменники, є номінатив, і чого нема в номінативі чужого слова, то якимось дивно бачити приточеним до такої ж форми того ж імені в його транскрипції українською мовою. В даному разі більш до ладу робить російська мова, в якій такі слова пишуться: т е м а, п о е м а, д р а м а. Нам теж треба писати: т е м а, п о е м а, д р а м а, приймаючи ці іменники по закінченні в українській мові, закінчення -*ма*, яко імена женського роду.

Про транскрипцію *л* європейських слів треба сказати ось що: українське *л* буває в нашому центральному діалекті трьох відтінків – тверде, як російське *л* у слові л о ш а д ь або польське в слові *woty*, середнє, як у французькій *aller*, і м'яке, як російське в слові б о л ь; твердим воно буває на початку

й кінці слова або складу і перед *a, i, o, u* (перед *i* вагається, зближаючись до середнього *l*. Напр., піл, Полтава, лай, лопата, лука; середнім буває перед *e, u*, напр., зле, але, коли, були; м'яким буває в усяких комбінаціях: лякати, біль, зілля, тільки, льох). У діалекті галицькому й значної частини Київщини середнє *l* невідоме; є тільки тверде й м'яке. Тепер, щоб віддати нашим звуком французьке (середнє), напр., у словах *Emile Zola*, ми пишемо Еміль Золя⁶, або Золя. Як краще? Перше написання м'якше, ніж треба, друге надто тверде. Все ж краще схилитися в бік м'якості й писати: Золя, лямпа, Вольтер⁷. Але немає потреби писати: колегія, Валер, себо з м'яким *l*; досить писати колегія, Валер, бо перед *e l* ніколи не вимовляється твердо, а тільки середньо, то й не треба його робити зовсім м'яким. Слово але вимовляється точнісінько як *aller*, Валер як *Valer*. Це галичанам здається, що як не зробити *l* м'яким перед *e*, то вийде так, якби написане було польською азбукою *Waler*, бо в їх, як і в поляків, є тільки два *l*, тверде й м'яке.

Звуки французької мови *en, an, et, at* переписувати треба звуками *ан і ам*, коли в оригінальному слові чується дифтонг *a* з носовим *n*; значить, буде стиль Ампір, а не Емпір, хоч по-франц[узьки] пишеться *empire*.

Особлива увага: нема гіршого злочинства проти двох мов одразу, французької й української, як писати амфілада. В цьому слові пишуть *m* тільки високограмотні газети деяких наших «меншостей», ми ж повинні знати: анфілада не родична ні амфітеатрові, ні амфібрахієві.

Велика помилка писати Додет⁸, Беранжер⁹. Літери *t і r* у цих іменах не вимовляються в оригіналі, то не треба їх переписувати. Треба найголовнішу увагу віддавати фонетиці, а не орфографії слова. Якби ми написали ім'я Шекспір¹⁰ тими літерами, які пишуться в англійським слові, Шакеспаре, і прочитали це ім'я англійцеві, то він ні в вік не догадався б, що це є ім'я його великого письменника.

Французькі звуки *eu* і німецькі *ö* і *ä*, найближчі до нашого *e*, треба віддавати через *e* й писати Пастер¹¹, Берне¹² (*Pasteur, Börne*).

Найбільше буде труднощів з англійськими звуками. Не знаючи добре англійської мови з живих уст, неможливо зробити транскрипцію майже ні одного англійського слова, остільки в англійській мові правопис одрізняється від вимови. І чужі переклади тут мало допоможуть, бо, напр.,

французи, користуючись тим, що мають ту саму латинську азбуку, що й англійці, а правопис далеко не фонетичний, коли беруть англійське ім'я або вираз, то просто списують його букву по букві, пишуть *ale Wallis*, залишаючи на волю читача вимовляти по-англійському чи, як не вміє, то по-французькому.

Тому, хто бажав би перекладати з англійської мови, знаючи її хоч би й добре, але тільки з підручників, себто мало знаючи її фонетику, треба порадити мати під рукою такий англійський словник, де показана вимова кожного слова, і про кожне ім'я або інше слово, яке можна дати без перекладу, довідатися точно, як воно вимовляється, а то в нас буде, як у російській літературі: сотні літ перекладали і Діккенса¹³, і Шекспіра, і Вальтера Скотта¹⁴, дали цілу літературу англійську в перекладах, і все писали С м и т, В е в е р л е й, м и с т р и с с, та тільки в кінці дев'ятнадцятого віку додивилися чи дослухалися, що треба писати: С м и с, У о в е р л и, м и с с и с.

VI

Дехто з письменників наших хочуть запровадити звичай, щоб кожне чужомовне ім'я, чи власне особове, чи загальне, раз воно осілось на території нашої мови, зараз позбулось національно-персональної автономії, підлягало законам української деклінації й приймало форми всіх відмінків української граматики, котрих маємо цілих сім (відповідно лічбі Вселенських Соборів¹⁵, смертних гріхів і такого іншого). Хочуть деклінувати: Гайне – Гайного, Гете – Гетого, кліше – кліша, Додет – Додета, Золя – Золі, пальто – пальта, шосе – шоса і т. ін. Г а й н е – Г а й н о г о: це бринить наче гарне – гарного, ніби, кажучи Гайне, ми уявляємо собі якусь якість чи прикмету, що стосується до якоїсь речі *середнього* роду. Цього ж нема. Деклінувати прізвище Підгайний на зразок прикметника – річ натуральна, бо це й є прикметник, Підгайний – той, що під гаєм, але Гайне не є те, що належить до гаю; словом, не є прикметник середнього роду. Те саме треба сказати про ім'я Гете¹⁷, Берне і т. д. Додет – Додета, Беранжер – Беранжера, тому не можна деклінувати, що в цих іменах шелестівка на кінці не вимовляється; для слуху вони кінчаються на голосівку *e*, таку форму вони повинні мати і в транскрипції, в називному відмінку. Імена ж на *e* не можуть в українській мові деклінуватися по мужському роду.

Не треба деклінувати Гюго, Золя, Бурже¹⁸, Монтегю¹⁹, Гольдони²⁰, Жанліс²¹, пюре, шосе, рагу (котре слід писати з г, бо в його ввійшло слово *goust*, котре в нас вимовляється густ, а від останнього маєм слово куштувати, окреме від слова коштувати). Можна встановити таке правило: не підлягають деклінації ті імена, які в українській формі мають закінчення на голосівку, коли й у оригінальному слові це закінчення не має значіння родового закінчення; не деклінуються теж такі власні імена, котрі відносяться до жінок, а закінчення їх мають в українській мові значення мужеського роду.

Всі імена загальні, коли переходять в українську мову з закінченням мужеського роду, деклінуються по мужеському роду: період – періода, кодекс – кодекса, ліфт – ліфта. Так саме деклінуються й такі саме імена особові, коли вони відносяться до мужчин: Шекспір – Шекспіра.

Імена особові мужеські, що і в українській і в своєрідній їм мові, мають закінчення граматичного женського роду, переходять із значінням мужеського роду, але деклінуються по женському роду: Сирокомля²² – Сирокомлі, Петрарка²³ – Петрарки, Спіноза²⁴ – Спінози.

Імена власні італійські й еспанські, що кінчаються на *o* – Pietro, Paolo, Pedro, Pablo, треба деклінувати, бо в їх кінцівка *o* є така сама прикмета мужеського роду, як і в нас у тих самих іменах: Петро, Павло. І тому треба писати: Петро пішов до Павла, або Педро з Паблом.

Деклінація історичних і митологічних грецьких і латинських імен залежить від тієї форми, в якій вони переходять у нашу мову в номінативі. Гераклес²⁵ – Гераклеса, Геракль – Геракля чи Геракл – Геракла, Геркулес – Геркулеса, Арес²⁶ – Ареса, Арей – Арея, Біас²⁷ – Біаса, Біант – Біанта, Паллада²⁸ – Паллади, Венера²⁹ – Венери буде краще, ніж Паллас, Венус, котрі в українській мові не деклінуються. Щодо транскрипції подібних імен, то ми вже маємо довголітню традицію від «Енеїди» Котляревського й навіть давнішу. А для тих імен, що ввійшли в святці від часів прийняття християнства, традицію літературну ми можемо прийняти з деякими поправками в напрямі зближення до транскрипції, прийнятої в більш нам відомих європейських мовах, ті ж імена, які маємо в святцях, писати так, як вони там пишуться тільки тоді, коли вони надаються православним українцям, бо деякі з тих імен, прийняті в католицькі святці, пишуться там з іншою транскрипцією.

Чужомовні слов'янські прізвища, які мають у оригіналі форму прикметника, треба й у українській мові деклінувати як прикметники: Толстой – Толстого, а не Толстоя. Хоч закінчення *-ой* у мужському роді й немає в українській мові для прикметників, але завдяки близькості мови російської, почуття прикметности цього ім'я українець не втрачає.

VII

Є сила чужоземних слів, котрі російська мова приймає з надставкою *-ир*: *апеллируют, констатируют, сортировка*. В нашу мову такі слова повинні ввійти без тієї надставки, насамперед через те, що вона плеонастична, бо стоїть поруч – іще й з другою, своєю, по-друге, через те, що вона належить не тій навіть мові, з якої позичається само слово. Навіть у слові *сервировка* вона барбаризм у барбаризмі, бо хоч у французькій формі інфінітива дієслова є закінчення *-ir*, у інших, виведених з його словах, зникає звук *р*.

Поправна транскрипція буде констатувати, формувати (*ув* неакцентоване), констатований, формований (*ов* під акцентом), а слово *service*, коли воно взяте в значінні певної кількості посуду, вимовляти й писати *сервіза* (трошки українізуючи), а те, що по-російському говорить *сервировать, сервировка*, перекладати відповідними українськими словами.

Треба відрізняти закінчення надставок у таких позичених словах, як *гармонійний, гармонічний, мелодійний, мелодичний*: перші форми значать те, що має в собі багату гармонію, мелодію, другі – те, що ввіходить до законів гармонії, мелодії, бо науку про ті закони треба звати *мельодика, гармоніка* (у французькій мові *melodiueh – melodique*).

Інструкційний – інструктивний. Перше – значить той, що належить до інструкції, друге – той, що може дати інструкцію, навчити.

Ті чужомовні прикметники, що походять від назв наук на *-ія і -ика*, котрі в російській мові кінчаються на *-ический*, повинні кінчатися в українській мові на *-ичний*: *математичний, алгебраїчний (ич, а не їч), філологічний, антропологічний, геометричний*.

Прикметники, що взято в російську мову з закінченням на *-ионный*, у нас треба кінчати на *-ійний*: *позиційний, лекційний, ревізійний*.

Треба писати через *-іаль-*: принципіальний, нотаріальний, адвербіальний, лябіальний (губний), але через *-іяль-*: губерніяльний, парафіяльний, колегіяльний, бо імена, від яких походять ці слова, чуються в українській мові як губернія, парафія, колегія, а не губернія, парафія, колегія.

Нема потреби написати *-іят* у словах секретаріат, шаріат, бо, вимовляючи ці слова, ми не відчуваємо, щоб вони походили від імен на *-ія*.

Треба б ще сказати про подвоєння шелестівок і транскрипцію звука *і* в чужомовних словах. Щодо подвоєння (колегія, аннексія, іррегулярний т. д.), то ми можемо йти слідом не за росіянами, що переважно їх подвоюють, і за італійцями, котрі навіть республіку пишуть через два *б* (Repubblica), а драму через два *м* (dramma), а за еспанцями й поляками, котрі їх не подвоюють, та за французами, котрі ради етимології подвоюють на письмі, але вчать, що так вимовляти не треба. Отже, це буде й простіше: анексія, колегія, ірегулярний і т. д.

Як переписувати звук *і* чужомовних слів, чи через *і*, чи *и*? Це питання зараз тяжко вирішити. Етимологічно слід би писати всюди *і*, де в чужих мовах пишеться *і*, але народ наш любить вимовляти в таких випадках тверде *и*: вимовляють – директор, ревізія; пишуть же в нас то *і*, то *и*. В усякім разі треба зазначити, що в закінченнях *-ія*, *-ію*, *-іат*, *-іація*, *-іальний*, *-іяльний*, де звук *і* стоїть перед йотою або голосівкою, вимовляти й писати треба *і*, а не *и*: Азія, азіят, а не Азия, азият; так само по голосівці: Данаїда, алкалоїд, еґоїст. Тільки в цих випадках ніяк не годиться писати *ї*, як рекомендують у нас, а просто *і*. Алкалоїд не значить той, що їсть алкалі. Треба теж на кінці слів вимовляти *і*: Кардуччі, Неґрі, залі і т. д., тим більше, що коли б ці слова вимовляли через *и*, то вони здавались би номінативом множини, хоч, правда, що й у формі з *і* граматичне їх становище невизначене.

Коли саме можна приймати в свою мову чужомовні слова, більш або менш їх українізуючи, а коли бажано замінити їх справжніми перекладами, утворюючи неологізми або визначаючи, яким зворотом замінити брак тих слів, якщо переклад їх не бажаний, – про все це треба багато говорити, і до цього питання ми ще, може, звернемось іншим разом.

[1918]

NOTICE

Володимир Самійленко народився 22 січня [за ст. ст.— М. Ч.] 1864 року в містечку Сорочинцях Миргородського повіту. Гімназію скінчив у Полтаві і в 1884 році вступив на філологічний відділ Київського університету, де й прослухав повний курс, але державних іспитів не здавав і вийшов з свідоцтвом про «зачет 8 семестров». (Причиною неохоти держати іспити на диплом було потроху розчарування і нехіль до деяких предметів і стан здоров'я).

Вийшовши з університету і шукаючи посади, потрапив у телеграф, де й прослужив «чиновником V разряда» коло 2 років. З марця 1893 р. перенісся до Чернігова на посаду секретаря редакції «Земского сборника», видаваного Земською управою губерніяльною.

Писати почав рано, вже в 1 кл. гімназії відніс кару за вірші на вчителя. Перші віршовані проби були російські, по-українському став писати, здається, з половини VI класу. Перші вірші надрукував у «Зорі» за 1886 рік (здається, в № 4) — «Переспів», підписаний Й в а н е н к о. Потім печатався в «Зорі» й інших укр. виданнях. Крім поезій ліричних і гумористичних, пробував себе й у драматичному роді, хоч з невеликим успіхом («Чураївна», драм. карт, в V актах, «Дядькова хвороба», комедія в III актах, виставлена вперше в Харкові Кропивницьким¹, «Химерний батько», жарт у 2 діях (не виставлявся на сцені), «Драма без горілки», жарт (точніше фарс) у одній дії. З перекладів досі надруковано: 1-у пісню Іліади, 10 пісень Дантового² пекла. Крім того, переложив комедію Мольєра «Le medecin malgre lui», яку не пущено на сцену і досі не друковано³, а тепер кінчаю віршований переклад «Тартюфа»⁴. Прозою писав дуже мало і на тому полі ще не можна вияснити його *emploi*.

Чи досить цих звісток? Здається, для такого малоплідного письменника, як Самійленко, і не варт більш розписуватися.

[1899]

З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В КИЄВІ В 80-х РОКАХ ХІХ СТ.

Скінчивши гімназію в Полтаві в 1884 році, я вибрав для університетських студій Київ, хоч мені радили подаватися до Петербурга, де наука була поставлена краще. Але мене не цікавила перевага петербурзьких наукових сил над київськими». Мені здавалося, що наука й тут, і там провадиться більш-менш однаково, а я знав уже тоді добре, що Київ є осередок українського руху, бачив, що ті нечисленні українські книжки, які тоді виходили в світ, друкувалися майже виключно в Києві, чув, що в Києві існують українські гуртки, що там живуть українські письменники й наші вчені, й я рішуче вибрав Київ.

Приїхав я в Київ у нещасливий для Київського університету час: саме тоді університет справляв ювілей свого існування¹, який закінчився студентськими розрухами й замкненням університету на півроку. Вернувшись, отже, в Полтаву, я там перебув до січня, а тоді знову прибув у Київ і вступив до університету, так що перший семестр науки для нових студентів почався не в вересні, а в січні. Не пам'ятаю, з ким із українців познайомився я з самого початку. Здається, з К. І. Арабаджиним², що тоді був гарячим українським патріотом, належав до українського гуртка й писав по-українськи. Потім уже, по скінченні університету, він зрікся українства і трактував свою належність до його як заблуд молодих літ. Тоді в Києві існувало кілька українських організацій. Насамперед, т[ак] з[вана] «Стара громада»³, що складалася з діячів старшого віку, й кілька гуртків студентської молоді. Молодіж українська ділилася на «політиків» і «культурників». З цими останніми я швидко по приїзді познайомився і вступив до гуртка, який звався «Читанкою», або «Хрестоматійним товариством». Гурток цей справді займався складанням читанок і популярних книжок для народу.

Не можу тепер докладно сказати, чи перша «Читанка» Хуторного⁴ була колективною роботою цього гуртка, чи особистою працею Т. Лубенця. Я застав товариство «Читанку» за закінченням другої читанки – «Веселки». Цю «Веселку», цікаво й гарно складену, спіткала сумна доля. Як відомо, в ці часи російська цензура вимагала, щоб, друкуючи українські книжки, видавці не відступали від російського правопису. Цензори часом точно придержувались того закону (так, про таку страшну річ, як український правопис, був державний закон!), а часом

задовольнялись тим, щоб стояло «ы» замість «и» і щоб були йори (ъ), а «ї» дозволяли ставити перед шелестівками. Такий правопис засвоїли потім білоруські видання. Правопис цей тим був кращий од цілком російського, що не примушував українську інтелігенцію, і особливо галичан, що до того не звикли, читати «и» за «і» або «ї»; для народу ж, що вчився в російській школі з російських книжок, був навіть практичніший од справжньої української фонетики, бо не було зовсім літери «и», котру він звук був читати за «і».

Отже, зладжену таким напівросійським правописом «Веселку» цензура друкувати не дозволила, очевидячки, не вважаючи її книжкою з красного письменства, на яке була обмежена тоді українська література в російській державі.

Тоді громада наша видрукувала цю книжку в Галичині. Але вийшло так, що в Україну все ж її не пущено, а в Галичині ніхто яе хотів її купувати через її правопис, ні етимологічний, ні фонетичний; кількасот її примірників довго спочивало в Ів. Франка на горищі, й я не знаю вже, що з нею сталось.

Гурток наш, як годиться українському гурткові, пересварився між собою й розділився на два. Не пам'ятаю, які були формальні мотиви розриву, але у ґрунті це була боротьба поодиноких осіб за домінуючий вплив. Відділившись, кожна частина гуртка називала себе справжньою «Хрестоматією» й не визнавала за таку другу частину. В тій громадці, в якій я зостався з більшістю членів, перед вели Гнат Житецький⁵, син філолога Павла Житецького⁶, й Володимир Калаш, а у другій «Хрестоматії» ватажком був Арабажин.

Та друга «Хрестоматія» була під протекцією професора Володимира Антоновича, і в його стали сходитися на збори. Арабажин умів з'єднати собі симпатії професора, котрий дуже цінував його здібності і сподівався, що з його вийде неабиякий український діяч. То справді був чоловік талановитий і дуже добрий оратор. Але, видно, власна кар'єра була йому дорожча за ідейні прямування, чим і можна пояснити, що він «пережив» свої українські мрії.

Наша «Хрестоматія» збиралася звичайно в кого-небудь із членів «Старої громади»: в Володимира Науменка⁷, в Павла Житецького, у Трегубова⁸ (в колегії Павла Галаґана⁹), в Ізмаїла Новицького¹⁰, в доктора Панченка¹¹. Як я вже сказав, ми працювали над складанням популярних книжок для народу, Були то книжки з географії, фізики, астрономії й т. ін., але за тодішніх обставин майже нічого

з того не могло побачити світу. Цю роботу провадили ми са-
мостійно, але часом старші громадяни задавали нам якусь
спеціальну роботу. Так, Павло Житецький давав нам
студіювати мову у творах Івана Вишенського¹², літопису
Самовидця¹³, й ми писали на ці теми реферати. Під про-
водом Науменка займалися ми редагуванням української
словниці, яку багато літ перед тим почав опрацьовувати На-
уменко й яку потім, із доручення «Старої громади», закінчив
Борис Грінченко¹⁴. Пробували теж складати «реальний сло-
вар» української мови.

Коли судити нашу роботу по безпосередніх наслідках,
то не дала вона нічого цінного для збагачення української
науки. Але нам особисто дала вона багато позитивного: ми
привчилися серйозніш дивитися на національні прикмети
нашого народу, більше свідомо їх любити; перед нами
відкривалися такі цінності народного духу, яких ми, може,
й не добачали б без тієї виконавчої роботи.

До старих громадян ми відносилися з повагою, яка
межувала з побожністю. Тоді ще молодь не мала звички
трактувати все, що старіше й немодерне, як нікчемне й
варте складання до архіву. Ми бачили, скільки глибокого
знання, любові до народу, безінтересовності* вклали ті старі
діячі у свою роботу; ми бачили, що вони, а не хто інший,
одслонили перед усіма народами багато обдаровану душу
нашого народу, існування якої не підозрівалося раніше.

Треба сказати, що наші «старі» вміли не тільки писати,
але й говорити. Досить було послухати промов Науменка
або Житецького за вечерею, якою звичайно закінчувались
наші офіціальні засідання. Мова Житецького про яке-небудь
Пересопницьке євангеліє¹⁵ або на іншу начебто таку суху
тему просто дихала поезією, ми заслухувались нею, як
натхненною поемою.

Гостинність старих громадян була надзвичайна. Живі
з нас, певно, й досі пам'ятають ті смачні вечері, якими нас
частували після наших засідань. Товариство наше мало
невеличкий склад книжок, із якого можна було їх набува-
ти або брати дурно для роздачі при нагоді в селі.

Кожний із нас, виїжджаючи на село, вважав своїм
обов'язком роздати кілька примірників «Кобзаря» та
метеликів, які тоді можна було знайти. Невелика це була
література: крім «Кобзаря» та оповідань Квітки¹⁶, Сторо-
женка¹⁷, Марка Вовчка та Левицького-Нечуя¹⁸, кілька
брошур із географії, про небо та Землю, про земні сили,

* Некорисливості.

оповідання з Святого письма, оповідання про комах, «Гра-матка» Куліша¹⁹ та дрібні оповідання белетристичні. Ото й був майже весь наш книгарський запас; галицькі періодичні видання ми одержували в дуже невеличкому числі. звичайно, в закритих рекомендованих листах, і розповсюджувати їх було мало змоги.

Але й така невинна справа, як той маленький склад книжок, були в ті часи річ небезпечна. Трапилось і нашому складові лихо. Під час трусу в Віктора Ігнатовича²⁰ був знайдений цей склад. На щастя, Ігнатович устиг під носом у жандармів проковтнути спис осіб, який виказав би ціле товариство, і існування того товариства формально не доведено. Тим не менше, Ігнатовича на деякий час вигнано з університету на жадання адміністрації; крім цього, його судили вже звичайним судом «за безпатентную торгівлю книгами в разнос» і присудили на 25 руб. кари, які й вилатило ваше товариство. Книжки, звичайно, були сконфісковані.

Роковини Шевченка були в нас завше днем, до якого ми дуже готувалися. Треба було в нейтральних і тому безпечних із боку поліційного, але прихильних до українства кругах знайти помешкання під вечірку, яке могло б умістити сотню або дві осіб, і це завдання блискуче виконував звичайно Ігнатович. Готувались реферати, хорові й солові співи, вірші. Ці роковини відвідував дехто з старших громадян, а Микола Віталійович Лисенко²¹ не відмовлявся диригувати хором або пригравав до співів. Часом пані Олена Пчілка²² читала на таких вечірках свої поезії. Роковини ці робили на молодь дуже велике враження і для широких кіл, які ще не цілком зв'язані були з українством, безперечно, мали агітаційне значення. Вечіркам нашим щастило і в тім, що їх ні разу за моїх часів не зловили жандарми.

У 80-х роках київська «Стара громада» мала звичай посилати щороку двох-трьох молодих українців з студентських гуртків до Галичини, щоб вони бачили українське національне життя в вільніших конституційних умовах і, таким чином, докінчували своє національне виховання та загартовувалися в українській ідеї.

Годиться тут коротенько розповісти про свою подорож до Галичини.

Одержавши на цю подорож від «Старої громади» сто карбованців, якої суми тоді досить було на дорогу і прожиття в Галичині до двох місяців, я в 1887 р., по закінченні лекцій у Київському університеті, виїхав до Львова. Приїхавши до Львова на ніч і переночувавши «Под Тигрисем», я другого дня рано пішов шукати «Просвіту», бо мав

листа до секретаря Скородинського²³. «Просвіта» містилася тоді, здається, на Вірменській вулиці. Скородинський був першим моїм чичероне по Львову, потім його змінили другі з львівської молоді, й я в короткім часі відвідав усе, що було мені цікаве, як закордонному українцеві: побував у редакціях, в університеті, в Народнім домі²⁴, в Академічнім братстві²⁵, побував у Ставропігії²⁶ й у святого Юра²⁷. Перші мої враження зі Львова були гірші, ніж я сподівався. Я раніш не думав, що Львів має так мало український характер. Майже не чув я на вулиці української мови, так само майже не бачив українських написів. Зате потім, бачивши галицькі села, я побачив, що вони мають характер цілком український.

Із місцевих діячів я завітав найперше до Івана Франка, з яким познайомився ще раніш – у Києві під час його приїзду; з дружиною²⁸ його був знайомий, як вона була ще дівчиною.

Поселившись на кілька тижнів у Львові, я часто бував у Франка; ходили ми з ним у ліс на суниці, хоч небагато їх назбирали, ходили в гості на хутір до Франтішка Ржегоржа²⁹, чеха, що дуже цікавився українцями й поміщував у «Светозорі» свої розвідки. В його ж я запізнав Людвіка Кубу³⁰, теж чеха, що спеціально студіював українську народну музику й видав українські пісні з українським і чеським текстом.

Особа Франка особливо імпонувала мені своєю високою інтелігенцією й залізною енергією, що світилася з його очей, і разом із тим він був надзвичайно простий у поведінці з людьми; ця риса його вдачі дуже до його притягала; побачивши його разів зо два, здавалося, що вже віддавна з ним знайомий.

Франко, як відомо, знав багато чужих мов. Цікаво, що, – як і він мені розказував, – він терпіти не міг систематично студіювати граматику нової для нього мови: головними його підручниками була цікава книжка тією мовою і словар. Між іншим, цей щирий український патріот російською мовою володів далеко краще, ніж зложених докупи десять галицьких москвофілів, що не визнають рідної мови, а мають нібито «адин русский язык». Я потім бачив у редакції «Київської старини»³¹ одно оповідання Франка, що він сам переклав на російську мову³², й там було дуже мало помилок проти російської мови. Він умів справді навчатися чужого, не цураючися свого, властиво, не цураючись, а весь вік, працюючи невтомно на своєму рідному ґрунті.

У Франка зустрічав я не раз Павлика³³... Не солодко жилося тоді Франкові, але Павлик бідував іще більше, а шкода: цей скромний і щирий народний робітник заслужував кращої долі...

Приїхавши до Львова в той час, коли ще там провадилась наука (бо в Києві ферії* починалися значно раніш), я мав намір одвідати лекції професора Омеляна Огоновського³⁴, котрий викладав історію української літератури, але він тоді через хворобу не відвідував університету, й я з ним познайомився в його домі. Була то поверховна знайомість, що не справила на мене особливо враження, хіба тільки те, що мені, як гостеві з обез'язиченої України, було й надто дивно і приємно бачити своїми очима людину, що має змогу викладати науку в вищій школі (*incredibile dictu!*)** українською мовою.

Тоді ж я вперше познайомився з Олександром Барвінським³⁵, з котрим заприятелював потім ближче з нагоди спільної праці в видаваній у 90-х роках ХІХ в. «Правді»³⁶. Тут же мушу зазначити, що хоч у свій час багато робилося закидів проти діяльності й політики Барвінського як публіциста й посла до Ради державної, треба признати, що власне діяльності Барвінського завдячує Галичина багато здобутків на полі рідної культури.

З молодіжці тодішньої найближче познайомився з Кирилом Трильовським³⁷, котрий закликав мене гостювати до себе в село коло Снятина, де його батько був парохом.

Живучи у Трильовського, я разом із ним одвідував інтелігенцію в поблизьких селах, переважно попів, і міг бачити, наскільки ті різняться від наших українських, бо й більш освічені, й живуть культурнішим життям, і являються ватажками народу, ведучи його національним шляхом. Правда, знав я й тоді, що є між ними чимало москвофілів, але знав теж, що ні один із них не наважиться (та й не зуміє) виголосити проповідь російською мовою; а в нашій Наддніпрянщині навіть ті, що є, нечисленні попу-українці мусять проповідувати тільки по-російськи, бо інакше не дозволено. Та й яка, справді, небезпека для маси народної від москвофільства може бути там, де не може бути й мови про примусове обмосковлення з боку держави, а своє рідне не заборонене.

*Канікули. — *Ред.*

**Неймовірно! (*Фр.*). — *Ред.*

Отже, можна було сказати, що москвофільство зістанеться забавкою частини інтелігенції, а народ піде своїм шляхом разом із другою її частиною.

Але москвофільство, як партія, було тоді ще досить численне, навіть серед молодіжі. Мені казали, що число членів «Академічного братства» до числа членів москвофільського «Академического кружка» відносилось, як 1:3. Виходило, отже, що ціла третина студентів була москвофільська.

Тодішня українська академічна молодь галицька влаштуувала щороку так звані мандрівки по краю; гурток молодіжі, в який входив хор співаків і кілька добрих ораторів, переїздив по заздалегідь оповіщеному в часописах маршруту якусь частину Галичини або Буковини: в одному селі відкривали врочисто читальню, у другому співали службу Божу в церкві, у третьому владжували народну забаву.

Всюди при нагоді з боку мандрівників виступали оратори.

Мандрівки офіційно мали метою пізнання народу й розбудження в народові національного духу. Щодо пізнання народу, то для тих із мандрівників, що самі не жили ближче з народом, пізнання це було дуже поверховне. Але поява мандрівників у глухому селі справді причинялася до розбудження духу. Виясняючи народові громадянські права й обов'язки у зрозумілій формі, мандрівники кидали промінь свідомості у глухі закутки краю. Співали в церкві й на громадських зібраннях, розвивали естетичні почуття. Молода їх жвавість підбадьорювала ту нечисленну інтелігенцію, що хиріла по селах без культурного товариства.

Того літа мандрівка відбулась по селах буковинських, мандрівників було душ тридцять, переважно студентів Львівського університету, до котрих і я пристав. Пам'ятаю тільки декого з мандрівників: Кирила Трильовського, Осипа Маковея³⁸, Нижанківського³⁹, що, здається, тоді ще не скінчив був гімназії, але вже був відомий як композитор; був Величко⁴⁰, був Черепашинський...

Їхали ми спершу залізницею, а далі фірами від попа до попа. Не раз сільські громади владжували нам урочисту зустріч. Виїздили нам назустріч кінні представники громади з національними прапорами й вітали промовами, на котрі відповідали мандрівники; потім ішли всі до місцевої «Читальні»⁴¹ або «Товариства тверезості», й там відбувалось імпровізоване віче, виголошувалися промови, співались патріотичні й інші пісні. Часом промовляли й селяни. Потім, звичайно, цілу мандрівку закликав до себе місцевий панотець. Священики приймали нас дуже гостинно,

годували обідами, вечерями й давали притулок на ніч. За браком помешкання часом ми займали ціле горище, куди наносили соломи, й ми, полягавши покотом у два ряди, ще довго не спали, вели розмову, жартували. Пам'ятаю нашу гостину у православного декана о. Кантеміра. Цей Кантемір був румунського походження й, як він казав мені, потомок того знаменитого Антіоха Кантеміра⁴², сатирика, що почав у Росії складати російські вірші.

Отець Кантемір не пускав нас од себе днів два чи три, а врешті так захопився, що сам прилучився до мандрівки й, найнявши нам кілька фір та захопивши для прохолоди компанії відер два пива, рушив із нами. В дорозі придумав він нам такий жарт: завезти нас до відомого москвофіла о. Козоріжчука, нехай, мовляв, приймає українців. Коли ми під'їхали до господи о. Козоріжчука і стали тиснутися у двір, то нам назустріч вийшла наймичка й заявила, що панотця немає дома, що вони кудись там поїхали.

Отця Кантеміра це не збило з пантелику. «Нічого, — сказав він, — у нас є своє пиво, ми й без його погостюємо». І ми, вломившись юрбою до вітальні, розташувалися, неначе бажані гості. Тоді о. Козоріжчук, що ховався від нас десь у stodолі, не маючи що робити, появився, немов відкіля вернувся, з жартовливим окликом: «А що це тут за юрба?» І зараз же почав примирливу мову на тему, що всі ми, мовляв, бажано служити народові, як москвофіли, так і народовці.

Між іншим, цей о. Козоріжчук, почувши, що я з України російської, може, і сподіваючись мого співчуття, підсів до мене і став говорити на ту тему, що, власне, ніякої окремої української мови нема, що є одна мова Пушкіна й Шевченка, і в нас зав'язався диспут. Цікаво, що всі доводи проти існування української мови подавав він непоганою українською мовою; я йому також заперечував по-українськи. Мені не хотілося його поставити в ніякове становище, а, певно, я міг би повторити ту сцену, що відбулась у Кониського з Дідицьким⁴³, що написав брошуру «Как малорусину научиться в одинъ часъ говорити по-великорусски». Дідицький почав був теж доводити Кониському про єдність язика московського й українського. Кониський і каже йому приблизно так: «Знаете, если вам удобнее говорить по-русски, то давайте будем говорить на этом языке, я его тоже знаю». Та став сипати російськими фразами, та ще стараючись дати чисто московську вимову. Дідицький слухав, аж у очах йому стало темніти, а далі й каже: «Слушайте, господине, давайте ліпше говорити

по-простому, бо я хоч і люблю руський язик, но протее еще не довольно в нему біглий».

У Козоріжчука ми недовго барилися, бо то була візита надпрограмова.

Мандрівка, як і взагалі побут у Галичині, залишила в мене сильне враження на все дальше життя.

Проживши весь раніший час під страшним російським режимом, під яким не можна було навіть говорити рідною мовою, майже нічого не можна було писати, а тим більш мати свою пресу, школу й урядування, дивно й радісно було бачити, що все те в цьому куточку України вже існує і хоч помалу, та розвивається. Дивно було почувати, що над твоєю душею не стоїть російський жандарм, що за одно непевне слово може тебе заарештувати й запроторити Бог зна куди.

Звідавши Галичину, потім якимось бадьоріше працювалося; додавала духу та думка, що хоч у нас, на Україні, та праця не матиме довго вжитку, але є країна, де вона потрібна й зараз же знайде притулок.

Справляла враження і краса галицької й особливо буковинської природи з її горами, лісами, ріками. Довелося бачити й автентичну гуцульську коломиїку, плавати на дарабах Черемошем⁴⁴; все це, почасти рідне й почасти незнайоме й нове, збагачувало душу повнішою й ширшою уявою українського життя.

Перед від'їздом із Галичини я зустрівся тут із Арабажином, з котрим і умовились вертати разом і перевезти контрабандою кілька українських книжок.

Напакували їх цілі два куфри й найняли пачкаря, котрий мав їх перенести вночі через Збруч і подати їх мені в вікно, а я мав везти їх до Києва. Арабажин поїхав просто до Києва, а я в Волочиську лишився ночувати. Даремно я просидів цілу ніч перед одчиненим вікном, дожидаючи сподіваних книжок, не скажу, щоб без страху, бо вікно мое виходило на залізничний двірцець, од якого відділяла мене невеличка площа, перед двірцем увесь час ходив жандарм, і, на лихо, світив тоді повний місяць. Книжок я так і не діждався, перед світом чув, що щось двічі стрельнуло з рушниці. Дочекавшись денного потяга, я поїхав до Києва; там через кілька днів я одержав листа, що пачкар, що переносив книжки, натрапив на граничну сторожу; на нього стріляли, але він утік, покинувши куфер із книжками, котрі й були сконфісковані.

На щастя, я догадався з тих книжок, що були з авторськими написами на мое ім'я, здерти картки з написами й

перевезти ті картки окремо у своїй кишені, так що, зловивши книжки, не могли пізнати, кому вони належали. Інакше б мені, тодішнім звичаєм, прийшлося би було помарширувати куди-небудь літ на п'ять до Вологодської губернії, бо між тими книжками поруч із такими, як Новий завіт і «З вершин і низин», були й видання Драгоманова⁴⁵, особливо зненавидженої особи для нашої адміністрації, й соціалістичні закордонні видання.

Трохи пізніш у мене з приводу тих книжок таки була люба розмова з нашим загальноукраїнським «приятелем», жандармським генералом Новицьким, і то зовсім із несподіваної нагоди.

Мій приятель іще з часу мого побуту в Полтавській гімназії, доктор Володимир Александров, що вже тоді закінчив свою службову кар'єру й був дивізійним військовим лікарем, видав перед тим українську літературну збірку «Складка», в якій я теж брав участь. Надумався він прислати мені з півсотні примірників тієї збірки, щоб я її дав до якоїсь київської книгарні.

До «Складки» долучив він іще рукопис поеми Куліша «Дума про курку з курчатами». В листі ж до мене, доданому до цієї посилки, писав, що «Думу» він гадає друкувати у другому випуску «Складки». Але що Куліш дуже негарно виставляв у поемі українське козацтво, то він значно переробив Кулішів текст і посилає мені цю поему у двох текстах а *regarde** і просить мене додати свою думку про його поправки, але не дуже кому показувати цю поему. В тім же листі писав він, що цензура заборонила йому збірку народних пісень за те, що там у якійсь пісні зустрілося слово «Україна», і що він знов подає таку ж збірку через одеську цензуру. «Хоч би цензорів очі засліпило, щоб він таки дозволив її», — писав мені Александров. Це все, книжки й писання, були в пакунку, який я мав одержати на двірці залізниці.

І от я ледве дістав цей пакунок, як до мене приступили два жандарми, арештували мене на «гарячому вчинку», повели мене спершу до залізничного жандармського офіцера, де мене старанно обшукали, розкрили пакунок, списали протокол, а тоді з тріумфом попровадили у фіякрі до старокіївського поліційного участку, а тим часом послали до мене на помешкання зробити в мене трус. Там, крім кількох листів, невинних книжок, підручників та гітари, нічого не знайшли.

* Для зіставлення (фр.). — Ред.

Гітару, як сказали мені свідки, довго трясли, мабуть, гадали, що з неї випаде принаймні бомба, але, нічого не витряспи, забрали листи, записну книжку й літографований санскритський текст «Наля й Дамаєнти»⁴⁶.

Як мене ввели до кабінету його вельможності, то всі ці трофеї вже лежали перед ним на столі.

Генерал Новицький зустрів мене великим криком:

— Что это вы, молодой человек, здесь в университете малороссийскими гадостями занимаетесь?! Какие вы книжки получаете?

Я скромно заявив, що то ж книжка, дозволена цензурою...

— А что это за курка с курчатами? Это тоже, наверное, гадости?

Я відповів, що сам не знаю, що це таке, бо ще ж не міг її прочитати.

— Ну, конечно, все это гадости; вот вам Александров пишет: «Думу про курку... не дуже кому показуйте». Ведь если бы это не были гадости, то он бы не писал, чтобы вы всем не показывали».

Потім став переглядати поему й листи і кричав:

— И все на малороссийском наречии; все это гадость, все это требует перевода.

Допитував він мене з антрактами, висилаючи на якийсь час до іншої кімнати. В один із нападів тиче мені під ніс санскритський текст і кричить:

— А это что у вас за шифрованное письмо?

Я пояснив, що то санскритський текст для університетських студій.

— Ну да, знаю, а это что? — й показує мені сторінку в моїй записній книжці, де галицькі мандрівники залишили мені на спомин свої підписи.

Я признався, що то підписи моїх галицьких знайомих.

— Да, знаю, вы там малороссийскими гадостями занимались.

Тут же став мене допитувати, чого я ночував у Волочиську; моїй заяві, що, втомившись дорогою і трохи недужий, хотів відпочити, звичайно, не повірив і раптом запитав:

— Сколько чемоданов книг было послано?

Звичайно, я не сказав: «два чемодани», а, прибравши найневинніший вигляд, спитав його:

— Каких книг?

Мабуть, він подумав собі, що, може, то й не я хотів перевезти книжки, й більш про них не згадував, а, покричавши трохи та пообіцявши вигнати мене з Києва, якщо

не перестану займатися «малоросійськими гадостями», відпустив додому. Потім іще мене разів тільки зо два кликали до старокиївського участку, де вже перед особою меншою, бо тільки полковником, і досить гречним, я мусив дати писане зізнання про те, відки я родом, і що писав, і про те, що я до таємних товариств не належав і про відірвання «Малоросії» не думав.

«Курка з курчатами» залишилася в жандармів, і для мене історія з нею цим і скінчилася.

Написав я про цю оказію Александрову й незабаром одержав од нього листівку олівцем такого змісту, що, мовляв, треба терпіти все, всяка душа властям придержащим да повинується й т. д. Зразу для мене було видно, що читати її треба якось інакше, але я не знав як. Коли я показав її С. Шелухинові, той, як чоловік більш у таких речах тямущий (недурно він належав до «політиків»), зразу догадався, що треба зробити: помочив ту картку, погрів на лампі, і з-під олівця виступив цілком другий текст – гострі, лайливі вірші на жандармів російською мовою, що, пам'ятаю, починалися так:

И надоели же вы нам,
Рабы проклятые и хамы,
Другого имени, как хам,
Приличней нет на свете вам...

Коли я потім написав Александрову, що прочитав його вірші, то старий дуже був утішений і з подивом запитав: «І як ви догадалися?».

Довідався я потім, що й Александрова тягали жандарми за «Курку з курчатами» й листування зі мною. Йому інкриміновано, що він розбещує молодіж, що дозволяє собі, будиши людиною такого поважного віку і в «чинах», писати якомусь «студентишке» такі вирази – «хоч би цензорів очі засліпило» й т. д.

А як він незабаром покинув службу, доживши до визначеного в законі числа літ, після якого вже не вільно було служити в військовій службі, то йому не дали повного генеральського «чина», на що він мав право. Сповідуючи мене про це, він смутно додав: «Видно, що «Курка з курчатами» допомогла».

Крім згаданої вже «Хрестоматії», були в нас і інші таємні гуртки: «Драматичне товариство»⁴⁷, що владжувало театральні вистави, звичайно, в приватних помешканнях, а також літературно-музичні вечірки, був «Культурно-просвітний гурток»⁴⁸, що утворився пізніш за «Хрестоматію»

і збирався на засідання не у старих громадян, а в когонебудь із своїх членів.

Цікавий був гурток «Тарасівці»⁴⁹, котрий ми називали так на честь Шевченка. Гурток цей мав цілком самостійницький характер, мав завдання ставити українське питання на всю його височінь і ширину, щоб наблизити відродження України, культурне й політичне. Між іншим, члени цього товариства зобов'язувалися всюди маніфестувати своє українство, розмовляти в публічних місцях українською мовою й між собою, і з чужими, щоб тим привчити ширшу публіку до того переконання, що мова українська є не тільки мужицька мова, як звичайно тоді писалося й говорилося. Кожний член «Тарасівської громади» повинен був, перебуваючи на селі, вивчити кілька дітей читати з української граматики, роздавати українські книжки і взагалі дбати про українізацію життя. До «Тарасівців» між іншими належали Іван Липа⁴⁹, Віталій Боровик⁵⁰, Євген Тимченко⁵¹. Ідеї цього товариства висловлені (не зовсім повно з тактичних мотивів) у надрукованім пізніше в «Правді» за 1893 рік «Profession de foi* молодих українців».

В кінці 80-х років у Києві згуртувалася громадка письменників, переважно зі студентської молоді. Це не було правильно зорганізоване товариство, не мало воно ні виробленого статуту або програми, ні грошових фондів.

Щотижня в визначений згори день сходилася ця громадка в композитора Миколи Лисенка. Тут читали автори свої нові твори й переклади, тут же вони й обговорювалися, складалися проекти нових літературних робіт; усе, що готувалося до друку, звичайно, відсилалося до львівських часописів, до «Зорі», а потім і до «Правди», як вона стала виходити. Тут же Лисенко знайомив нас із своїми новими композиціями. Відвідували ці зібрання, звичайно, всі з молодих письменників, хто на той час перебував у Києві: Леся Українка, Сергій Шелухин, Одарка Романова⁵², Максим Славинський⁵³, Михайло Обачний (Косач)⁵⁴, Людмила Старицька, часом і Олена Пчілка й кілька інших.

Організовувались тоді ще такі спеціальні громадки, як та, що їй читав приватні лекції проф. Володимир Антонович, — спершу так званої географії України (справді це було дещо ширше від географії), а потім історії козацтва. Останні лекції, записані слухачами, потім вийшли в Чернівцях без імені Антоновича.

Велику заслугу у справі познайомлення ширшої київської публіки з українським мистецтвом, а саме з українською

музикою, треба признати Миколі Лисенкові, що з студентів і курсисток zorganizував тоді великий мішаний хор з 80–90 співаків.

Хор цей збирався на проби в залі мінеральних вод близько Купецького зібрання. Приходило туди багато з української публіки. Та зала зробилася була потроху наче неофіціальним українським клубом.

Лисенко багато праці поклав на цей хор і досяг того, що хор цей був добре вишколений і міг виконувати трудні й серйозні музичні твори.

У навчанні хору діяльно помагали Лисенкові Я. Гулак-Артемівський, урядовець із управи залізниць, і Порфірій Демущий⁵⁵, тоді студент медицини, котрий пізніше сам zorganizував хор із селян і давав із великим успіхом концерти навіть і в Києві. Цей Демущий має теж чималі заслуги в записуванні й гармонізуванні народних пісень.

Концерти хору Лисенка відбувалися в залі Купецького зібрання, й публіка відвідувала їх дуже охоче. Виконувались тут такі складні речі, як кантата «Б'ють пороги», хор з «Утопленої» – «Туман хвилями лягає», хори з опери «Тарас Бульба»⁵⁶, вінок з колядок, веснянки, кращі народні пісні в хоровім укладі, солові співи, й сам Лисенко виконував свої фортепянові композиції.

Але ці концерти не обмежувалися тільки українською музикою: виконувались і твори Гайдна⁵⁷, Мендельсона⁵⁸, Мусоргського⁵⁹, Рубінштейна⁶⁰, здебільше з українським текстом. А в час святкування Кирило-Мефодіївського ювілею⁶¹ хор Лисенка виконував пісні всіх слов'янських народів із оригінальними текстами.

Такі концерти дуже захоплювали публіку, а «Киевлянин» на другий день злостився й висміював «хахлацкаго маэстро». Але «маэстро» на це не зважав і провадив далі свою безкористовну тяжку працю.

Великою повагою у значної частини нашої молодіжі користувався Олександр Кониський⁶².

Сам вічно зайнятий якоюсь українською роботою, то романом, то оповіданням, то статтею, або розпратою, він знаходив час, щоб гуртувати біля себе молодь університетську, семінарську й академічну (з Духовної Академії⁶³), давати їй поради, притягати до роботи.

У його редагувались переклади для «Історичної бібліотеки»⁶⁴ монографій Костомарова⁶⁵, читались і обговорювались праці для «Записок наукового товариства ім. Т. Шевченка»⁶⁶, статті для «Правди». Кімната його на Бібіковському бульварі⁶⁷ була місцем найкращих і

найсвіжіших інформацій про все, що ставалося з українського життя на Україні і в Галичині, з якою він мав найбільше зв'язків.

Він умів і попрацювати, й пожартувати, з вигляду надто старий, але душею ще зовсім молодий. І молодіж почувала себе в його незвичайно любо.

Всі любили відвідувати старого «Перебендю». У його ж, жартуючи, складав я свої пародії на москвофілів: «Разговори Мракова с Драковым», а потім прилучився й Кониський, і ми складали їх удвох і підписували «Лисий з Сивим». Друкувалися вони у львівському «Дзеркалі»⁶⁸. Потім там же появилися й дальші «Разговори», котрі не належать ні мені, ні Кониському.

Коли я розповів Кониському про свою візиту до генерала Новицького, як мене тягали за «малороссийские гадости», то він ніяк не міг забути того жандармського дотепу й часо потім, закликаючи до прочитання або обговорення чогось, казав:

— Ну, давайте тепер «занимається малороссийскими гадостями».

З старими громадянами Кониський, здається, не був у злагоді й піддержував найбільші зв'язки з Вас. Ник. Карачевським-Вовком⁶⁹ та Володимиром Антоновичем.

Драгоманова Кониський дуже не любив. Сам націоналіст до фанатизму, він не вважав Драгоманова досить щирим українцем і навіть знаходив у йому прикмети москвофільства.

Крім вищезгаданих громадок, були в Києві ще й інші гуртки, до котрих я не належав: був гурток академіків, семінаристів, слухачок вищих жіночих курсів, пробували й гімназисти вищих класів засновувати громадки.

З російськими соціалістичними гуртками нам не щастило нав'язати добрі відношення.

Ніби байдужі до національного питання, вони в суті були дуже нетолерантні до українського відродження.

— А все-таки зачем это? — казали вони. — Мы вас сожжем (здушимо), — казали одвертіші з-поміж них.

З університетських професорів як свідомих українців за мої часи майже нема кого згадати. Крім Володимира Антоновича, заявляв себе як українець проф. Іван Лучицький⁷⁰, хоч на роковинах і вечірках промовляв по-російськи, просивши наперед вибачення, що українською мовою не досить володіє. Але були випадки, що громада настоювала, щоб говорив по-українськи, як уміє, і він говорив непогано.

Кафедри слов'янської філології були тоді обсажені ворогами українства. Історію «русского языка» тоді читав Соболевський⁷¹, видатний учений і потім член Російської Академії, але далекий від яких-небудь симпатій до українства, а «славянские наречия» – запеклий наш ворог Флоринський⁷². Цей визнавав самостійними всі інші, крім нашої, слов'янські мови, навіть дуже близькі до себе: визнавав окремими і словацьку мову, і словінську, й лужицьку, й кашубську, тільки української не визнавав.

Треба сказати, що в ті часи великої нагінки на все українське й не могло бути в університеті багато професорів-українців; отже, такі видатні наукові сили, як Павло Житецький або Орест Левицький⁷³, мушили задовольнятися скромною ролею вчителів середніх шкіл.

Щодо українського життя в родині, то українізованих родин було тоді в Києві надто мало. Родини Олени Пчілки, Миколи Лисенка, Михайла Старицького, Василя Карачевського-Вовка⁷⁴, Христі Вовчихи (дружина Хведора Вовка, що тоді жив у Парижі емігрантом), Павла Житецького – оце, мабуть, і всі. В інших більш або менш панував «общепонятный язык».

Кидаючи загальний погляд на тодішнє українське життя в Києві, треба признати, що ми, українська молодь тодішня, зробили в ті часи мало, але ми вчилися робити і вчилися не стільки через школу, котра майже нічого не давала для вироблення свідомого українства, а поза школою, почасти під проводом старших громадян, почасти своїми силами, і ґрунтовними підвалинами пізнання народу нам стали ті многоцінні скарби українознавства, що появилися раніше в «Записках Юго-Западного отдела географического общества»⁷⁵, а потім у «Київській старині» і в «Записках наукового т-ва ім. Т. Шевченка».

Нарікали ми тоді на наших старих громадян-учених за одно: чому вони не писали своїх праць українською мовою. Але, видно, українське відродження мусило перейти й тодішній етап свого розвитку. Недурно ж і в інших народів, що національно відроджувались, твори науки довгий час писались або мертвою латинською, або мовою пануючого народу. Можливо, що якби наші вчені, не пройшовши української школи, не маючи української термінології й не звикши науково думати рідною мовою, стали відразу писати по-українськи, то це б їм настільки зв'язувало думку, що їх твори вийшли б далеко слабшими.

Та й де б вони їх містили? Хіба що за кордоном, але тоді українське громадянство майже не могло б ними кори-

стуватися. Потрібна була ще деяка еволюція мови, котра тепер уже у значній мірі відбулася, і зміна політичних і цензурних умов.

Далекі вже від нас ті часи, й те, над чим ми працювали, здається вже тепер таким дрібним... Але чи можна було робити щось більше в ті часи безпросвітної ночі?..

Не маючи змоги запалити ясне світло, дбали про те, щоб хоч каганчик блідий де-не-де блимав у тій темряві.

Не маючи змоги і не наважуючись вести темний і ще цілком не свідомий український народ на боротьбу за свою волю, старалися, щоб хоч не забувалася в народі його національна індивідуальність та щоб збереглась і поважалась його мова, той ключ од в'язниці поневоленого народу.

*Село Милованне, Товмацького повіту
в Галичині, в падолисті 1922 р.*

АВТОБІОГРАФІЯ

Моя мати була кріпачка Сорочинського дідича Черниша. Тому що родина моєї матері належала до так званих дворових, то при визволі від кріпацтва в 1861 році не одержала земельного наділу, так що, крім хати і городу, нічого не мала, через що й сталось, що родина мусила заробляти, служачи по наймах або займаючися усякими роботами: тож і моя мати мусила йти в найми. Ще будши кріпачкою, мати моя була взята до дідички Чернишки (здається, в маєток «Товсте») в ролі бонни чи няньки до її дітей. Тоді, слухаючи, як учили Чернишчиних дітей, мати моя сама вивчилась читати й писати. Взагалі моя мати була дуже здатною до всякої науки, та, на жаль, не було кому її вчити. Не раз, коли в вітальні нікого не було, підсідала вона до фортепіяна і прибирала різні пісні. Але коли Чернишка ловила її на такому злочинстві, то біла її по руках. Де ж пак! Хлопка сміє доторкатись до панського струмента!.. Любов до музики мати моя дістала в спадщину від свого батька Кіндрата Самійленка, котрий добре грав на скрипку. Мати й співала добре, хоч голос мала невеликий.

Як моя мати мала літ шістнадцять, її мати й вітчим найняли служити до покоїв до старої дідички Лисевички в х. Климово, верстов 10 від Сорочинець, у Зіньковецькому повіті, де вона проживала з сином своїм Іваном Олександровичем. Іван Олександрович Лисевич був багатий землевласник; мав п'ять тисяч десятин землі й багато всякого добра; любив бенкетування, полювання й музику. За часів кріпацтва мав власний оркестр музикантів. Сам теж гарно грав на скрипку. В той час, як моя мати вступила на службу до його матері, він мав коло 40 літ; був нежонатий. Займав він невеличкий окремий од матері будинок, а в більшому панському головному будинку жила його мати. Так що, ніщо не перешкоджало йому продовжувати бенкети й забави з своїми приятелями.

Побачивши у своєї матері мою матір, він хутко звернув на неї свою увагу; дівчат він дуже любив, а до того моя мама була дуже гарна з обличчя й струнка станом, та й натуру мала делікатну, можна б сказати, освіченої й культурної дівчини. В результаті його закохання чи, може, тимчасової забаганки, він успів прихилити до себе серце молодой недосвідченої дівчини, й вона йому відда-

лася, ймучи віри, що він з нею одружиться, як то присягався зробити.

Та не так сталося. Як побачили, що моя мати вагітна, Лисевич одправив її в Сорочинці до батьків. Як компенсацію, обіцяв їй подарувати десять десятин землі, але мати моя з погордою відмовилась; вона не продавала свого кохання.

І так я народився вже в Сорочинцях у вбогій селянській хаті 22 січня ст. ст. 1864 р. Охрещено мене в церкві св. Спаса, до метрики записано, як незаконного сина «крестьянки Александры Кондратьевны Самойленко» (так це прізвище писалося в офіціальних рос. документах). Таким чином, згідно російським законам, я був приписаний до крестянського стану, а прізвище дістав від прізвища матері. Не знаю, як швидко по моїм народженню сорочинський старий дідич Олексій Михайлович Трохимовський, котрий не дуже ухвалював поступовання мого батька з моєю мамою, закликав маму на службу до себе як домоправительку. Трохимовський був самотній, бо з жінкою полькою давно розійшовся, а діти вже служили десь по різних інституціях. Незабаром по тому Трохимовський продав свій сорочинський маєток Чернишеві, а сам переїхав у другий маєток Михайлівку, хутір 18 верст від Сорочинець, і ми з мамою теж туди переїхали. На хуторі я прожив років до 10, аж поки треба було мене готувати до гімназії.

Наші зносини з моїм батьком не переривались довгий час. Перш за все стара Лисевичка дуже любила мене й мою маму, вона завжди настоювала, щоб він із нею взяв шлюб. Це й сталось би, може, бо батько хоч був вельми багатий, був чоловік досить простий, до аристократії не горнувся, але був слабої вдачі, і його забрали в руки всі ті, хто був зацікавлений у тому, щоб він жив нежонатий: для одних це значило вічні бенкети, для других – багата спадщина. Як виявилось незабаром, батько мене дуже полюбив, і якщо не мав наміру одружитися з моєю мамою, то принаймні дуже хотів, щоб вона віддала мене йому, обіцяючи виховувати. Можливо, що він би мені відписав і свій маєток. Але мама не наважилася віддати мене, боячися, щоб мене не звели з світу батькові родичі й фаворитки. І певно, що вона мала рацію.

Але кілька разів батько брав мене до себе в гості в Климово. Не тямлю тепер, скільки я мав років тоді, як

одвідував батька, може, три-чотири, але в моїй пам'яті навіки відпечаталась обстановка його будинку. Мене найбільше вразила сила музичних струментів. У невеличкій світлиці стояв чорний орган на чотири вали, який треба було крутити корбою, з дуже сильним і приємним голосом. В батьковій хаті над ліжком висіла картина – півлежача німфа з лірою. Коли витягти за гудзик шнурок з боку картини, то німфа починала рухати руками над лірою, і чулась приємна музика. Іще в одній хаті посередині стояв більярд, одна стіна була вся увішана рушницями, а в кутку стояла величезна шафа, в котрій за склом були інструменти на цілий оркестр: і контрабаси, і волторни, і скрипки, й флейти. Крім того, ще були в батька і музикальні скриньки, що накручувались ключем. Мені батько теж був купив у Сорочинцях дешевеньку скрипку, але я незабаром її зіпсував.

6 липня 1925 р.

м. Боярка під Києвом.

ПРИМІТКИ

Перші поезії та переклади В. Самійленка надруковані 1886 р. І. Франком у львівському журналі «Зоря» та 1887 р. В. Александровим у харківському альманасі «Складка».

1888 р. він подав до цензури окрему збірку власних творів «Вірші В. Самійленка». 28 листопада того ж року київський цензор Ромер писав у висновку для Петербурга про низьку художню вартість, про те, що в перекладах пісень Беранже Самійленко виявляє «більше сміливості, ніж літературного хисту» (Центральний державний історичний архів Російської Федерації у С.-Петербурзі, ф. 776, оп. 20, од. зб. 219, арк. 93, – далі: ЦДІА РФ); а через місяць петербурзькі цензори заборонили її друкувати, мотивуючи: «Через україно-фільське спрямування» (там же, арк. 108).

На початку квітня 1890 р. Самійленко надіслав одеському цензоріві новий варіант збірки власних творів і 20 липня того ж року після багатьох вилучень та суворої вимоги підігнати все до російського правопису отримав дозвіл на друк. «З поезій Володимира Самійленка» (К., 1890.– Ч. 1) – єдина збірка, яку уклав і видав автор з уцілілого після цензурних вилучень на позичені у «Старої громади» гроші. Друга частина не була опублікована.

1903 року київське видавництво «Вік» робило спробу видати збірку творів Самійленка, але воно не здійснилося: рукопис був настільки знівечений цензурою, що не було сенсу його друкувати (зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. І, № 34034 – далі: ІР НБУВ).

1906 року свій давній задум (окрема збірка творів Самійленка готувалася ще наприкінці 80-х років) реалізував І. Франко. «Він власноручно переписав сю збірку, – згадував Франко, – дав їй титул «Україні» і прислав мені. На жаль, ся присилка трапила у мене на час безгрішшя і залягла в рукописі. Часть її ввійшла в його друковану збірочку «З поезій В. Самійленка» (Київ, 1890), а часть, видно, забута автором, лишилася у мене в рукописі і тільки тепер, як несподіванка для самого автора, уперше появляється в друку».

Самійленко Володимир. Україні: зб. поезій 1885–1906 рр./ Видано заходом М. Мочульського; з передмовою Ів. Франка. – Л., 1906 – перше прижиттєве зібрання творів письменника.

1909 року ця збірка була перевидана в Києві без змін, лише з незначними уточненнями у Франковій передмові та поправками в деяких поезіях. 10 лютого 1909 р. Київський Тимчасовий комітет у справах друку наклав арешт на це видання і порушив справу про притягнення автора до відповідальності (ЦДІАЛ РФ, ф. 6., оп. 16, ч. II. од. зб. 195, арк. 2). 24 лютого того ж року київський суд відмінив

постанову Тимчасового комітету (там же, арк. 4), проте й після цього В. Самійленко не мав спокою, бо 13 травня 1911 р. петербурзька цензура знову розглядала цю збірку власне для того, щоб обмежити її розповсюдження і виключити можливість нового перевидання (там же, арк. 5).

Третє (для Наддніпрянщини друге), доповнене, видання – *Самійленко Володимир. Україні: зб. поезій 1884–1917 рр. – вид. 2-ге. – Сміла: Промінь, 1918*) – було єдине найповніше, вільне від цензури прижиттєве зібрання творів письменника. З авторськими правками примірники цього та попереднього видання збірки «Україні» (зберігаються у Відділі рукописів Інституту літератури НАНУ, ф. 29, № 6, 7 – далі: ВР ІЛ НАНУ) є дуже важливі для встановлення основного тексту творів.

Літературна спадщина В. Самійленка й досі повністю не зібрана й текстологічно не опрацьована. Письменник свого архіву не залишив, а те, що збереглося, розпорошено по різних архівах.

Першу спробу повніше ознайомити читача з Самійленком-поетом, драматургом, перекладачем і фейлетоністом зробив О. Дорошкевич у посмертному – цензурованому! – виданні вибраних творів (*Самійленко В. Вибрані твори. – К. : Книгоспілка, 1926*).

Видання: *Самійленко В. Твори: у 2-х т./упоряд. О. К. Бабишкін. – К. : ДВХЛ, 1958* – новий крок на шляху до повного зібрання спадщини письменника. Тут подано всі відомі драматичні твори, більшість прозових фейлетонів, листів, статті, автобіографічні матеріали, текстологічний коментар до окремих творів.

Згадаймо тут і видання шістдесятих років минулого століття (*Самійленко В. Вибрані поезії. – К., 1963*), яке сприяло популяризації творчості Володимира Самійленка.

Нова політична ситуація та поглиблене текстологічне вивчення спадщини письменника дало змогу в серії «Бібліотека української літератури» здійснити значно повніше її видання: *Самійленко Володимир/Вступ. стаття, упоряд. та приміт. М. Г. Чернопиского. – К. : Наук. думка, 1990*. Одночасно вийшло інше видання: *Самійленко Володимир. Твори/упоряд., автор передмови та приміт. М. П. Бондар. – К. : Дніпро, 1990*. До цих видань увійшла антибільшовицька сатира, яка доти перебувала під суворою заборонаю.

У нашому виданні віршована спадщина В. Самійленка (на інші форми брак місця) подана ще повніше, ніж у всіх попередніх.

ДАР УКРАЇНИ

¹ Про арештовані книжки київський цензор Рафальський 3.11.1887 р. доповів цензурному комітетові в Петербурзі. (ЦДІА РФ, ф. 776, оп. 20, од. зб. 219, арк. 445–447).

² Державний архів Російської Федерації у Москві [далі скорочено: ДАРФМ]: ф. ДП, оп.1896, од. зб. 1085, арк. 18.

³ В інструкції Головного управління в справах друку за № 172 була настанова «о возможно большем сокращении, при малейшем к тому поводе, числа малорусских произведений в целях чисто государственных».

⁴ ЦДІА України: ф. 274, оп. 1, од. зб. 2792, арк. 2–39.

⁵ Самійленко В. Твори: у 2 т. – К.: ДВХЛ, 1958. – Т. 2. – С. 407–408. Далі посилання на це видання подаємо в тексті скорочено, зазначаючи том римською цифрою, сторінку – арабською.

Самійленка й обставини життя того періоду змалювала Л. Старицька-Черняхівська у спогадах «В. І. Самійленко (Пам'яті товариша)» // Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори. – К., 2000. – С. 787–823.

⁶ Спочатку по 2 тис. гульденів щорічно (ЦДІА РФ: ф. 776, оп. 20, од. зб. 346, арк. 9, 526, 87; там же розписки в одержанні редактором В. Площанським).

⁷ Лист писаний 22 жовтня 1885 р. із Києва. Див.: ЦДІА РФ: ф. 776, оп. 20, од. зб. 346, арк. 77–81.

⁸ Див.: Ленін В. І. Повне збір. тв. – Т. 26.

⁹ Франко І. Збір. тв.: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 37. – С. 184. Далі посилаємося на це видання скорочено, зазначаючи арабськими цифрами том і сторінку.

¹⁰ Див.: Тулуб О. О. Матеріали до життєпису Володимира Самійленка // За сто літ. – Кн. III. – К., 1928.

¹¹ Нечуй-Левицький Іван. Українство на літературних позвах з Московщиною: Культурологічні трактати. – 2-ге вип. вид. – Львів: Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2005. – С. 153. Виділення І. Нечуя-Левицького.

¹² Рильський М. Володимир Самійленко // Твори: у 10 т. – К., 1962. – Т. 10. – С. 352–353.

¹³ Див.: Грабовський П. Спомини про д-ра В. Александро-ва // збір. творів: У 3 т. – К., 1960. – Т. 3. – С. 103–105.

¹⁴ Білило Цезар. Спомини про д-ра В. Александро-ва // Зоря. – Л., 1894. – № 4. – С. 90.

¹⁵ Лист В. Александро-ва до П. Куліша від 7 грудня 1887 р. (ВР ІЛ НАНУ): ф. 22, № 160.

¹⁶ ВР ІЛ НАНУ: ф. 22, № 126.

¹⁷ Див.: Тулуб О. О. Матеріали до життєпису Володимира Самійленка. – С. 299.

- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Див.: Богданович М. В. Самойленко // Укр. жизнь.- М., 1916.- № 7-8.- С. 46-59.
- ²⁰ Рильський М. Володимир Самійленко.- С. 354
- ²¹ Див.: Дорошкевич О. Володимир Іванович Самійленко // Вибрані тв.- К., 1926.- С. 7-55.
- ²² Розвага.- К., 1905.- С. 475-476.
- ²³ Лист В. Самійленка Б. Грінченкові від 5 липня 1892 р. (у двотомнику 1958 р. помилково датований 7 липня).- ІР НБУВ, Ш, 393287.
- ²⁴ Див.: Лист від 30 червня 1917 р. з Добрянки.- ІР НБУВ: Ш, 10351.
- ²⁵ Маршинський А. З життя Вол. Самійленка // Дніпро: календар-альманах.- Л., 1929.- С. 82.
- Письменник утримував не одну, а дві дочки і тещу.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Грінченкова М. Сивенький (Володимир Іванович Самійленко): Спогади.- К., 1926.- С. 61-62.
- ²⁸ Див.: Книгар.- 1920.- Ч. 1-3.- С. 80.
- ²⁹ Шелухин С. Глумлива доля сатирика // Діло.- Л., 1930.- № 193.- 2 верес.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Олесь О.- Поезії.- К., 1964.- С. 461.
- ³² ВР ІЛ НАНУ: ф. 29, № 33.
- ³³ ЛНВ.-1926.-Кн. 3.-С. 217. Докладніше про долю родини поета у розвідці: Чернопиский М. Трагічна доля родини Володимира Самійленка // Проблеми літературознавства і художнього перекладу: зб. наук. праць і матеріалів НТШ.- Л., 1997.- С. 166-188.
- ³⁴ Листи Марка Черемшини до В. Гнатюка. Подав В. Машотас // Рад. літ.-во.- 1967.- № 5.- С. 76.
- ³⁵ Грінченкова М. Сивенький (Володимир Іванович Самійленко).- С. 62.
- ³⁶ Єфремов Сергій. Щоденники. 1923-1929.- К.: ЗАТ «Газета «Рада», 1997.- С. 234.
- ³⁷ Там само.- С. 62.
- ³⁸ Йдеться про В. І. Леніна. Докладний аналіз поеми та генези її сюжету в розвідках: Чернопиский М. Імпербільшовизм і його боговождь у гротескному світі Володимира Самійленка.- Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001; Чернопиский М. Фольклорна політична сатира 20-х років століття: вид. 2-ге, доповн.- Луцьк: ПВД «Твердиня», 2014.
- ³⁹ Єфремов Сергій. Щоденники. 1923-1929.- К.: ЗАТ «Газета «Рада», 1997.- С. 266.
- ⁴⁰ «Газета «Рада», 1997.- С. 234.
- ⁴¹ Старицька-Черняхівська Людмила. Вибрані твори.- К., - 2000.- С. 822.

⁴² Самійленко Володимир // Проф. Євген Онацький. Українська мала енциклопедія. Кн. 13. Літери Р – С. – Буенос Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1959. – С. 1666.

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Лірика

«У мене є одно кохання...».– Вперше надруковано в журн.: Зоря.– Л., 1886.– № 11, 1 (13) черв.– С. 184, без дати, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1909).

Ридання душі.– Вперше надруковано в альманасі: Складка.– Х., 1887.– С. 70–71, без дати.

Подається за зб. «Україні» (1909).

Грішниця.– Вперше надруковано в альманасі: Складка.– Х., 1887.– С. 42–43, без дати.

Дату написання твору В. Самійленко зазначив у листі до І. Франка, написаному навесні 1889 р. (ВР ІЛ НАНУ, ф. 3, № 259, с. 146), вона є і в пізніших виданнях.

Подається за зб. «Україні» (1918).

До душі.– Вперше надруковано в альманасі: Складка.– Х., 1887.– С. 114, без дати, з епіграфом:

Душе моя, душе моя,
Возстани! Что спиши?

Кан[т] Андр[ея] Критск[ого]

Передруковано в усіх виданнях збірок «Україні» без текстових змін і епіграфа.

До твору поет написав музику. Зберігся автограф: «До душі. Пісня. Слова й голос В. Самійленка». Текст подано під нотами. Автограф недатований (ВР ІЛ НАНУ, ф. 29, № 3). Має відмінності від першодруку.

Датується за автографом, що зберігається в архіві І. Франка. Подається за зб. «Україні» (1909).

Українська мова (*Пам'яті Т. Шевченка*).– Вперше надруковано в журн.: Зоря.– Л., 1886.– № 10.– 15 (27) мая.– С. 163–164, за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

«Сумна наша пісня, як наше життя...».– Вперше надруковано у вид.: Самійленко В. Твори: У 2-х т. К.: ДВХЛ, 1958 // Т. I.– С. 64, з автографа, який поет вислав у своєму першому листі Франкові від 30 грудня 1885 р. (ВР ІЛ НАНУ, ф. 3, № 1608, с. 37–38).

Автограф підписаний псевдонімом «В. Іваненко».

Подається за автографом.

Зимовий діалог.— Вперше надруковано в альманасі: Складка.— Х., 1887.— С. 65—67, без дати.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

Найдорожча перлина.— Вперше надруковано в журн.: Зоря.— Л., 1886.— № 15—16.— 8 (20) серп.— С. 257, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

Пісня.— Вперше надруковано в зб.: З поезій Володимира Самійленка.— К., 1890.— С. 15—16.

Подається за зб. «Україні» (1918).

«Розкажи ти, моя Музо...»;

Прожиті сили.— Вперше обидві поезії надруковані в статті: Чернопиский М. Г. Рання творчість В. Самійленка // Рад. літ-во.— 1966.— № 12.— С. 58, з автографів, які поет переслав у листі В. Александрову від 9 листопада 1886 р. (ВР ІІ НАНУ, ф. 22, 162).

Подаються за автографами.

Шкода!— Вперше надруковано в зб.: З поезій Володимира Самійленка.— К., 1890.— С. 17.

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ *Елліни* — спочатку назва грецького племені, а з VII ст. до н. е. самоназва всіх греків.

² *Гомер* — легендарний давньогрецький поет, з іменем якого пов'язують авторство великих епічних поем «Іліада» та «Одіссея».

³ *Олімп* — найвищий гірський масив у Греції. У давньогрецькій міфології вважався місцем перебування верховного бога Зевса та інших (олімпійських) богів.

⁴ *Парнас* — гірський масив у Греції. За давньогрецькою міфологією — одне з місць перебування бога сонця та світла, покровителя мистецтв і муз Аполлона.

Елегії

Цикл з восьми поезій формувався поступово і через цензурні перешкоди друкувався частинами у різній послідовності. Його план склав В. Самійленко незадовго перед смертю, готуючи проспект видання своїх творів: «Елегії, I, II, III, IV, V, VI, VII (Поетові), VIII (Сфер небесних музика...)». Проспект опубліковано у вид.: Самійленко В. Вибрані твори.— К., 1926.— С. 221.

Усі твори циклу «Елегії» подаються за авторським примірником зб. «Україні» (1909).

¹ *Елегія* — відомий ще з античних часів жанр ліричної поезії, для якої характерне споглядання, роздумування пере-

важно з відтінком смутку, ліричної інтимності. Самійленко одним із перших в українській пошпеченківській поезії звернувся до цього жанру саме у класичному його вигляді.

Непевність.— Вперше надруковано в журн.: Зоря.— Л., 1890.— № 2.— 15/27 січ.— С. 25, під заголовком «Якби знаття!..».

Подається за зб. «Україні» (1918) з уточненням дати за первісним автографом.

До ньєнки! — Вперше надруковано в журн.: Зоря.— Л., 1867.— № 13–14.— 8 (20) лип.— С. 220, без дати, за підписом «В. І. Полтавець».

У прижиттєвих виданнях твір не передруковувався.

Подається за першодруком.

На роковини смерті Шевченка.— Вперше надруковано в зб. «Україні».— Л., 1906.— С. 19–20.

Подається за першодруком.

«Ї в дорогу виряджали...».— Вперше надруковано в зб.: З поезій Володимира Самійленка.— К., 1890.— С. 31. Пізніші передруки без змін.

Подається за зб. «Україні» (1918).

Привіт Буковині.— Вперше надруковано в альманасі: Зерна (Літ.-наук. додаток до «Буковини» за рік 1888).— Чернівці, 1888.— С. 3, без дати, за підписом «В. Сивенький». Сонет написаний під враженням від мандрівки з гуртом молоді по Буковині влітку 1887 р. Пізніші передруки без змін.

Подається за зб. «Україні» (1918).

Веселка.— Вперше надруковано в альманасі: Зерна.— Чернівці, 1888.— С. 42, без дати, за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1909).

¹*«Гляну на тебе і задую давню першу веселку,
Котру поставив Господь, як сказав, що не буде потопу»* — з біблійної Книги Буття; тому веселка — символ надії.

Дві планети.— Вперше надруковано в зб.: З поезій Володимира Самійленка.— К. 1890.— С. 2–26.

Подається за зб. «Україні» (1909).

Весняні пісні.— Вперше надруковано в журн.: Зоря.— Л., 1888.— № 11.— 1/13 черв.— С. 184–185, під заголовком «З весняних пісень», за підписом «В. Сивенький».

Подається за збіркою «Україні» (1918).

На слова поезії «Весняні пісні» український композитор К. Стеценко в 1908 р. написав хор а саррелла для мішаного складу під назвою «Весною» (Пархоменко Л. Кирило Григорович Стеценко.— К., 1963.— С. 213).

¹*Сергій Павленко* — псевдонім українського поета та громадського діяча Шелухина Сергія Павловича (1864–1938), Самійленкового однокурсника й товариша по Київському університету, музиканта, з яким він грав на студентських

вечірках, зокрема й на заручинах Івана Франка 4 (16) травня 1886 р. С. Шелухин написав спогади: Глумлива доля сатирика. Дорогій пам'яті Володимира Самійленка (22.I.1864--12.VIII.1925)//Діло.- Л., 1930.- № 193.- 2 верес.- С. 2-3.

Україні.— Складається з двох частин, які спершу були надруковані окремо: «Ти звеш мене...» — в журн.: Правда.— Л., 1888.— Річник XIV.— Вип. I.— Жовт.— С. 56—57, за підписом «В. Сивенький»; «Поки душею я не втонув іще...» — у зб.: Україні.— Л., 1906.— С. 52, під заголовком «Поки душею...», без дати.

У наступних перевиданнях цієї збірки твори друкувалися окремо, проте в автографі, який переслав автор ще в кінці 80-х років Франкові для підготовлюваної збірки, вони об'єднані одним заголовком «Україні» і нумерацією частин (ВР ІЛ НАНУ, ф. 3, № 224, с. 109—112). Перша частина була заголовним твором в усіх виданнях збірки «Україні». Роз'єднання частин відбулося, очевидно, з волі редакторів-видавців першого видання.

Весною 1889 р. Самійленко писав Франкові: «Щодо назвиська книжки, то коли вам здається, що не годиться називати просто: вірші такого-то, то ось як буде по-європейському (властиво, по-французькому): Україні («Ти звеш мене...»), і сей самий заголовок поставте на обкладинці.

І тоді зробіть, значить, такий заголовок: Україні, вірші Сивенького (ініціали мені не треба).

Щодо підпису, то у всякім разі таких речей, як «Україні», «Як часто в час сумний...» і таке інше, не годиться пускати з власним ім'ям, тим-то думаю, що найкраще всього книжку підписувать псевдонімом» (П, 33—44).

Революція 1905 р. послабила цензурно-жандармські репресії, і в той час Самійленкова збірка вийшла з прізвищем поета.

У збірці «Україні» рядок 3 строфи I (частина II) «Я ще можу тебе, Вкраїно...» у виданні 1909 р. змінено: «Я можу ще тебе, Вкраїно...». Текст у автографах ідентичний з текстом цього видання.

Подається за автографом.

Зорі.— Вперше надруковано в журн.: Зоря.— Л., 1890.— № 1.— 1/13 січ.— С. 4, з датою і підписом «В. Самійленко».

Подається за зб. «Україні» (1909).

Ямби

Цикл складається з п'яти творів. За життя письменника і в посмертних виданнях через цензурні умови та недостатнє текстологічне вивчення його спадщини твори цього циклу друкувалися окремо або по кілька в різній послідовності. Листи та автографи В. Самійленка в архіві Франка дають можливість встановити авторську волю щодо композиції циклу.

I. «Як часто в час сумний...».— Вперше надруковано підзаголовком «З пісень про Україну» в журн.: Правда.— Л., 1889.— Т. III.— Вип. VII.— Цвітень.— С. 57, без дати, за підписом «В. Сивенький». До заголовка є примітка: «Вірші ці були читані на останніх роковинах Шевченка».

У збірці «Україні» (1906) поезія має заголовок «У сумний час».

Подається за автографом.

II. «О, де набрати слів?..»; «Так, смійтеся тепер...».— Вперше надруковано в журн.: Правда.— Л., 1889.— Т. III.— Вип. VIII.— Май.— С. 128, під заголовком «З пісень про Вкраїну В. Сивенького».

Подаються за автографами в архіві І. Франка.

III. «Вже годі плакати!..»;

IV. «Не будемо ми йти...».— Вперше надруковано в зб.: Україні.— Л., 1906.— С. 46–48.

Подаються за зб. «Україні» (1906).

V. «Невже для нас...».— Вперше надруковано в журн.: Правда.— Л., 1890.— Т. III.— Вип. IX.— Падолист.— С. 202–203, під заголовком «З пісень про Україну», за підписом «Сивенький».

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

¹**Ямби** — жанрова форма ліричної поезії у європейській літературі початку XIX ст., для якої, крім ямбічного розміру, характерні мотиви боротьби за свободу, гнівного осудження тиранії, бойовий ритм. Саме у такому розумінні ця жанрова форма утвердилася в літературі після виходу 1830 р. книги «Ямби» французького поета, співця Липневої революції Огюста Барб'є. Самійленко перекладав його твори й один із перших почав культивувати цю форму в українській поезії.

Весняна елегія.— Цикл з трьох поезій («Ще раз весна...», «О, знаю я...», «Коли я вмру...») вперше надруковано в журн.: Правда.— Л., 1890.— Т. III.— Вип. VII.— Жовт.— С. 49–50, із зазначенням: «1889 року», за підписом «Сивенький».

Подається за автографом, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури НАН України (ф. 3, № 224).

«Сумуєш ти!..».— Вперше надруковано в зб.: Україні.— Л., 1906.— С. 53, під заголовком: «Ользі Е-й...», без дати, з автографа, надісланого Франкові навесні 1889 р. (ІЛ, ф. 3, № 224, с. 137). В авторському примірнику збірки «Україні» (1918) заголовок-присвяту закреслено і натомість поставлено три зірочки.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

Сонети

I. «Я не Петрарка – ти ж нова Лаура...»;

II. «Коли б твоєї вроди не хвалила...». – Вперше надруковано в зб.: Україні. – Л., 1906. – С. 55, з автографа, надісланого Франкові навесні 1889 р. до майбутньої збірки.

Сонети присвячені Людмилі Михайлівні Старицькій-Черняхівській (1868–1941) – українській письменниці, яка разом із Самійленком наприкінці 80-х років була членом гуртка молодих письменників «Літературна громада» («Плеяда») у Києві. На засіданнях гуртка влаштовувалися літературні ігри-змагання, в яких поети писали експромтом твори на заздалегідь оголошену тему чи встановлену форму (часто екзотичну) й організовували літературні конкурси. На одному з них Самійленко й написав ці сонети.

¹ *Петрарка* Франческо (1304–1374) – італійський поет доби Відродження, автор збірки сонетів, канцон, секстин, балад, мадригалів «Канцоньєре», з яких 318 найкращих присвятив своїй коханій Лаурі.

Подається за автографом, який зберігається в ВР ІЛ НАНУ (ф. 3, № 224).

Святий вечір. – Вперше надруковано в журн.: Правда. – Л., 1890. – Т. II. – Вип. IV. – Січ. – С. 54–55, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

26 лютого. – Вперше надруковано в журн.: Правда. – Л., 1890. – Т. II. – Вип. V. – Лют. – С. 129–130, за підписом «Сивенький». Твір написаний на роковини смерті Т. Шевченка (за ст. ст.). Пізніші передруки – без змін.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

Орел. – Вперше надруковано в журн.: Зоря. – Л., 1906. – № 10. – 15 (2) мая. – С. 150.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

Не вмре поезія. – Вперше надруковано в журн.: Зоря. – Л., 1891. – № 8. – 15/27 цвітня. – С. 143.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

Думка (На смерть Трохима Зіньківського). – Вперше надруковано в журн.: Правда. – Л., 1891. – Т. III. – Вип. VIII. – Серп. – С. 94–95, за підписом «В. Сивенький», з опискою в даті: «1881» замість «1891».

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ *Зіньківський* Трохим Аврамович (літерат. псевдоніми: Т. Звїздочот, Т. Певний; 1861–1891) – український письменник,

публіцист, критик, автор праць «Тарас Шевченко в світлі європейської критики» (1890–1891), «Молода Україна, її становище і шлях», «Національне питання в Росії» та ін., заборонених у Росії. Перебував під наглядом поліції. Самійленко добре знав твори Зіньківського через Б. Грінченка, який дружив з Зіньківським і видав посмертно за кордоном його літературну спадщину (Писання Т. Зіньківського.– Л., 1893.– Кн. 1–2).

Над руїнами.

I. «О плачете, ви, хто сльози ма в очах...»;

II. «Мені снився величний зруйнований храм...». – Вперше надруковано в журн.: Зоря.– Л., 1891.– № 15.– 1 (15) серп., за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Весна.– Вперше надруковано частинами: в журн.: Зоря.– Л., 1892. I–VI.– № 7.– 1/13 цвітня.– С. 131, без дати, під загальним заголовком «Весна»; VII–IX.– № 11.– 1/13 черв.– С. 206–207, без дати, під попереднім заголовком; X–XI (сонети 8–9) – в альманасі «Дубове листя» (К., 1903.– С. 86–93).

Це складна архітектонічна форма поеми, яку в класичній поезії, насамперед італійській, називають вінок сонетів, а в даному випадку сонетів, канцон, секстин. Як цілість мала б складатися з 15-ти творів, але не була завершена.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

¹*Канцона* – невеликий вірш у класичній поезії з усталеним порядком римування та усталеною композицією.

²*Сестина* (секстина) – у загальноєвропейській класичній поезії складна шестирядкова строфа, різновиди якої залежать від різних варіантів системи римування. У Самійленка маємо велику або складну секстину, що складається з шести строф, у кожній з яких – по шість рядків. Усі шість строф завершує своєрідний капітоль – терцина, трирядкова строфа. Весь твір має свою чітку систему римування: слова-рими першої строфи е римами для інших п'яти, але в іншому, чітко визначеному, порядку, а також і для завершальної терцини-капітоля.

Людськість.– Вперше надруковано в журн.: Зоря.– Л., 1893.– № 20.– 15/27 жовт.– С. 388, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

Катам.– Вперше надруковано в журн.: Правда.– Л., 1893.– Т. XVI.– Вип. 39.– Марець.– С. 499, за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Пам'яті Л. І. Глібова.– Вперше надруковано в газ.: Діло.– Л., 1893.– № 201.

У кореспонденції з Чернігова (Зоря.– Л., 1893.– № 24.– С. 481) український письменник, тоді житель Чернігова,

О. К[оваленко] писав, що Глібова ховали 1 листопада (ст. ст.), «над могилою Глібова промовляли Рапчевський і Павленко, а Самійленко і Журовський прочитали свої гарні вірші-сльози по-українськи. Гофштерер прочитав вірші по-російськи».

Марія Грінченко у спогадах «Сивенький (Володимир Іванович Самійленко)».— К.: Слово, 1926.— С. 33–34) розповіла, як експромтом на похорон був написаний цей твір.

30 червня (ст. ст.) 1898 р. у Троїцькому монастирі в Чернігові коштом сина і земляків на могилі Л. Глібова був відкритий білий мармуровий пам'ятник, на якому були викарбувані дев'ять останніх рядків Самійленкової поезії (Пам'ятник на могилі Глібова // ЛНВ, 1898.— К.: Слово, 1926.— С. 202).

Подається за зб. «Україні» (1918).

Посвята Зінаїді Р-ській.— Вперше надруковано в альманасі: Складка. На спомин Володимира Степановича Александрова.— Х., 1896.— С. 75–78.

Марія Грінченко у спогадах «Сивенький (Володимир Іванович Самійленко)».— К.: Слово, 1926.— С. 33–34) зазначала, що цей цикл віршів був присвячений учительці з Полтавщини, яка «приїхала на педагогічні курси в Чернігів» (с. 43) і в яку закохався ще не одружений тоді автор. Коли в 1903 р. видавництво «Вік» у Києві готувало зібрання творів Самійленка, він, будучи одружений з Ольгою Степанівною Орішко, у листі до Б. Грінченка від 8 травня 1903 р. категорично вимагав не передруковувати за життя цей цикл. Аналогічну вимогу поставив Самійленко і Франкові у листі від 5 січня 1906 р. (ВР ІЛ НАНУ, ф. 3, № 1634) перед виданням збірки «Україні». Тому цикл був передрукований тільки в посмертних виданнях.

Подається за першодруком.

Гей, за наш рідний край (Запорозький марш).— Вперше надруковано в записаних О. Тулубом спогадах письменника: Матеріали до життєпису Володимира Самійленка.— К., 1928.— С. 308.

Перед текстом був такий автокоментар: «Коли я жив у Чернігові, частенько бував у Києві. Під час одного приїзду до Києва я зайшов до М. Лисенка. М. Лисенко сказав мені, що написав «Запорозький марш», і прохав мене під музику написати текст. Я тут же написав йому такий марш». Отже, твір написаний не раніше 1893 р., через цензуру ніде не друкувався.

Подається за першодруком.

Україна (Марш).— Вперше надруковано в журн.: Зоря.— Л., 1896.— № 2.— 15/27 січ.— С. 21, за підписом «В. Сивенький». Твір не датований.

У записаній О. Тулубом біографії письменник розповів, що, перебуваючи в Галичині, написав музику на слова «Наша слава Україна», яку виконував хор у Тарнові.

Є відомості, що на слова твору була написана музика значно раніше іншими авторами. Так, 1901 р. газета «Буковина» у Чернівцях надрукувала програму концерту на честь Лесі Українки у Вижниці, який мав відбутися 25 серпня того року. Дев'ятим номером у програмі стоїть: «Самійленко-Павлюк: «Наша славна Україна», мішаний хор» (Буковина. – 1901. – № 94. – 10 (23) серп.). До Самійленкового тексту є також музика композитора Я. Д. Ярославенка (1880 – 1958). Очевидно, автора не задовольняла музична інтерпретація твору інших авторів. В одному з листів від 24 травня 1923 р. до П. Богацького В. Самійленко писав: «Долучаю до цього листа й свій хор «Наша славна Україна». Може, скористаєте для виконання або видання. На ці слова я бачив одну галицьку музику, що дуже нагадує пісню «Била жінка мужика». То, може, моя теж не краща» (Богацький Павло. Листи Володи-мира Самійленка (1922 – 1923) // ЛНВ. – 1926. – Кн. 12. – С. 330).

Подається за зб. «Україні» (1918).

Вечірня пісня. – Вперше надруковано в журн.: Дзвінок. – Л., 1896. – № 6. – С. 94.

К. Стеценко на текст твору написав солоспів для тенора або сопрано, після виконання якого 7 квітня 1907 р. на вечорі в Києві, влаштованим товариством «Просвіта», він увійшов до репертуару популярних пісенників.

Подається за зб. «Україні» (1918).

Поет, Греція й держави. – Вперше надруковано в журн.: Зоря. – Л. 1897. – № 8. – С. 145–146.

Подається за зб. «Україні» (1918).

У творі йдеться про політиканство великих держав – Англії, Франції, Німеччини, Росії та ін. – у тривалій національно-визвольній боротьбі Греції проти Османської імперії, зокрема про визволення о. Крит, який у 1898 р. дістав автономію під протекторатом великих держав.

¹ *Кандія* (або Крит) – найбільший із грецьких островів у східній частині Середземного моря, який став ареною боротьби у визвольній війні грецького народу проти турецького гноблення.

² *Термопіли* (або Фермопіли) – вузький гірський прохід у Фессалії (Північна Греція в Локриду (Середня Греція), мав важливе стратегічне значення у визвольній війні греків із персами у 480 р. до н. е.

«Заспівав би я про зиму...» – Вперше надруковано: ЛНВ. – 1903. – Т. XXI. – Кн. 3. – С. 173, з автографа, що зберігається в архіві І. Франка (ВР ІЛ НАНУ, ф. 3, № 1967).

Подається за зб. «Україні» (1918).

Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого. – Цикл із п'яти творів уперше надруковано в газ.: Громадська думка. – К., 1906. – № 45. – 26 лют., за підписом «В. Сивенький». Цей

номер газети мав присвяту: «Пам'яті Великого Кобзаря Землі Української».

Подається за зб. «Україні» (1918).

На слова творів цього циклу М. Лисенко написав кантату «До 50-х роковин смерті Т. Шевченка» для баритона, тенора та мішаного хору.

На смерть Лесі Українки.— Вперше надруковано в газ.: Рада.— К., 1913.— № 180.— 8 (20) серп.

Подається за зб. «Україні» (1918).

«Як ми ждали її, віковічні раби...».— Вперше надруковано в журн.: Шлях.— К., 1918.— № 3.— Берез.— С. 5.

Подається за першодруком.

Думи Буття.— Вперше надруковано: ЛНВ.— К., 1919.— Кн. I.— С. 19–20.

Подається за першодруком.

«Часи юнацьких наших літ...».— Вперше надруковано в журн.: Червоний шлях.— Х., 1925.— № 11–12.— С. 214, у статті О. Дорошкевича «Вол. Самійленко на тлі 80 років» зі спотвореним останнім рядком. У такому ж вигляді подано і в його вступній статті: Володимир Іванович Самійленко // Вибрані твори.— К., 1926.— С. 9.

Цей, так званий суцільний, сонет — лебедина пісня поета. Уже тяжко хворий, поет продиктував його дружині.

Вперше подається повністю за текстом, записаним рукою дружини В. Самійленка на обкладинці авторського примірника зб. «Україні» (1918), що зберігається в архіві письменника (ВР ІЛ НАНУ, ф. 29, № 7).

¹ *Тулуб* Олександр Олександрович — літературознавець, син кирило-мефодіївця О. Тулуба, активний учасник студентських підпільних гуртків 80–90-х років, до яких належав тоді й Самійленко, перебував під наглядом поліції; у 20-х роках укладав (і частково опублікував) словник псевдонімів українських письменників, часто відвідував хворого поета незадовго до його смерті й зробив дуже докладний запис біографії Самійленка. Див.: Матеріали до життєпису Володимира Самійленка.— К., 1928.— С. 295–314.

Сатира та гумор

Щасливий край («Ельдорадо»).— Вперше надруковано в альманасі: Ватра.— Стрий, 1887.— С. 45, під заголовком «Ельдорадо», за підписом «В. Сивенький». Серед київської громади вірш набув популярності ще до опублікування і поширення в рукописних списках.

Поезія «Щасливий край» («Ельдорадо») має різні редакції і відмінності в кількох автографах, копіях та передруках. Канонічним треба вважати текст у авторському примірнику

збірки «Україні» (1918), який був стабільний уже від першого видання збірки.

Подається за зб. «Україні» (1918) з уточненою датою у первісному автографі.

¹*Ельдорадо* – легендарна країна з казковими багатствами.

Горе поета.– Вперше надруковано в журн.: Зоря.– Л., 1886.– № 7.– 1 (13) цвітня.– С. 107–108, за підписом «В. Сивенький», із списку С. Кіричинського, під заголовком «Горе поети. Посвячено всім недотепним віршомазам» (ВР ІІ НАНУ, ф. 3, № 1608, с. 155–156).

Подається за зб. «Україні» (1918).

Поезія «Горе поета» покладена на музику, ноти з текстом надруковані на двох аркушах як додаток до альманаху з титульною сторінкою: «Пісня. Горе піти. Слова Вл. Самойленка, музика Н... Посв. всім недотепним віршомазам. 1887 р., г. Харків».

Ода індику.– Вперше надруковано в спогадах Іг. Житецького «За часів студентства» в кн.: Самійленко В. Вибрані твори.– К., 1926.– С. 242–243.

Вірш був прочитаний на іменинах студента-математика Віктора Ігнатовича, якого товариші у Київському університеті любовно називали Гиндиком і щиро шанували його за активну громадську працю: він був незмінним скарбником студентської каси, видавцем професорських лекцій, організатором студентських вечірок, підпільної бібліотеки, конспіративних квартир тощо. Текст твору Житецькому передав В. Ігнатович.

Подається за першодруком.

Сміливий чоловік.– Вперше надруковано у вид.: Самійленко В. Вибрані твори.– К., 1926.– С. 227. Твір уміщений в укладеному Самійленком альманасі «Хвиля», забороненому цензурою 27 березня 1887 р.

Подається за автографом.

«Як-то весело жить на Вкраїні!..».– Вперше надруковано без зазначення імені автора в журн.: Зеркало.– Л., 1886.– № 9.– 15 мая.– С. 66–67, під назвою «Як весело жить на Вкраїні (Культурний образець)».

Подається за автографом.

Романс.– Вперше надруковано у спогадах А. Маршинського у вид.: З життя Вол. Самійленка // Дніпро.– Л., 1929.– С. 78.

Подається за першодруком.

¹*Маршинський* Аполлінарій – товариш Самійленка зі студентських років, влітку 1889 р. заарештований австрійською поліцією разом із Франком, Павликом та іншими. Самійленко певний час мешкав на квартирі батьків Маршинського. «Романс» написано експромтом під час жаргу-гри,

за умовами якої треба було написати вірш довільного змісту, дотримуючись домовленої форми.

Пііта (На мотив Лермонтова).— Вперше надруковано в записаній О. О. Тулубом біографії письменника: Матеріали до життєпису Володимира Самійленка.— К., 1928.— С. 305. Твір написаний у студентські роки. У ньому трансформовано мотив поезії М. Ю. Лермонтова «Пророк».

Подається за першодруком.

«Мандрували, мандрували...».— Вперше надруковано у спогадах Михайла Обідного у вид.: Спогади про Володимира Самійленка // ЛНВ.— 1926.— Кн. 2.— С. 139. Цей коломийковий вірш Самійленко написав, «лежачи на дарабі, що пливла Черемошем», влітку 1887 р. під час студентської мандрівки на Буковину. Його по пам'яті прочитав Обідному Кирило Трильовський (1864–1942), письменник і громадський діяч, який був тоді в гурті мандрівників.

Подається за першодруком.

Пісня про віщого Василя.— Вперше надруковано в альманасі: Червона квітка.— Л., 1905.— С. 21–24, за підписом «В. Сивенький». У збірці «Україні» (1906) є примітка автора: «*Віщий Василь* — колишній київський цензор Василь Рафальський, лютий українофоб; *Самійло* — його секретар Самойленко; *Ромер* — цензор, що заступив Рафальського; «*Слово*» («Киевское слово»), «*Киянин*» («Киевлянин»), «*Заря*» — це все тодішні київські газети).

¹ *Василь Рафальський*, інспектор класів Київського інституту шляхетних дівчат, був водночас на посаді київського окремого цензора з 11 квітня 1882 р. до січня 1888 р. Свої послуги цензора запропонував сам; у «прошенні» по-лакейськи запевняв, що усвідомлює необхідність витончено й «енергійно протидіяти пропаганді соціально-революційних ідей і нігілізму», душити будь-які прагнення українців, поляків, євреїв до визволення, бо цей край «повинен бути і залишитись російським» (ЦДІА РФ: ф. 776, оп. 20, од. зб. 477, арк. 1–85).

З 26 січня 1888 р. до 27 лютого 1891 р. на посаду цензора влаштувався іноземець за походженням, вихованець Київського університету, а згодом його професор по кафедрі чистої математики Павло Ромер, який вважав, що його може замінити тільки той, хто володіє «тою твердістю характеру, яка необхідна в стосунках з літераторами і редакторами періодичних видань» (ЦДІА РФ: ф. 776, оп. 20, № 991, арк. 1–49; № 1197 арк. 1–2).

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1909).

Пригода («На спомин 25-го березня 1888 р.»).— Вперше надруковано в зб.: З поезій Володимира Самійленка.— К., 1890.— С. 37–38.

Подається за зб. «Україні» (1918).

Патріота Іван.— Вперше надруковано в зб.: З поезій Володимира Самійленка.— К., 1890.— С. 39–40.

Подається за зб. «Україні» (1918).

Фармакологія.— Вперше опубліковано літературознавцем В. Герасименком у вид.: Збірник історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. № 82. Література. Зб. 1.— К., 1928.— С. 194–196, з рукопису, підготовленого українським критиком і бібліографом М. Комаровим для альманаху «Розмова», забороненого цензурою 13 листопада 1889 р.

Подається за автографом (ВР ІЛ НАНУ, ф. 29, № 69).

¹ «Гражданин» — газета-журнал, ультрамонархічний орган найреакційніших кіл російського дворянства. В 1887 р. реорганізована в політичну та літературну газету. Видавцем і редактором був співробітник поліції князь В. П. Мещерський, який замінив покійного М. Н. Каткова у боротьбі з революційними настроями.

² *Aqua distilata* (латин.) — дистильована вода.

³ *Oleum ricini* (латин.) — рицина, послаблювальний засіб.

⁴ *Morfii tinctura* (латин.) — розчин морфію, наркотик, що знеболює і впливає як снодійне.

⁵ *Ipecacuana* (латин.) — іпекакуана, блювотне.

⁶ *Sales purgativi* (латин.) — пурген, проносне.

Гостра стаття.— Вперше надруковано в записаній О. О. Тудубом біографії: Матеріали до життєпису Володимира Самійленка.— К., 1928.— С. 304–305. Твір написаний у студентські роки, очевидно, після подорожі влітку 1887 р. на Галичину та Буковину.

Подається за першодруком.

¹ *Єзуїти* — члени воєвничого католицького ордену.

² *Тверді* — «твердые русские», москвофіли, платна агентура царського уряду в Галичині.

³ «...ім'я двуєсне...» — москвофіли заперечували існування українців та їхню давню самоназву «русини», «руські», представляючи їх як «русских» (з двома літерами «с»).

Собаки.— Вперше надруковано в журн.: Правда.— Л., 1888.— Вип. 2.— Падолист.— С. 121–122, за підписом «В-ий». Є авторська примітка:

¹ «Новицький — київський жандармський генерал;

² *Ромер* — цензор».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Російська серенада.— Вперше надруковано в журн.: Правда.— Л., 1888.— Вип. 3.— Груд.— С. 194, за підписом «В-ий» і датою «1888 р.».

Подається за зб. «Україні» (1918) із доповненням дати з першодруку.

¹ *Крилов* І. А. (1769–1844) – російський байкар. У його байці «Конь и Всадник» є така кінцівка:

Как ни приманчива свобода,
Но для народа
Не меньше гибельна она,
Когда разумная ей мера не дана.

«Навіщо Вам збиратись на Амур?» – Вперше надруковано в записаній О. О. Тулубом біографії: Матеріали до життєпису Володимира Самійленка. – К., 1928. – С. 301. Вірш написаний у студентські роки на вечірці молодих письменників «Літературна громада» у відповідь «на жартівливу заяву Л. М. Старицької (на той час ще не одруженої), наче вона збирається мандрувати на Амур» (там же).

Подається за першодруком.

Брехня. Етимологічний жарт (по Rodoc'у). – Вперше надруковано в записаній О. О. Тулубом біографії: Матеріали до життєпису Володимира Самійленка. – К., 1928. – С. 305, без підзаголовка. Зі слів автора, вірш написаний у «студентські часи».

Подається за автографом (ІЛ: ф. 78, № 534).

Жарт є довільним переспівом вірша польського поета-сатирика Миколи Бернацького (1836–1901) «Sprzeczka (żart etymologiczny)» з його збірки «Piosnki i gawędy humorystyczne. Napisał M. Rodoc/ Zeszyt VI/» – Краків. – С. 43–44. Це сатира на псевдоучених-політиканів, які шляхом тенденційних етимологічних та археологічних маніпуляцій обґрунтовували гнобительську політику австрійської монархії – «Wiedeń często brednie rodzi» (Відень часто народжує брехню). Самійленко актуалізував свій переспів, замінивши у переспіві назву столиці одної імперії на іншу.

Разговори. – Вперше надруковано окремими подачами в журн.: Зеркало. – Л.: перша подача – 1892. – Ч. 7, за підписом «В.»; друга – 1892. – Ч. 11, без підпису; третя – 1893. – Ч. 1, за підписом «Лысый зъ Сывымъ». Авторство четвертої подачі (1893. – Ч. 9) за підписом «Лысый» належить О. Кониському.

Подаються за першодруком три перші подачі, які написані самим В. Самійленком або спільно з О. Кониським.

Про історію виникнення цих макаронічних сатиричних віршів розповів Самійленко у спогадах «З українського життя в Києві в 30-х роках ХІХ ст.». Він писав, що у київській молоді великою повагою користувався Олександр Кониський, у якого була найсвіжіша і найкраща інформація про новини на Україні та Галичині, «з якою він мав найбільше зв'язків... У його ж, жартуючи, складав я свої пародії на москвофілів «Разговори Мракова с Драковим», потім прилучився й Кониський, і ми складали їх удвох і підписували «Лисий з Сивим» (II, 406–407).

У творі спародійовано не лише лексико-фразеологічний характер штучної мови москвофільських видань, так званого язичія, а й їхній правопис та графіку.

¹ *Мраков, Драков* – це пародійні прізвиська в сатиричних творах лідерів платної агентури царизму в Галичині, так званих «твердих русских» – москвофілів, серед яких вирізнявся Марков, котрий видавав «язичієм» реакційні газети «Пролом» (1831–1882), «Новий пролом» (1883–1887), «Червоная Русь» (1888–1891), «Галицкая Русь» (1891–1892), таємно отримуючи щедрі субсидії від царського уряду. Самійленко поділяв погляди Франка, який у своїх сатиричних творах висміяв вожаків галицького москвофільства під пародійними прізвишками Наума Безумовича (Івана Наумовича), Меледикта Плосколоба (Венедикта Площанського), а щодо їхньої політичної платформи та мовної практики писав: «Наша москвофільська секта зітхає до Росії, якої, як правило, не знає, до національної єдності з великим російським народом, про який не має поняття, до російської мови, літератури, на якій не читає. Нерідко ця секта зневажає свою рідну українську мову; намагається писати ламаною російською або швидше церковною, перемішаною з українізмами і полонізмами. Ця секта нерідко зітхає за православ'ям як за єдиною національною всеруською вірою, не маючи поняття, чим є сучасне казенне російське православ'я» (т. 46, кн. 2, с. 262).

² Москвофіли вперто протидіяли реформуванню українського правопису – заміні знаків *ы* (еры) на *и*, *ѣ* (ять) на *і* (*і*), вилученню зайвого знака *ѣ* (ер), що в російському правописі затримався аж до 1918 р. У підросійській Україні цензори забороняли твори українських письменників за такі заміни.

³ *Саблер* (Десятковський) В. К. – Керував на той час канцелярією Святійшого Синоду – вищого органу Російської православної церкви, який також виконував роль керівництва духовним кліматом у державі. Через нього таємно передавали гроші москвофілам.

⁴ Ідеться про розпалювання москвофілами міжконфесійних чвар з українською греко-католицькою церквою в Галичині, митрополита якої називали «сином» Папи Римського.

⁵ *Штадмилер* – власник одного із львівських шинків.

⁶ *Нафтула* – також власник шинку.

⁷ Ідеться про *Купчанка Г. І.* (1849–1902) – українського етнографа та фольклориста з москвофільського табору.

⁸ *Козаріщук Д. М.* редагував журнал «Наука», що друкувався на субсидії царського уряду. Австрійська адміністрація намагалася через поліцію, суд, цензуру протидіяти москвофільській агітації на користь Росії.

⁹ *Площанський Венедикт* (1834–1902) – москвофільський журналіст у Львові, платний агент російського царату, який на таємно одержані субсидії видавав газети «Слово», «Пролом» та ін.

¹⁰ *Мончаловський* Осип Андрійович (1858–1906) – москвофільський журналіст у Львові, платний агент російського царату, який на таємно одержані субсидії видавав у 1887–1893 рр. журнал «Беседа», згодом емігрував до Росії (у м. Вільно).

Возсоєдиненний галичанин (Промова). – Вперше надруковано в журн.: Правда. – Л., 1890. – Т. III. – Вип. 9. – Падоліст. – С. 206–204, за підписом «Ікс», з датою «26 жовтня 1890 р.». В авторському примірнику збірки «Україні» (1918) дописано примітку: «О[тця] І. Наумовича у «Слов'янському благодотворительному комітеті».

Твір є сатирою на платну агентуру царизму в Галичині, на так званих «твердих» москвофілів, був безпосереднім відгуком на двогодинну промову їхнього лідера Івана Наумовича на «торжественном собрании» в «Киевском благотворительном славянском обществе» (воно збирало кошти на підтримку імперської політики царату щодо слов'янських народів). Преса про цю промову писала, що Наумович «запевняв, ніби назву «русин» вигадали поляки, а що галицькі «русские» гидують сею назвою і пильнують, як би її спекатися. Усі «истинно русские люди» сплять і бачать тільки те, як би з Галичини швидше зробилась Львівська губернія. Нарешті почули ми від Наумовича, що у нас не було й немає поета, а Шевченко своїми «віршами і ідеями не дійшов навіть до Кольцова»; що досі змагання «маленької купки народовців» виробити «якусь свою окрему літературу – ніщо як марні заходи» і т. д. Одно слово, гіршої брехні і клевети на Галичину досі ще у Києві не чуто було» (Вісті з Києва. – 20 жовтня 1890 // Правда. – Л., 1890. – Т. III. – Вип. 9. – С. 205–207).

З поданої вище кореспонденції видно, що Самійленків твір не міг бути написаний 26 лютого 1890 р., що дата в збірці «Україні» (1906) помилкова, а справжня дата – в першодруці «26 жовтня 1890 р.», тобто сатира написана через дев'ять днів після промови Наумовича. Наведемо такий факт.

У листі міністру внутрішніх справ Д. А. Толстому від 22 жовтня 1885 р. Наумович писав, що для того, щоб знищити «українофілів», щоб його партія «в боротьбе с врагами устояла и могла крепко действовать и поразить сепаратистов, необходимо нужны следующие суммы (правопис оригіналу. – *Ред.*):

- 1) для редакции «Слова» – 5000 р(уб.);
- 2) для редакции «Н(ового) пролома» – 2500 р. («Пролом» переменяється в простонародную политическую газету);
- 3) необходимо нужна юмористическая газета по примеру бывшего слова «Страхопуда», которую намеряет издавать даровитый юморист Осип Мончаловский, если бы получил субсидию в 1000 руб.;
- 4) для общества Качковского (весьма важного) – 2000 р.
- 5) для общества «Академический кружок» в Львове – 1000 р.;

6) для общества «Буковина» в Вене – 500 руб.

Итого 12000 руб.».

А щоб перенести його журнал «Наука» до Відня, як того хоче обер-прокурор, потрібна сума ще в 3–4 тисячі карбованців. «Так нужно бы на субсидии на галицкие дела около 15000, а тогда был бы успех знаменитый», бо гроші – «самый верный путь дойти к цели», – так підсумовував своє прохання Наумович (ЦДІАЛ РФ, ф. 776, оп. 20, од. зб. 346, арк. 77–81).

Таємні державні субсидії (через агентуру російського посольства у Відні) Наумович прикривав приватним жебранням у благодійників-монархістів.

Транскрипція заголовка твору пародіює «язичіє». Самійленко стежив за тим, щоб вона була дотримана і в наддніпрянських виданнях, для чого спеціально виготовляв відсутню в друкарнях літеру «ґ».

Подается за авторським примірником зб. «Україні» (1918) з виправленням дати написання твору за першодруком.

Наумович Іван (1826–1891) – клерикальний московфільський діяч у Галичині, засновник «Общества Качковского», видавець газети «Слово», журналу «Наука», популярних книжок і брошур для селян, що друкувалися «язычієм».

¹ Московфіли видавали природне прагнення українців у Галичині до возз'єднання зі Східною Україною за бажання народу ввійти до складу «матінки Росії» під правлінням «білого царя».

² *Прометей* – у грецькій міфології титан, що украв з Олімпу божественний вогонь і дав його людям; у світовій культурі це образ захисника людей і справедливості.

³ «Поет московський *Херасков* [М. М. (1733–1807) – *Ред.*] написав твір «Россияда», в котрім прославляє лютого царя Івана Грізного великим царем». – *Прим. В. Самійленка.*

⁴ *Хом'яков* О. С. (1804–1860) – російський поет, публіцист, ідеолог слов'янофільства, що плекало прагнення об'єднати всіх слов'ян під владою російського самодержця.

Ідеальний публіцист. – Вперше надруковано в журн.: Зоря. – Л., 1891. – № 2 – 15/27 січ. – С. 32. Твір не датований.

Подается за зб. «Україні» (1918).

Твердий русин. – Вперше надруковано в журн.: Правда. – Л., 1891. – Т. I. – Вип. I. – Січ. – С. 42–43, без дати, за підписом «Ікс».

Подается за зб. «Україні» (1918).

Поет-фейлетоніст. – Вперше надруковано в журн.: Правда. – Л., 1891. – Т. IV. – Вип. 10. – Жовт. – С. 220, без дати, за підписом «Сивенький».

Подается за зб. «Україні» (1918).

¹ *Нана* – це ім'я нагадує легковажну героїню однойменного роману французького письменника Еміля Золя.

Патріотична праця.— Вперше надруковано в журн.: Правда.— Л., 1891.— Т. IV.— Вип. 12.— Груд.— С. 356—359, без дати, за підписом «Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ *Лета* — у грецькій міфології підземна річка забуття. Вираз «канути в Лету» означає «бути забутим, зникнути без сліду».

До поета (Посвята всім голодним поетам).— Вперше надруковано в журн.: Зоря.— Л., 1893.— № 17.— 1/13 верес.— С. 328, з датою «1893 р.».

Подається за зб. «Україні» (1918) з доповненням дати, зазначеної в альманасі «Хвиля за хвилиною».

¹ Вислів походить від імені ченця-пустельника, що вславився постуванням.

² *Нектар, амброзія* — в античній міфології їжа богів; тут протиставляється реальному заспокоєнню голоду.

Сон («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...»).— Вперше надруковано в газ.: Буковина.— Чернівці, 1893.— № 41; і в журн.: Правда.— Л., 1893.— Т. XVI.— Вип. 49.— Марець.— С. 497—499, за підписом «Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Всеросійське свято (Коронація).— Вперше надруковано в альманасі: Червона квітка.— Л., 1905.— С. 29—30, без дати, підзаголовок, за підписом «Іваненко». Заголовок доповнено в збірці «Україні» (1918).

Твір написаний 1896 р. після коронаційних урочистостей, влаштованих цареві Миколі II. Його коронаційний маніфест 14 листопада 1894 р. та зустрічі з депутаціями переконали всіх у тому, що новий самодержець не збирається полегшувати становище народу ні земельною реформою, ні зменшенням податків, ні амністією політичних в'язнів, ні дозволом політичних свобод.

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ Йдеться про трагедію на Ходинському полі під Москвою, коли у тісняві за копійчаними царськими дарунками було затоптано тисячі людей.

Поет-віршошкріб.— Вперше надруковано у вид.: Самійленко В. Твори: У 2-х т.— Т. I.— С. 264—265, з машинописної копії (ВР ІЛ НАНУ, ф. 78, № 537). Твір не датований.

Подається за рукописом.

«По Шевченку» (На роковини).— Вперше надруковані три перші строфи у вид.: Самійленко В. Твори: у 2-х т.— К., 1958.— Т. I.— С. 266, з машинопису в колишньому архіві бібліотеки НТШ (ВР ІЛ НАНУ, ф. 78, № 537). Повністю надруковано у вид.: Самійленко В. Вибрані поезії.— К., 1963.— С. 269—270, з рукописного списку, а не автографа, як помилково зазначав упорядник того видання Й. Куп'янський.

Список зберігся в архіві І. М. Белея (ВР ІЛ НАНУ, ф. 100, № 307). У цьому рукописі є п'ять нових строф, але немає перших трьох, опублікованих в одностомнику. Напевно, упорядники подавали твір частинами. У тому ж архіві зберігся ще один список, де є повний текст твору (ВР ІЛ НАНУ, ф. 100, № 255). Текст в усіх списках різночитань не має. Твір не датований. Правопис рукопису та його наявність в архіві І. М. Белея дозволяє зробити припущення про те, що вірш написаний у кінці 90-х – на початку 900-х років.

Подається за списком з повним текстом (ВР ІЛ НАНУ, ф. 100, № 225).

На печі (Українська патріотична дума). – Вперше надруковано в ЛНВ. – 1898. – Т. IV. – Кн. 12. – С. 275–277, за підписом «В. Сивенький». Твір приурочено до 100-річчя з часу першого видання «Енеїди» І. Котляревського.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918), де автор підправив нечітко надрукований рік написання – «1898».

¹ *Великий Луг* – пониззя Дніпра і його приток, місце розташування Запорозької Січі.

² *Запорозька Січ* – військово-господарча та державна організація українського козацтва.

[Діалог Грінченка і Самійленка (Сивенького)]. – Вперше надруковано в кн.: Грінченкова М. Сивенький (Володимир Іванович Самійленко): Спогади. – К., 1926. – С. 28–30. Самійленко з Грінченком шість років працювали разом у Чернігівській земській управі і були близькими приятелями. Марія Грінченко так прокоментувала виникнення цього гумористичного макаронічного діалогу: «Іноді вони листувалися віршами тут же, за столом» (с. 28). Діалог не датований. Із змісту видно, що він написаний не пізніше 1897 р. Автограф Грінченка і Самійленка на спільному аркуші (ІР ЦНБУВ, III, 39359. Додаток).

Подається за автографом.

¹ *Грінченко Б. Д.* (1863–1910) – український письменник, педагог, літературознавець, лексикограф, етнограф, публіцист, видавець. Автор відомого 4-томного «Словаря української мови» (1907–1909).

² *Аскольд* – київський князь, що правив у другій половині IX ст.

³ *Антонович В. Б.* (1834–1908) – український історик, археолог, археограф, етнограф, автор численних праць із історії України, професор Київського університету.

⁴ Цю частину діалогу написано макаронічною мовою. В ній здебільшого трапляються польські слова та вирази, але є також італійське словосполучення «*storia perfecta*» (пречудова історія). Подаємо іншомовні рядки в перекладі (починаючи з третього рядка):

Що не знаєте історії:
Треба конче писати, брате!
Досить буде, якщо прочитаєте
Те, що є, і зробіте
Хоч короткого конспекта:
Буде пречудова історія,
Коли ви попри ті дати
Духу схочете додати,
Духу справжнього руського
[тобто українського. – *Ред.*],
А не отого московського.

⁵ Грінченко до 1898 р. працював діловодом оціночної комісії Чернігівської губернської земської управи.

Те Deum. Вперше надруковано: ЛНВ.– 1902.– Т. XX.– Кн. 10.– С. 93–94, за підписом «В. Сивенький». Про обставини написання твору Самійленко згадував: «Те деум» я написав року 1901 ось під яким враженням. У Катеринодарі було одержано з Петрограда телеграму про замах на життя «великого інквізитора», себто обер-прокурора Святійшого Синоду – К. Победоносцева. Всіх нас, службовців, зараз же примусово запросили до собору на молебн, а на молебні хтось із духовенства казав навіть промову. Під враженням усього цього я й написав цей вірш» (Матеріали до життєпису.– С. 310).

Подається за автографом.

¹ Йдеться про К. Победоносцева, обер-прокурора Святійшого Синоду, натхненника т. зв. «контрреформ», лютото українофоба. 22 березня 1901 р. студент Микола Лаговський зробив невдалий замах на Победоносцева (званого в народі «Бідоносцевим»).

Божий приклад.– Вперше надруковано: ЛНВ.– 1903.– Т. XXI.– Кн. 3.– С. 173–174.

Подається за автографом: ВР ІЛ НАНУ, ф. 3, № 1967.

Истинно русский плач над могилою В. К. Плеве и К^о.– Вперше надруковано в альманасі: Червона квітка.– Л., 1905.– С. 28, за підписом «Іваненко». Датується за змістом 1904 р.

Подається за першодруком.

¹ *Плеве В. К.* – з 1902 р. міністр внутрішніх справ і шеф жандармського управління, провідник шовіністичної політики щодо «іногородців» під гаслом «Россия для русских», організатор чорносотенних єврейських погромів, придушувач Полтавсько-Харківського селянського повстання 1902 р. 1904 року вбитий есером.

² *Синод* – у Російській імперії від часів Петра I державний орган управління російською православною церквою, який, окрім церковних справ, виконував функції нагляду за духовним кліматом у державі.

Мудрий кравець (Байка). – Вперше надруковано в газ.: Громадська думка. – К., 1906. – № 3. – 3 січ. – С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Невдячний кінь. – Вперше надруковано в журн.: Нова громада. – К., 1906. – № 1. – С. 40, за підписом «В. Сивенький». Твір не датований. У ньому висміяно гру царизму в демократію, отже, час написання кінець 1905 – початок 1906 р.

Подається за зб. «Україні» (1918).

Заклопотаний росіянин. – Вперше надруковано в журн.: Шершень. – К., 1906. – № 1. – 6 січ. – С. 3, за підписом «С-ий». Твір не датований. Написаний, як і всі інші твори того часу, до виходу номера журналу чи газети.

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ *СР* – соціалісти-революціонери (есери); дрібнобуржуазна партія, головний тактичний засіб боротьби – індивідуальний терор.

² *СД* – соціалісти-демократи (есдеки); РСДРП – Російська соціал-демократична робітничка партія була попередницею Російської комуністичної партії.

³ *КД* – Конституційно-демократична партія (кадети), провідна ліберально-буржуазна, монархічна партія.

⁴ *КП* – конституціоналісти-прогресисти, націоналліберальна, монархічна партія.

⁵ *...три П* – Партія «правого порядку», організація монархістів-реакціонерів.

⁶ *Зевес* (*Зевс*) – у грецькій міфології головний бог, який з Олімпу правив світом і був творцем богів та людей.

⁷ *Партія «... с... с...»* – с[учих] с[инів].

Розмова. – Вперше надруковано в журн.: Шершень. – К., 1906. – № 2. – 13 січ. – С. 3, за підписом «В. С-ий».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Сон («В північній столиці...»). – Вперше надруковано в журн.: Шершень. – К., 1906. – № 3. – 20 січ. – С. 2, за підписом «В. С-ий».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Поноворічна розмова. – Вперше надруковано в газ.: Громадська думка. – К., 1906. – № 6. – 6 січ. – С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

¹ *Вітте С. Ю.* (1849–1915) – голова Ради міністрів російського уряду в 1905–1906 рр., творець та натхненник проголошення царського Маніфесту 17(30) жовтня 1905 р., а водночас – організатор каральних експедицій і розправ із повсталим народом.

² *Проценко* – голова Київської міської Думи, відомий зловживаннями.

³ Йдеться про вихід із Думи лівої фракції.

⁴ Йдеться про каральні загони «козаків».

⁵ *Піхно Д. І.* – редактор газети «Киевлянин», професор політекономії Київського університету, за словами В. Самійленка – «звісний україножер». Він був сином селянина з-під Чигирини, який отримав освіту заходами київських громадян за часів М. Драгоманова.

⁶ Йдеться про українську газету «Громадська думка», перший номер якої вийшов друком у Києві 31 грудня 1905 р., останній – 18 серпня 1906 р.

⁷ Так починається одна з поезій Т. Шевченка, написана в казематі й звернена до ув'язнених товаришів.

Новий лад. – Вперше надруковано в газ.: Громадська думка. – К., 1906. – № 9. – 11 січ. – С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918), у якому під текстом дописано дату «1906».

¹ Йдеться про С. Ю. Вітте.

² Йдеться про царський Маніфест 17 жовтня, «куцу конституцію».

³ *Трьопкін* – генерал Трепов, товариш міністра внутрішніх справ, петербурзький градоначальник, комендант царського палацу. Розстрілом демонстрації, погромами демонстрував справжню суть «дарованих свобод».

Мрія бюрократа. – Вперше надруковано в декламаторі: Розвага. – Вид. 2. – К., 1906. – С. 422.

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ *Рів'єра* – славетний курорт в Італії на березі Середземного моря.

«Якби тепер устав Тарас...». – Вперше надруковано в журн.: Шершень. – К., 1906. – № 8. – 24 лют. – С. 6–7, за підписом «В. Сивенький». Номер журналу присвячений Шевченковим роковинам.

Duettino. – Вперше надруковано в журн.: Шершень. – К., 1906. – № 9. – 3 берез. – С. 6–7, за підписом «В. С-ий».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Весняний спів. – Вперше надруковано в журн.: Шершень. – К., 1906. – № 10. – 10 берез. – С. 6, за підписом «В. С-ий».

У дванадцятому номері журналу надрукований сатиричний малюнок розправи з весною – своєрідна ілюстрація до Самійленкового твору.

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ Місяцenaзви українського календаря ще тільки впорядковувались. *Марець* (з пол.) – березень.

Міністерська пісня (в І-й Державній думі).— Вперше надруковано в газ.: Громадська думка.— К., 1906.— № 22.— 30 трав.— С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

¹ Конституційну парламентську декорацію прем'єр-міністр Вітте побудував перш за все для того, щоб легше було одержати субсидії від країн Західної Європи.

² Граф Сергій — С. Ю. Вітте.

Соловейків спів.— Вперше надруковано в газ.: Рада.— К., 1906.— № 51.— 12 листоп.— С. 2, за підписом «В. С-ий».

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ Гучков О. І. — лідер партії монархістів «Союз 17 октябрю» («октябристів»), яка взяла собі за платформу царський маніфест; фактично виступала проти будь-якої лібералізації політичного життя, «за єдину і неділиму» Російську імперію.

² Йдеться про кадетів.

³ Піхно Д. І. — редактор українофобської газети «Киевлянин».

Дума-цяця.— Вперше надруковано в газ.: Рада.— К., 1907.— № 227.— 9 жовт., з підзаголовком «Пісня «истинно русских», що співають вони, сподіваючись правої Державної думи». Твір побудовано на травестії народної пісні про Гандзю. В авторському примірнику збірки «Україні» (1918) примітку до заголовка подано в іншій редакції.

3 (16) червня 1907 р. царизм розпустив 2-гу Державну думу, заарештував членів думської соціал-демократичної фракції і видав новий закон про вибори до 3-ї Державної думи — відбувся так званий третьочервневий переворот, організатором якого був міністр внутрішніх справ П. А. Столипін. 3-тя Державна дума знаменувала початок столипінської реакції і стала її слухняним знаряддям.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

1908 рік.— Вперше надруковано в зб.: Україні.— 1918.— С. 132–133.

Подається за першодруком.

Пісня про свободу (Перерваний монолог).— Вперше надруковано в газ.: Рада.— К., 1908.— № 245.— 26 жовт. (7 листоп.).— С. 3, за підписом «В. С-ий».

Подається за зб. «Україні» (1918).

Твір приурочено до річниці царського маніфесту 17 (30) жовтня 1905 р.

¹ Місяценазви українського календаря ще тільки впорядковувались. Тут ідеться про маніфест 17(30) жовтня 1905 р.

² Київська «Просвіта» — культурно-освітня громадська організація, заснована в Києві 1906 р. на зразок однойменних

товариств у Галичині та Буковині (існували з 1868 р.). До неї входили визначні діячі культури М. Лисенко, М. Старицький, Б. Грінченко з дружиною, родина Косачів та ін. Царський уряд переслідував цю організацію за діяльність, спрямовану на розвиток національної культури.

³ «Рада» – українська щоденна газета, виходила в Києві 1906–1914 рр. після закриття газети «Громадська думка».

⁴ «Марсельєза» – французька революційна пісня, державний гімн Франції. Слова і музику написав під час революції 1792 р. К. Руже де Ліль, а до Парижа приніс революційний марсельський батальйон (звідси й назва).

Переможець (Байка).– Вперше надруковано в зб.: Україні.– 1918.– С. 137. В авторському примірнику збірки дописано примітку до назви твору: «Це до святкування Полтавської перемоги».

Байка є відгуком на помпезне відзначення царським урядом 200-річчя Полтавської битви, що проводилося в плані утвердження імперської політики уряду.

Подається за авторським примірником зб. «Україні» (1918).

¹ Мається на увазі шведський король Карл XII.

² Самійленко натякає на японців, що перемогли росіян під Цусімою. «Грунтовна думка цієї байки така, – пояснював поет у спогадах, – що свої перемоги російська влада добре пам'ятає, а чужі над собою забуває...»

Істинно руські заслуги.– Вперше надруковано в зб.: Україні.– 1918.– С. 138–139.

Твір написано у зв'язку зі святкуванням 300-річчя царської династії Романових і випуском царського маніфесту з цієї нагоди. Особливо вихвалялися «заслугами» царської влади монархісти з «Союзу русского народа», які іменували себе «істинно рускими».

Подається за першодруком.

Оборона столиці (Історичне оповідання).– Вперше надруковано в зб.: Україні.– 1918.– С. 140. У колишньому архіві бібліотеки НТШ зберігся не датований автограф твору з підписом «В. Самійленко» (ВР ІЛ НАНУ, ф. 78, № 539). У ньому немає підзаголовка, текст ідентичний з першодруком.

Як згадував автор, мотивом до написання твору стало перейменування в 1914 р. під час війни з Австро-Угорщиною та Німеччиною Петербурга на Петроград (Матеріали до життєпису.– С. 311), тобто буквальний переклад попередньої німецькомовної назви.

Подається за першодруком.

¹ *Інородцями* офіційна влада називала все неросійське населення імперії.

² Йдеться про Григорія Распутіна, неосвіченого «провидця» і «цілителя», який майже десять років мав необмежений вплив на царську родину й придворних, особливо жінок.

Ділять. – Вперше надруковано в газ.: Народна воля. – К., 1917. – № 85. – 28 (15) серп. – С. 2, за підписом «В. Сивенький».

«Народна воля» – щоденна «народна газета», згодом – «селянська газета», яку від травня 1917 до листопада 1919 р. видавали Центральний Український кооперативний комітет та Українська селянська спілка.

¹ 12–15 серпня 1917 р. у Москві відбулася скликана Тимчасовим урядом т. зв. «державна нарада». Вона ще раз засвідчила, що здобуту революційним шляхом волю російські великодержавники не збираються ділити з поневоленими народами, зокрема з українцями.

Подається за першодруком.

Гриць і Афонька. – Вперше надруковано в газ.: Народна воля. – К., 1917. – № 95. – 9 верес. (17 серп.). – С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за першодруком.

¹ Стосунки алегоричних Гриця й Афоньки (характерні для українського та російського фольклору імена) віддзеркалюють ситуацію в російсько-українських взаєминах після падіння монархічного режиму в Російській імперії 1917 р.

² Йдеться про голову Тимчасового уряду О. Ф. Керенського, якого в урядових колах планували вибрати президентом.

³ Росія разом з державами Антанти воювала з Німеччиною та Австро-Угорщиною ще з 1914 р., і Тимчасовий уряд, всупереч волі народів, закликав Антанту продовжувати війну «до переможного кінця».

«Над болотом Петрограда...». – Вперше надруковано в журн.: Гедз. – К., 1917. – № 1. – Жовт. – С. 3, 7, за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ *Український генеральний секретаріат* – з червня 1917 р. виконавчий орган Центральної Ради.

² Йдеться про кадетів.

³ *Всеросійські Установчі збори* мали вирішити питання про державний устрій колишньої Російської імперії після лютневої революції 1917 р.

Розмови. – Вперше надруковано в газ.: Народна воля. – К., 1917. – № 99. – 14 (1) верес. – С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ Ідеться про 36-літнього тоді О. Ф. Керенського.

² Тимчасовий уряд видавав національно-визвольний рух українців за польські чи німецькі «інтриги».

Слова і думки.— Вперше надруковано в газ.: Народна воля.— К., 1917.— № 133.— 26 (13) жовт.— С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

«Україна тяжко плаче...».— Вперше надруковано в журн.: Гедз.— К., 1917.— № 3.— Листоп.— С. 5, за підписом «В. Сивенький».

Подається за зб. «Україні» (1918).

¹ 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. владу в Петрограді взяли в свої руки більшовики. Керенський утік.

² *Центральна рада* — створений після лютневої революції 4 березня 1917 р. у Києві і 18–21 березня обраний з представників різних соціальних верств, політичних угруповань і національностей на Першому Всеукраїнському національному конгресі орган самоврядування, який спочатку був підпорядкований Тимчасовому уряду в Петрограді, а з 19 листопада того ж року — на чолі Української Народньої Республіки.

«Наша славна міська Дума...».— Вперше надруковано в журн.: Гедз.— К., 1917.— № 4.— Листоп.— С. 3, за підписом «В. Сивенький».

Подається за першодруком.

Київська міська Дума складалася переважно з великодержавників-українофобів, які протидіяли Центральній Раді поступово утверджувати державний суверенітет України навіть тоді, коли у Петрограді більшовики захопили владу, поваливши Тимчасовий уряд Керенського.

Спасенний винахід.— Вперше надруковано в журн.: Гедз.— К., 1917.— № 5.— Груд.— С. 6, за підписом «В. Сивенький».

Подається за першодруком.

¹ *Смольний* — колишній інститут шляхетних дівчат, резиденція уряду Леніна в Петрограді, який 7.XII.1917 р. створив каральний орган «Всероссийская Чрезвычайная Комиссия» (ЧК, ВЧК, згодом ГПУ, ОГПУ, НКВД, КГБ), попросу «черезвичайку, що знищила десятки мільйонів людей задля владарювання імпербільшовизму.

² *Блюм* — таємний агент царської політичної поліції, що у 1909–1917 рр. діяв у партії меншовиків як провокатор.

³ *Харон* — у давньогрецькій міфології перевізник душ померлих через річку Стікс у підземному царстві.

Розмова років.— Вперше надруковано в журн.: Гедз.— К., 1918.— № 1.— Січень.— С. 3, за підписом «В. Сивенький».

У зібранні творів В. Самійленка подається вперше за першодруком.

¹ Більшовики розігнали вибрані у грудні 1917 р. Всеросійські Установчі збори, бо отримали на виборах лише 10% голосів, у той час коли українські партії мали їх понад

70% ; ще більшої поразки зазнали більшовики на скликаному ними ж 17 грудня того ж року в Києві Всеукраїнському з'їзді Рад. Всупереч цьому, вони проголосили в Харкові свій маріонетковий уряд і розпочали військову інтервенцію в Україні та диверсійні «повстання» у містах. Особливо ж кривавою була окупація Києва на початку лютого 1918 р. під командуванням колишнього жандармського полковника М. Муравйова, п'яні банди якого розстріляли тоді в місті тисячі людей, часто тільки за їхню українську мову чи козацькі вуса.

Статут фаховців.— Вперше надруковано в газ.: Нова рада.— К., 1918.— № 177.— 2 жовт. (19 верес).— С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Твір має пародійну форму декретів, постанов тощо.

¹ *Совдепня* — зневажлива назва Радянської держави, що походить від словосполучення «советы депутатов» — органів декоративного народовладдя.

² *Троцький Л. Д.* (1879—1940) — одна з ключових фігур міжнародного комуністичного руху; в час написання вірша був головою Революційної військової ради (Реввоенсовета) республіки (мається на увазі Росія).

³ *Совнарком* — «Совет Народных Комиссаров» — так звався більшовицький уряд.

⁴ *Лучинушка* — скіпка, тріска, яку використовували для освітлення жител у глухих російських селах.

⁵ *Зіпун* — короткий кафтан, який носили російські селяни.

⁶ «*Голосъ Каина*» — обіграно назву газети «Голосъ киевлянина», органу шовіністів-великодержавників.

⁷ «*Ще не вмерла...*» — перші слова українського гімну.

⁸ «*Боже, упаси...*» — перефразовані перші слова («Боже, царя храни...») офіційного гімну Російської імперії.

⁹ «*Протофіс*» — назва господарського об'єднання, утворена від слів промисловість, торгівля, фінанси, сільське господарство.

¹⁰ *Чаговець В. А.* (1877— 1950) — театральний рецензент, інсценізатор.

Іванова партійність (Сцена-байка).— Вперше надруковано в газ.: Українське слово.— Кам'янець-Подільський, 1919.— № 3.— 20 лип., за підписом «В. Сивенький».

Подається за машинописною копією, що зберігається в архіві письменника (ВР ІЛ НАНУ, ф. 29, № 64).

¹ *Есери* — на той час союзники більшовиків, входили до складу Рад.

² *Хмельницький Богдан (Зиновій) Михайлович* (1595—1657) — державний діяч і полководець, гетьман України в 1648—1657 рр.

³ *Соціалісти-федералісти* виступали за федерацію з Росією.

⁴ *Фітелевич Азеф* (1869–1918), провокатор, агент царської охоранки, який із 1893 р. пробрався у бойову організацію есерів і до 1908 р. видавав поліції її таємниці.

⁵ *Соціалісти-самостійники* виступали за незалежну українську державу.

⁶ *Соціал-демократи* спирались на робітників, у Центральній раді їх було більшість.

⁷ *Чрезвычайка* (від «чрезвычайная комиссия») – репресивний орган більшовицької влади, Всеросійська надзвичайна комісія (ВЧК), створена 7 (20) грудня 1917 р. з ініціативи В. І. Леніна для боротьби з «контрреволюцією і саботажем» методом тотального терору.

Діяч.– Вперше надруковано в газ.: Україна.– Кам'янець-Подільський, 1919.– Ч. 1.– 9 серп.– С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Твір не датований.

Подається за авторським машинописом.

¹ *Гонта Іван* (?–1768 р.) – один із керівників народного повстання в Україні 1768 р. під назвою «Коліївщина».

Громадянин.– Вперше надруковано в газ.: Нова Україна.– Кам'янець-Подільський.– 1919.– Ч. 3.– 7 серп.– С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським машинописом (ЦДДА у Львові, ф. 309, оп. 1, од. зб. 1896).

Апетит.– Вперше надруковано в газ.: Нова Україна.– Кам'янець-Подільський.– 1919.– Ч. 4.– 8 серп.– С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським машинописом (ЦДДА у Львові, ф. 309, оп. 1, од. зб. 1896).

Від чого люди лихі.– Вперше надруковано в газ.: Україна.– Кам'янець-Подільський, 1919.– № 18.– 31 серп.

Подається за автографом.

Новий заяць на влогах.– Вперше надруковано в газ.: Україна.– Кам'янець-Подільський, 1919.– Ч. 22.– 5 верес.– С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським машинописом (ЦДДА у Львові, ф. 309, оп. 1, од. зб. 1896).

Твір в алегоричній формі висвітлює тогочасну ситуацію на театрі визвольної боротьби українців: витіснивши більшовицькі війська з Правобережжя, українська армія у Києві зіткнулась з окупантами-денікінцями.

Дещо про свободу.– Вперше надруковано в газ.: Україна.– Кам'янець-Подільський, 1919.– Ч. 24.– 7 верес.– С. 2, за підписом «В. Сивенький».

Подається за авторським машинописом (ЦДДА у Львові, ф. 309, оп. 1, од. зб. 1896).

¹ *Антанта* – воєнний блок Великобританії, Франції, царської Росії і інших країн у Першій світовій війні 1914–1918 рр. У зв'язку з розпадом Російської та Австро-Угорської імперій «тіточка» дала збройну допомогу для захисту від більшовизму російській білогвардійській армії, Польщі, Румунії, які, всупереч демократичному гаслу самовизначення народів, розчленували й окупували землі України. Далі Самійленко називає Антантау тітонькою: гра слів – французьке слово «тітка» перегукується із назвою блоку.

² Уряд Франції вислав на допомогу Польщі добре озброєну 60-тисячну армію генерала Геллера, яка була використана для окупації західних земель України. Це ніяк не пасувало до волевоначітх ідей її визначних діячів культури.

³ *Вольтер* Аруе Франсуа-Марі (1694–1778) – французький письменник і філософ-просвітитель, борець проти феодалізму, духовного та економічного поневолення людини.

⁴ *Руссо* Жан-Жак (1712–1778) – французький філософ-просвітитель, педагог, письменник, обґрунтував право народу боротися проти деспотизму.

Ми. – Вперше надруковано в газ.: Українське слово. – Станіславів. – 1920. – Ч. 25. – 16 жовт. – С. 2, під рубрикою «Маленький фельетон», за підписом «В. Сивенький».

Подається за виданням: В. Самійленко. Твори. – К., Дніпро, 1990. – С. 641.

Вірш написаний під час перебування поета з урядом УНР у Станіславові (нині Івано-Франківськ), Коломиї та інших містах, коли Західну Україну окупували Польща, Румунія, а Східну – більшовики, коли занепали духом урядовці турбувалися про власні інтереси, а деякі шукали порозуміння навіть з більшовиками, серед них і колишній голова уряду В. Винниченко. Він намагався домовитися з московським керівництвом про те, щоб очолити уряд в Україні, але, переконавшись в антинаціональній суті запровадженої лєнінським Совнаркомом політики, побачивши неможливість реально впливати на ситуацію, В. Винниченко повернувся до Європи.

¹ *Кріс машинувий* – кулемет.

² *Офіра* – жертва.

Шляхи. – Вперше надруковано: ЛНВ. – 1922. – Кн. 3. – Лип. – С. 190–200.

Подається за авторським машинописом.

¹ *Фєб* – у античній міфології друге ім'я Аполлона, бога сонця.

² *Геркулєс* (Геракл) – у античних міфах богатир, який серед інших дванадцяти подвигів встановив на краю світу Геркулєсові стовпи.

³ *Чека* – ЧК, ВЧК (Всероссийская чрезвычайная комиссия) – у 1917–1922 рр. орган тотального більшовицького терору під гаслом боротьби проти контрреволюції і саботажу, згодом ГПУ (Главное политическое управление).

Герострат (Монолог у трьох сценах).— Вперше надруковано у вид.: *Сивенький В. Герострат (Монолог у трьох сценах)*. Накладом автора.— Л., 1889.— 8 с. Насправді видавцем був Василь Щурат, на той час студент Львівської академічної гімназії, якому І. Франко передав рукопис твору.

Подається за авторським примірником збірки «Україні» (1918).

¹ *Герострат* — житель грецького міста Ефеса, який, за розповіддю історика Феопомпа (IV ст. до н. е.), бажаючи увічнити своє ім'я, в 356 р. до н. е. спалив розкішний храм богині Артеміди, що вважався одним із семи чудес світу.

² *Мойра* — у грецькій міфології богиня долі та призначення людини, дочки якої прями нитку людського життя (Клото), тягнули через різні випробування (Лакесіс), перетинали в мить смерті (Атропа).

³ *Ахіллес, Гектор, Патрокл* — герої старогрецьких міфів, що уславилися численними подвигами, імена яких античні митці увіковічили в своїх творах. За деякими версіями боги дарували їм безсмертя.

⁴ У грецькій міфології *Кронон, Кронос* — бог жнив, прославлений обрядами, піснями;

Гера — дочка Кроноса, дружина Зевса, цариця богів, уславлена багатьма храмами, статуями, обрядами;

Феб — один з епітетів Аполлона — божества світла, уславленого в творах давньогрецьких митців;

Артеміда — богиня тваринного і рослинного світу, мистецтва, родючості, на честь якої у Ефесі був споруджений величній храм.

Гея.— Вперше надруковано в журн.: *Визволення: Громадсько-політичний, економічний та літературний тижневик.*— Л., 1921: розділ перший — Ч. 1–2.— 15 червня.— С. 20–24; розділ другий — Ч. 3–4.— 1 липня.— С. 82–86; розділ третій — Ч. 5–8.— 1 серпня.— С. 157–161.

Твір залишився незакінченим.

Подається за виданням: Самійленко В. Твори.— К.: Дніпро, 1990.— С. 207–234.

Поєма-алегорія про Україну під більшовицькою окупацією мала складатися з 6 розділів. У листі 15 листопада 1922 р. з с. Миловання (тепер Тисьменецький р-н Івано-Франківської обл.) до редактора журналу «Нова Україна» у Празі П. Богацького В. Самійленко писав: «Гею» кінчаю. Як Ви думаєте її друкувати? Мабуть, окремою книжкою? Три перші розділи у «Визволенні». Це приблизно половина поєми» (Богацький Павло. *Листи Володимира Самійленка (1922–1923)*// Літературно-науковий вісник.— Л., 1926.— Кн. XII.— С. 326).

27 грудня 1922 р. Самійленко вислав П. Богацькому 5 розділів поєми, зазначивши, що «має бути ще шостий

і останній розділ, який я розпочав, і віршована посьвята» (там же, с. 326). Про це він нагадував адресатові і в листі 21 січня 1923 р., оповідав перед смертю О. Тулубові (Матеріали до життєпису..., с. 312). Проте поема у журналі «Нова Україна» не була надрукована, як пояснював П. Богацький, через незгоду одного з редакторів, а машинописні копії та авторський текст загублені і досі не виявлені.

¹ *Гея* – за грецькою міфологією богиня Землі, дочка Хаосу, творець неба, моря, гір, перших богів, прародителька людей.

² *Етер* (ефір) – надповітряний простір Землі, Космос.

³ *Космо* – космоплан.

⁴ *Цаль* – дюйм, дорівнює приблизно 2,5 см.

⁵ *Мапа* – карта.

⁶ *Сателіт* – супутник.

⁷ *Сквіапареллі* (Скіапареллі) Дж. В. (1835–1910) – італійський астроном, який виявив, як вважав, «канали» на Марсі.

⁸ *Шале* – невеликий будиночок у горах Швейцарії.

⁹ *Ортологічна* – придатна чітко виражати думки.

¹⁰ Йдеться про штукарські вправи представників футуризму (поч. ХХ ст.), наприклад, М. Семенка.

¹¹ Тут у значенні: «нехай їм біс!». «*Музагет*» – київське об'єднання молодих поетів-символістів, яке на початку 1919 р. під цією ж назвою видало свій альманах.

¹² *Есперанто* – штучна мова, створена 1887 р. варшавським лікарем М. Заменгофом. На початку ХХ ст. поширилася серед інтелігенції Європи.

¹³ *Апострофа* – стилістична фігура: звертання до предмета, як до людини, до відсутньої особи, як до присутньої.

¹⁴ *Геоцентричний* – відповідний первісним уявленням про Сонячну систему, центром якої вважали Землю, а не Сонце, як пізніше було з'ясовано астрономами.

¹⁵ *Тиміям* (фіміям) – пахучі речовини, які використовують для кадил під час богослужіння.

¹⁶ Перефразований вислів із проповіді Христа: «А хто хоче тебе позивати й забрати сорочку твою – віддай і плаща йому» (Євангеліє від Матея /Матвія, гл. 5, ст. 40).

¹⁷ Йдеться про архаїчні уявлення про Бога як про Боголюдину, істоту з елементарно земними рисами. Такі уявлення віддзеркалюють «тісенький кут» людського мислення, не осягають величі Творця безмежного Всесвіту – Богокосмосу.

¹⁸ *Амвон* – підвищення у храмі для проповіді.

¹⁹ Мається на увазі ідеологія російського великодержавництва і месіянського покликання росіян «визволити і об'єднати» усіх слов'ян під скіпетром російського царя.

Під марксистськими гаслами про «світову революцію», «світове єднання пролетарів» більшовики цю ідеологію

трансформували в знову ж таки месіанське призначення Росії бути авангардом світового «будівництва» комунізму.

²⁰ Йдеться про Леніна і його підручних політиканів, які облудними гаслами знищити власників-буржуїв, духовні надбання людства, «будувати новий світ» та кривавим терором готували нову трагедію народам, в т. ч. й росіянам.

²¹ *Прелімінарний* – вступний, попередній.

²² *Шлик* – конічний кольоровий верх козачої шапки.

²³ *Совдеп* – «Совет депутатов» (рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів): формальне прикриття більшовицької диктатури в системі державної влади;

продком – «продовольственный комитет» (продовольчий комітет): більшовицькі воїнізовані загони т. зв. «продразверстки» у 1919–1921 рр. для вилучення продуктів у селян; *совнарко́м* – «совет народных комиссаров» (рада народних комісарів): більшовицький уряд.

²⁴ «...піднять готові авантуру...» – вчинити бунт.

²⁵ *ЧК – ВЧК* – «Всероссийская чрезвычайная комиссия» – у 1917–1922 рр. орган тотального більшовицького терору під гаслом боротьби проти контрреволюції і саботажу, згодом ДПУ – Державне політичне управління.

²⁶ Йдеться про прапор більшовицької держави, який російські вожді проголошували прапором «світової революції».

²⁷ Мається на увазі день відбирання у селян з комор і льохів «залишків» продуктів, а заодно і грабунку їх майна.

Смерть повстанців (З поеми «Гей»). – Вперше надруковано у журн.: Літературно-науковий вісник. – Л., – 1922. – Кн. VIII. – Грудень. – с. 97. Фрагмент з наступних розділів «Геї» – відгомін на один з численних злочинів московсько-більшовицьких окупантів – розстріл 22 листопада 1921 р. 359 бійців Армії УНР у м. Базар Житомирської обл. Твір перегукується з поезією Олеся Бабія «Базар».

Подається за першодруком.

Спритний ченчик (Еспанська легенда). – Вперше надруковано в журн.: Червоний шлях. – Х., 1925. – № 6–7. – С. 100–104. На с. 100 є примітка: «Транскрипція імен: Хесус – Ісус, Мігель – Михайло, Сан-Педро – св. Петро, Хуан – Іван, Ягве – те саме, що Єгова».

Подається за першодруком.

Гротескно-алегорична поема, написана протягом серпня 1924 р. після повернення з Галичини до Києва під свіжими враженнями знайомства з новоявленими більшовицькими «ченчиками», новими «в вірі фаховцями» (згадаймо сатиру «Статут фаховців» ще з 1918 р.!).

У поемі трансформовано сюжетну канву народного анекдота й оповідання іспанського письменника Вісенте-Бласко Ібаньеса (1867–1928) «Біля райських воріт». Його твори

Самійленко почав перекладати ще на початку 900-х років, а в час написання поеми працював над збіркою «Валенсійські оповідання», в якій було згадане оповідання.

Подається за авторським машинописом.

¹ Оскільки поема має сатиричне спрямування, прозора натякаючи на загальну деморалізацію суспільства в Радянській Україні, слова сакрального змісту (Господь, Божий) подаємо з маленької літери; у написанні слова «еспанський» притримуємось авторських вказівок.

² *Ягве* (Яхве, Єгова) – в іудаїзмі ім'я єдиного Бога, який з'явився Мойсеєві у неопалимій купині.

³ В Кані Галілейській Ісус перетворив воду на вино.

⁴ Транскрипція імен: Хесус – Ісус, Мігель – Михайло, Сан Педро – Св. Петро, Хуан – Іван, Ягве – те саме, що Єгова. – *Прим. автора з першодруку.*

⁵ *Сабаот* (Саваоф) – одне з імен Бога в іудаїзмі та християнстві – «вседержитель всього війства небесного», Сонця, Місяця, зірок.

⁶ *Конто* – рахунок у банку.

⁷ *Ін корпоре* (латин. in corpore) – в повному складі.

⁸ *Моїсей* (Мойсей, Моця) – в іудаїзмі та християнстві перший пророк Ягве, релігійний наставник, законодавець і політичний вождь єврейських племен.

⁹ *Кодифікація* – систематизація законів; Мойсей записав Десять заповідей, що стали системою моральних імперативів.

¹⁰ *Йордан* – річка Йордань, у якій Ісус Христос приймав хрещення від Іоанна Хрестителя.

¹¹ *Трахома* – розповсюджене в старовину інфекційне захворювання очей.

¹² *Св. Магдалина* – послідовниця Ісуса Христа, розкаяна блудниця, що проповідувала Слово Боже нарівні з апостолами.

¹³ *Пророк Сила* – Шилу з Негардеї (219–257), згаданий у Старому Заповіті вавилонський оратор, тлумач Біблії.

¹⁴ *Гоморра* – місто в стародавній Палестині, яке разом із Содомом було знищене в кару за тяжкі гріхи і розпусне життя мешканців.

¹⁵ *Вельзевул* – найстарший серед демонів, який згадується в Євангеліях. Народні уявлення малювали Вельзевула страхітливою істотою з великими кігтями на кінцівках.

¹⁶ *Наваха* – довгий складаний ніж.

¹⁷ *Ігумен* – у православній церкві управитель монастиря.

¹⁸ *Сан-Педро* – Святий Петро, один з дванадцяти апостолів Ісуса Христа, який, за апокрифами, мав ключі від раю. До зустрічі з Учителем був рибалкою.

¹⁹ «А прожив між нами тільки п'ятдесят чотири літа...» – натяк на недавно померлого тоді в такому ж віці В. І. Леніна.

²⁰ *Астральне тіло* – за містичними уявленнями, оболонка, в якій перебуває душа одразу після моменту смерті.

²¹ *Портъє* – швейцар.

²² *Фунт* – близько 410 грамів.

²³ *Кульбака* – сідло.

²⁴ *«На обидві половині...»* – тут зберігаємо правопис автора, що відтворює архаїчну двоїну, оскільки цей рядок римується.

Додатки

L'Oukraine. Це французький автопереклад трьох секстин циклу «Україні!».

Публікується вперше з автографа, який зберігається в ІР НБУВ (ф. 196, № 76). Автограф датований без зазначення року. Подаємо зворотний переклад з французької, здійснений Яремою Кравцем.

Ні, ти не вмреш: ще лишаються бо ті,
Хто вірні тобі, обожнюючи тебе.
Країно-мати, гадають марно, що ти вмираєш.
Ти не можеш померти, бо відроджуєшся з попелу.
І знову, як лиш подумують, що чутно твоє останнє зітхання,
Зазвучить твій голос.

Любов, що вміє долати жахливі тортури,
Прожене далеко від тебе лиховісні хмари,
Що громадаються над тобою, аби затемнити тобі небо.
Нікого не залишиться з тих негідників-злодюг,
Які голосять тебе мертвою,
Знищуючи твоє невмируще ім'я.

Не знищуйте, кати, того, що незнищенне.
Якщо дощ, скроплюючи пісок, відроджує траву,
Наші пролиті сльози і кров достатньо вже зросили землю,
Яка нас породила.
Пробила вже година, я бачу, як ступають
Дужі месники.

* * *

Чимало творів В. Самійленка друкувалися без підпису або підписувалися криптонімом, адже редакції журналів та й самі автори з російської зони окупації задля своєї безпеки й настороженості австрійсько-польської влади на Галичині щодо зв'язків зі Східною Україною вважали за краще друкувати твори східняків анонімно. Тут подаються вірші, атрибуцію авторства яких було здійснено аналітичним способом.

Свої. – Вперше надруковано у журн.: Зеркало.– Львів, 1892.– Ч. 2.– 15(27) січня.– С. 3, з підписом криптонімом «В».
Подається за першодруком.

Твір з числа тих багатьох «жартовливих віршів», які В. Самійленко друкував у журналі «Зеркало» анонімно. Саме так ще раніше у «Зеркалі» був надрукований Самійленків вірш «Як-то весело жить на Україні!»

На можливе Самійленкове авторство цього твору звернув увагу літературознавець М. П. Бондар у виданні: Самійленко Володимир. Твори.– К.: Дніпро, 1990.– С. 623–624.

За Самійленкове авторство цього твору, на мій погляд, промовляє: 1) уже використана ним з анекдотичним пуантом константа сатиричного комізму у вірші «Собаки» (1888): кусливі пси й висміювані персони; 2) мовно-стильова фактура твору, виразно не галицька; 3) активно опрацьовувана сатириком москвофільська тема, в якій з наддніпрянців найбільше відзначився саме Самійленко; 4) наступна низка сатиричних віршів на згадану тему у цьому ж журналі; 5) криптонім «В» як елемент його найуживанішого псевдоніму «В. Сивенький». До речі, саме тоді майже у кожному числі «Зеркала» друкувалися твори близьких Самійленковим приятелів – Сергія Павленка (С. Шелухина), В. Чайченка (Б. Грінченка).

Мабуть, глибша аналітична атрибуція авторства анонімних текстів ще поповнить сатиричний доробок Самійленка.

¹ ...іде «масквіч»... Пішов кацаписько... – зневажливі в народі назви зросійщених перевертнів в Україні; на Галичні таких відступників-москвофілів називали «твердими», «двоєсними», «печеними москалями» (див. коментар до «Гостра стаття», «Разговори». «Твердий русин» та ін.).

Жаба (*Лист поета*) – Друкується вперше з машинопису з колишнього архіву Бібліотеки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, який тепер зберігається у ВР ІЛ НАНУ, ф. 78, № 537.

Цей машинопис міститься на зібраних 3-х понумерованих олівцем аркушах з печатками НТШ і каталоговим індексом «517/с», на яких, крім цього твору, є ще такі: «Дещо про свободу», «Новий заяць на влогах», «Поет-віршошкряб», «По-Шевченку (На роковини)», «Всеросійське свято (Коронація)». Це випадкова добірка творів поета у різний час написаних, за життя автора частина надрукованих у різних виданнях, а частина не опублікованих.

За всіма ознаками упорядкування інших рукописних матеріалів Бібліотеки НТШ маю підставу стверджувати, що цю машинописну добірку Самійленкових творів зібрав з розпорочених рукописів та автографів творів свого землянина відомий бібліограф, літературознавець, громадсько-політичний діяч, редактор календаря-альманаху «Дніпро» (1929–1939), довголітній працівник Бібліотеки НТШ (1908–1944) Володимир

Дорошенко (1879–1963). Не знаючи про їх публікування, він у календарі «Дніпро» частину помістив з помилковим оголошенням «З недрукованих віршів» (див. коментар до «Громадянин», «Апетит», «Діач»).

Щодо названої вище добірки машинописних копій, то він, де не мав сумніву в авторстві, підписав машинописом «Вол. Самійленко» («Як часто в час сумний...», «Всеросійське свято (Коронація)»), інші, коли пізніше з'ясував, підписав прізвиськом поета олівцем («Поет-віршошкряб», «По-Шевченку»), а решту («Дещо про свободу», «Новий заяць на влогах», «Жаба (Лист поета)») залишив без зазначення авторства. До того ж на звороті аркуша з віршем «Жаба (Лист поета)» тим же олівцем написав: «Чи Самійленка? (без кінця [!])».

У виданнях творів В. Самійленка доля творів названого списку була така: вірш «Як часто в час сумний...» – перший з циклу «Ямби», датований 1888 роком, – був опублікований 1889 р.; «Всеросійське свято (Коронація)», написаний 1894, опублікований 1905 р.; вірші «Поет-віршошкряб», «По-Шевченку (На роковини)» не датовані і вперше опубліковані із названого тут машинопису у вид.: Самійленко Володимир. Твори : у 2-х т. – К., 1958. – Т. 1); вірші «Дещо про свободу», «Новий заяць на влогах» були опубліковані в українських виданнях під час війни УНР з московсько-більшовицькими окупантами і до зібрання творів через цензуру окупаційного режиму були поміщені у зібранні творів письменника тільки у 1990 р. (у видавництвах «Наукова думка» та «Дніпро»).

Вірш «Жаба (Лист поета)» залишився досі не опублікований, мабуть, через той вираз сумніву, що залишив на машинописному списку Володимир Дорошенко. За Самійленкове авторство твору промовляє: 1) яскраво Самійленків ідейно-естетичний концепт теми і змісту твору, відображені у різних аспектах багатьох його творів («Горе поета» – було і «пійти»!, «Поетові» – з циклу «Елегії», «Не вмере поезія», «До поета», «Поет-фельетоніст», «Поет-віршошкряб», комедія «Дядькова хвороба», літературно-критичні рецензії, листи); 2) характерна Самійленкова стилістика з використанням, особливо у творах сатирично-гумористичних, специфічної науково-технічної чи фахової або просто іншомовної лексики – тут madame, музичного ряду – саксофон, грамофон, акорд, зображувально-мистецького – грація, муза, романтика, носі не класичні, збочення фізичне, сочисті акварелі, маскарад, буфонада, естрада, грим та ін.; 3) ритмомелодійна строфічна архітектоніка, суголосна із сатирично-гумористичним твором «Поет-віршошкряб».

Найімовірніше, що час написання вірша «Жаба (Лист поета)» припадає на той же період, що й «Поет-віршошкряб» та інші вище названі твори – це 90-ті роки ХІХ ст. та початок

XX, коли точилися дискусії про красу у житті і в мистецтві, про модернізацію форм і стилів. В. Самійленко в таких ситуаціях був мастак грайливо поіронізувати. Власне кінцівка твору – його пуант – і виражає ту сентенцію, що в кожного смаки свої – і навіть смішно різні.

¹ *Вігвам* – житло індіанців Північної Америки.

² *Кааба* – Заповідна мечеть у Мецці, де зберігається «чорний камінь», посланий Аллахом із неба; головне святилище ісламу.

Пролетареві

Вперше надруковано у журналі «Гедз» (1918.– № 3.– Березень.– С. 2), за підписом «Старий Гедз».

Як вважає М. Бондар, за Самійленкове авторство можуть промовляти характерні для віршів та перекладів з Беранже будова куплетної строфи з рефреном, специфічна абстрактно-політична лексика, комплекс ідей з осудом кривавого «соціалізму», співробітництво з журналом «Гедз», псевдонім для 54-річного автора «Старий Гедз» (Самійленко В. Твори.– К., 1990.– С. 636–637). Із цими міркуваннями можна погодитися. Насторожує тільки одне: заважка, як для Самійленка, ритмомелодика куплету та ослаблена через віддаленість дзвінкості рими рефрену, а про це Самійленко особливо дбав.

СТАТТІ, АВТОБІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ ТА СПОГАДИ

Поодинокі статті Самійленка переважно стосуються питань культури рідної мови. Вони друкувалися під час революції та громадянської війни в різних періодичних виданнях, з яких деякі, можливо, й не збереглися.

Дбаймо про фонетичну красу мови.– Вперше надруковано в журн.: Шлях.– К., 1917.– № 9–10.– (Листоп.– груд.).– С. 97–102. Окремо з поправками опубліковано у вид.: Самійленко В. Дбайте про фонетичну красу мови // Шлях.– 1918.

Подається за першодруком.

Автор вживає поширену в той час лінгвістичну термінологію: шелестівки – приголосні звуки, голосівки – голосні, глагол – дієслово, московська мова – російська мова (давня назва), передіменник – прийменник; консонантизм – система приголосних, вокалізм – система голосних, евфонічність – милозвучність, какофонія – немилосвучність.

Чужомовні слова в українській мові.– Вперше надруковано в журн.: Шлях.– К., 1918.– № 8.– (Серп.).– С. 44–60. Окреме вид.: Самійленко В. Чужомовні слова в українській мові.– К.: Шлях, 1918.

Зберігаємо правопис автора, який у деяких випадках не узгоджується з сучасним правописом.

Подається за окремим виданням.

¹ *Барбаризм* (зараз частіше *варваризм*) – іншомовне слово або зворот, що суперечить нормам рідної мови.

² Точна транскрипція назви краю буде Еспанья, а не Іспанія і не Еспанія. Але назву породи овець і вишень «шпанка», здавна українізовану з початковим *ш*, так і треба залишити. – *Прим. авт.*

³ *Мережковський Д. С.* (1866–1941) – російський письменник, філософ, літературознавець.

⁴ *Еразмова вимова* – прийнята в навчальному і науковому вжитку в Європі вимова грецьких звуків на основі латинської транскрипції за системою нідерландського письменника-гуманіста Еразма Роттердамського (1469–1536).

⁵ *Рейхлінська вимова* – прийнята в церковній сфері вимова грецьких звуків, що спиралась на візантійську традицію, за системою німецького філолога, гуманіста, знавця давньо-грецької та давньоєврейської мов *Йогана Рейхліна* (1455–1522).

⁶ *Золя Еміль* (1840–1902) – французький письменник-романіст.

⁷ *Вольтер* (псевдонім Марі-Франсуа Аруе; 1694–1778) – французький письменник і філософ.

⁸ *Доде Альфонс* (1840–1897) – французький письменник.

⁹ *Беранже П'єр-Жан* (1780–1857) – французький поет, відомий всенародно популярними піснями; його твори перекладав В. Самійленко.

¹⁰ *Шекспір Вільям* (1564–1616) – англійський поет і драматург.

¹¹ *Пастер Луї* (1822–1895) – французький біолог та хімік.

¹² *Берне Людвіг* (1786–1837) – німецький публіцист.

¹³ *Діккенс Чарльз* (1812–1870) – англійський письменник.

¹⁴ *Скотт Вальтер* (1771–1832) – англійський письменник.

¹⁵ *Вселенські собори* – загальноцерковні збори представників вищого духовництва християнської церкви. Православна церква визнає сім Вселенських соборів, що відбулися до поділу церков (на православну та католицьку) у IX ст.

¹⁶ *Гайне (Гейне) Генріх* (1797–1856) – німецький поет, публіцист, критик.

¹⁷ *Гете Йоганн-Вольфганг* (1749–1832) – німецький поет і мислитель.

¹⁸ *Бурже Поль-Шарль-Жозеф* (1852–1935) – французький письменник.

¹⁹ *Монтегю Моріс* (1855–1911) – французький письменник.

²⁰ *Гольдони Карло* (1707–1793) – італійський драматург і реформатор театру.

²¹ *Жанліс* Мадлен (1746–1830) – французька письменниця.

²² *Сирокомля* Владислав (псевдонім Кондратовича Людвіка; 1823–1862) – польський письменник і перекладач.

²³ *Петрарка* Франческо (1304–1374) – італійський поет.

²⁴ *Спіноза* Бенедикт (1632–1677) – голландський філософ.

²⁵ *Гераклес* (Геракл) – у грецькій міфології син Зевса і Алкмени, герой, який вчинив багато подвигів. Римляни називали його Геркулесом.

²⁶ *Арес* (Арей) – у грецькій міфології спочатку бог бур і гроз, пізніше – бог війни.

²⁷ *Біас* (Біант) – у грецькій міфології аргоський герой.

²⁸ *Паллада*, Паллас – у грецькій міфології один з епітетів богині мудрості Афіни.

²⁹ *Венера* – у римській міфології богиня весни, садів і плідивництва; пізніше її ототожнювали з Афродітою і вважали богинею кохання та вроди.

Notice. – Вперше надруковано у вид.: Самійленко В. Твори: у 2-х т. – Т. 2. – С. 389–390, з автографа (ВР ІЛ НАНУ, ф. 29, № 34), котрий, очевидно, є частиною листа до видавництва «Вік» у Києві, яке з кінця 90-х років готувало антологію нової української літератури з портретами і біографічними довідками про авторів. Зі слів «тепер кінчаю віршований переклад «Тартюфа» можна зробити висновок, що нотатка написана не раніше першої половини 1898 р., бо в листі до О. Маковея від 30 січня 1898 р. В. Самійленко повідомляв, що зупинився на половині третьої дії (ВР ІЛ НАНУ, ф. 59, № 2034), та й дозвіл цензури на антології «Вік» (К., 1900) від 14 червня 1899 р.

Подається за автографом.

¹ *Кропивницький* Марко Лукич (1840–1910) – український драматург, актор і режисер, з яким В. Самійленко був особисто знайомий і консультувався при написанні та постановці своїх драматичних творів.

² *Данте* Аліг'єрі (1265–1321) – італійський поетгуманіст, автор книги сонетів і прози. Його найвидатніший твір – поема «Божественна комедія» – складається з трьох частин: «Пекло», «Чистилище», «Рай». Поема має складну композицію, складається зі 100 пісень. В. Самійленко в 1892–1896 рр. переклав 10 пісень «Пекла» (всього 34).

³ «...переложив комедію Мольєра «*Le medecin malgré lui*», яку не пущено на сцену і досі не друковано...» – Автограф перекладу комедії «Лікар не по своїй волі» упорядник цього видання виявив у матеріялах цензури й опублікував у журналі «Всесвіт» (1978. – № 4).

⁴ «*Тартюф*» – комедія (1669 р. вид.) французького драматурга Мольєра, у якій він висміює святенництво церковників.

З українського життя в Києві в 80-х роках ХІХ ст. – Вперше надруковано в журн.: Нова Україна. – Прага – Берлін. – 1923. – № 1–2. – Січ. – лют. – С. 104–116.

У першодруці до тексту є такі примітки:

«Село коло Снятина» – село Будилів, *декана о. Кантемира* – вижницького, *москвофіла о. Козоріжчука* – був панотець у Рогізмі під Чернівцями, звався офіційно: Козарищук».

Подається за вид.: Самійленко В. Твори: у 2-х т. – Т. 2. – С. 390–409.

¹ *...університет справляє ювілей...* – У 1884 р. виповнилося п'ятдесят років з часу заснування Київського університету. Шовіністично настроєна адміністрація університету на чолі з ректором Рененкамфом, «хитрим лисом», як прозвали його студенти, вирішила провести урочистості разом із запрошеними гостями без участі студентів. Це викликало загальне обурення і бунт, що тривав 6–8 вересня (ст. ст.). Студенти провели мітинги протесту, під час обіду в ректоровому домі вимазали дьогтем двері, побили віконниці та вікна (ЦДІАУК, ф. 274, од. I, од. зб. 274, арк. 4–19). Обурення студентів підсилив і новий реакційний статут університету. 4 жовтня студенти надрукували на гектографі звернення до студентів інших університетів, в якому заявили: «Закритий університет, але ми готові знову і ще сильніше освістати жалюгідних представників російського деспотизму. Учатися далі неможливо» (там само, арк. 314).

² *Арабажин* Костянтин Іванович (1866–1929) – український поет і літературознавець, після закінчення Київського університету свою наукову кар'єру будував на російському літературознавстві.

³ «*Стара громада*» – організація української демократичної інтелігенції. Заснована 1859 р. В умовах жорстокого переслідування царизмом проводила велику культурно-освітню роботу, була ініціатором організації наукових і культурно-освітніх товариств патріотично настроєної інтелігенції у багатьох містах України, дбала про духовне єднання розшматованих земель України, про збереження їх історичних і культурних цінностей. Більш радикально настроєне молодше покоління громадівців з часом згуртувалося у «Молодій громаді».

⁴ «*Читанка*» *Хуторного* – посібник для народної школи «Читанка», виданий 1883 р. Тимофієм Григоровичем Лубенцем (1855–1936) – українським педагогом і діячем народної школи, послідовником К. Д. Ушинського у навчанні дітей рідною мовою.

⁵ *Житецький* Гнат Павлович (1866–1929) – український історик і діяч культури, син П. Г. Житецького. Залишив цінні спогади про В. Самійленка.

⁶ *Житецький* Павло Гнатович (1837–1911) – український філолог, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, автор праць про визначні пам'ятки української мови, літератури і фольклору.

⁷ *Науменко* Володимир Павлович (1852–1919) – український історик і публіцист, педагог і громадський діяч, у 1893–1907 рр. редактор журналу «Україна» (1907–1917). Перебував під постійним наглядом царської охоранки.

⁸ *Трегубов* Єлисей Купріянович (1849–1920) – український культурно-освітній діяч, викладач колегії П. Г. Галагана в Києві, член «Київської громади», співробітник журналу «Киевская старина», чоловік сестри Ольги Федорівни Хоружинської, дружини І. Франка.

⁹ *Колегія* Павла Галагана – найкраща приватна школа у Києві, яку 1871 р. заснував український землевласник і урядовець Григорій Павлович Галаган (1819–1888), який походив з родини колишньої козацької старшини, брав активну участь у народницькому русі України, збирав етнографічний матеріал. Школа проіснувала до 1920 р.

¹⁰ *Новицький* Ізмаїл Орестович – син українського філософа і психолога, професора Київського університету Новицького Ореста Марковича (1806–1884), учасника «Київської громади», брав також активну участь у її діяльності.

¹¹ *Панченко* Федір Тимофійович – військовий лікар, за активну участь у «Київській громаді» (тримав підпільну бібліотеку, розповсюджував заборонені книжки) зазнав переслідувань з боку охоранки і змушений був покинути Київ.

¹² *Вишенський* Іван (бл. 1545/1550–1620) – український письменник, представник так званої полемічної літератури, твори якого спрямовані проти уніатства, польських і українських феодалів-кріпосників. Гостро критикував тогочасний суспільно-економічний лад. Творчість Вишенського вплинула на розвиток жанру сатири в українській літературі.

¹³ *Літопис Самовидця* – український козацький літопис 1648–1702 рр., цінний джерельний і літературний твір української історіографії.

¹⁴ *Грінченко* Борис Дмитрович (1863–1910) – український письменник, публіцист, філолог, фольклорист. У 1907–1909 рр. видав чотиритомний «Словарь української мови».

¹⁵ *Пересопницька євангелія* – визначна пам'ятка староукраїнської мови, переклад євангелії народною, «простою» мовою, здійснений ще в 1556–1561 рр. «Опис Пересопницького рукопису XVI ст.» – фундаментальне дослідження Павла Житецького, опубліковане 1876 р.

¹⁶ *Квітка-Основ'яненко* Григорій Федорович (1778– 1843) – прозаїк нової української літератури, драматург, організатор культурно-освітнього осередку на Слобожанщині.

¹⁷ *Стороженко* Олекса Петрович (1805–1874) – український письменник, автор двотомника «Українські оповідання» (1863), повісті «Марко проклятий» (повністю надрукована 1879 р.) та інших творів.

¹⁸ *Нечуй-Левицький* Іван Семенович (справж. прізвище – Левицький; 1838–1918) – український письменник, етнограф і фольклорист, публіцист і мовознавець. В. Самійленко був близько знайомий з письменником і бував у його домі.

¹⁹ *Куліш* Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – український письменник, перекладач, критик, історик, мовознавець і видавець, збирач і дослідник фольклору, автор посібників для народних недільних шкіл, серед яких була «ГраMATка» для навчання рідної мови (перше видання 1857 р., друге – 1861 р.).

²⁰ *Ігнатович* Віктор Володимирович – Самійленків товариш по університету. 22 лютого 1887 р. київська поліція провела обшуки з метою виявити підпільні бібліотеки української літератури та осіб, що їх переховують. Було заарештовано військового лікаря та старогромадівця Ф. Т. Панченка, в якого конфісковано 2389 книг і брошур, студентів університету П. Демуцького, В. Ігнатовича, Я. Семенцова та інших. У Ігнатовича конфісковано 851 книжку, у Семенцова – 1378 (ЦДІАЛ РФ, ф. 776, оп. 20, од. зб. 219, арк. 373–376). Це були женеvські, лейпцизькі, галицькі та інші видання, які цензор Рафальський кваліфікував як революційні і такі, що «проповідують відчуження Малоросії від Росії, повалення існуючих у ній порядків і введення соціалістичної організації» (там же, арк. 283, 287–297).

Ігнатович переховував і розповсюджував літературу, був одним із організаторів товариства «Хрестоматія», до якого належав і Самійленко. «На щастя, Ігнатович устиг під носом жандармів проковтнути спис осіб, який виказав би ціле товариство, й існування того товариства формально не доведено», – згадував Самійленко (II, 394). 1894 р. одружився з рідною сестрою дружини І. Франка Олександрою, у якої під час воєнного лихоліття 1914 р. жила Франкова дочка Анна. Був загальним улюбленцем «Київської громади». Про одруження з сестрою Франкової дружини М. Лисенко писав йому: «Шановній добродійці Ользі Федорівні сердечно кланяюся і вітаю, здоровлячи її з одруженням сестри. Маємо допіру фамілію індиків, а може, Бог дасть, й індічат діждемося (Ігнатовича, бачте, прозвали в жарт індіком через його запальну вдачу)». Цит. за: Лисенко М. В. Листи. – Київ, 1964. – С. 246. Пізніше був директором банку в Києві.

²¹ *Лисенко* Микола Віталійович (1842–1912) – український композитор, фундатор української класичної музики, фольклорист, педагог, громадський діяч.

²² *Пчілка Олена* (літ. псевдонім Косач Ольги Петрівни; 1849–1930) – українська письменниця, етнограф, громадська діячка, видавець, мати Лесі Українки, сестра М. Драгоманова.

²³ *Скородинський Андрій* – секретар культурно-освітньої громадської організації «Просвіта» у Львові.

²⁴ *Народний дім* – культурно-освітній осередок у Львові, який 1849 р. відкрила Головна руська рада. У діяльності цього закладу брала участь галицька патріотична інтелігенція. У 60-ті роки опинився в руках москвофілів.

²⁵ *Академічне братство* – засноване 1886 р. у Львівському університеті товариство студентів-українців, яке мало свою касу допомоги, влаштовувало різні культурно-освітні заходи патріотичного змісту, сприяло єднанню студентів усієї України у боротьбі проти соціального та національного поневолення.

²⁶ *Ставропігія* (Ставропігійське братство) – релігійно-національна організація українського міського населення у Галичині, заснована у Львові в XV ст. Братство мало свої школи, друкарні, бібліотеку, протидіяло колонізації, турбувалося про збереження та розвиток національної культури. З 60-х років XIX ст. до його керівництва пробралися москвофіли, які прагнули спрямувати його діяльність на шкоду українському національно-культурному розвитку.

²⁷ *Святий Юр* – собор святого Юра у Львові, найбагатший пам'ятник українського бароко (архітектор Бернард Меретин, скульптор Пінзель), збудований у XVIII ст.

²⁸ *Дружина Франка* – Ольга Федорівна Франко (до одруження Хоружинська; 1864–1941), родом із Києва, була слухачкою Вищих жіночих курсів у Києві перед одруженням і переїздом до Львова.

²⁹ *Ржегорж Франтішек* (1857–1899) – чеський етнограф, який у 1877–1890 рр. жив у Галичині, де вивчав побут, звичаї, народну медицину українців.

³⁰ *Куба Людвік* (1863–1956) – чеський живописець, етнограф, музикознавець і письменник. Записав багато українських народних пісень, вивчав побут і звичаї українців.

³¹ *«Киевская старина»* – український російськомовний щомісячний журнал, присвячений історії, археології, етнографії і літературі України, виходив у Києві в 1882–1906 рр. в умовах повної заборони україномовної періодики.

³² *...оповідання Франка, що він сам переклав на російську мову.* – У «Киевской старине» були опубліковані Франкові оповідання «Чума» (1887), «Яць Зелепуга» під назвою «Миллионер» (1887), «Гава» під назвою «Слава Богу, для начала и это харашо!» (1888).

³³ *Павлик Михайло Іванович* (1853–1915) – український письменник, публіцист, громадський діяч, соратник І. Франка, з яким при підтримці М. Драгоманова організував

радикальну партію. Як і І. Франко, сестра Анна та інші, зазнав репресій від австро-угорської влади.

³⁴ *Огоновський* Омелян Михайлович (1833–1894) – український літературознавець, професор Львівського університету, автор шеститомної «Історії літератури руської» (1887–1894), цінної зібранням фактичного матеріалу безпосередньо від письменника.

³⁵ *Барвінський* Олександр Григорович (1847–1926) – український літературознавець, педагог, видавець і громадський діяч. Був депутатом парламенту Австрії (1891), сейму Галичини (1894), членом уряду Західноукраїнської Народної Республіки, головою Наукового товариства імені Шевченка (1893–1894) та редактором «Записок Наукового товариства імені Шевченка», журналів «Учитель» (1889), «Дзвінок» (1890), видавцем серії книг «Руська історична бібліотека» (1893–1894), автором багатьох посібників для гімназії з літератури, історії.

³⁶ «*Правда*» – український літературно-науковий і політичний журнал, який з перервами виходив у Львові в 1867–1898 рр., був заборонений для ввозу в межі Російської імперії і друкував найбільш не прийнятні для царської цензури твори письменників і публіцистів із Наддніпрянщини.

³⁷ *Трильовський* Кирило (1864–1942) – український поет, публіцист, громадсько-культурний діяч, член радикальної партії, організатор молодіжного руху в Галичині.

³⁸ *Маковей* Осип Степанович (1867–1935) – український письменник, критик, культурний діяч, редактор журналу «Зоря» (1894–1895), газети «Буковина» (1895–1897).

³⁹ *Нижанківський* Остап Йосипович (1862–1919) – український композитор, громадський діяч.

⁴⁰ *Величко* Григорій – географ і природознавець.

⁴¹ «*Читальні*» – громадські клуби, культосвітні осередки, які мали свої бібліотеки, гуртки тощо.

⁴² *Кантемір* Антіох Дмитрович (1708–1744) – російський письменник, дипломат.

⁴³ *Дідицький* Богдан Андрійович (1827–1909) – поет і журналіст, один із ідеологів москвофілів, будував свою кар'єру на відреченні від народної мови і на прислужництві імперським амбіціям самодержавства.

⁴⁴ *Черемош* – річка в Карпатах, притока Пруту.

⁴⁵ *Драгоманов* Михайло Петрович (1841–1895) – український публіцист, учений і громадський діяч. Через переслідування змушений був емігрувати до Швейцарії. Його непослідовність у національному питанні викликала суперечності в середовищі «Київської громади».

⁴⁶ «*Наль і Дамаянти*» – епос староіндійської літератури мовою санскриту, одна з найдавніших пам'яток так званої ведичної літератури (друге тисячоліття – перша половина першого тисячоліття до н. е.).

⁴⁷ «Драматичне товариство», «Культурно-просвітній гурток» – гуртки студентів Київського університету, до яких іноді прилучалися курсистки Вищих жіночих курсів, гімназисти, молодь міста. Вони влаштовували вистави, вечори, розповсюджували заборонену літературу.

⁴⁸ Гурток «Тарасівці» («Братство тарасівців») – перша в Україні політична організація молоді, яка 1890 р. виникла в Харкові і з часом залучила до своїх рядів молодь у багатьох містах Наддніпрянщини. Назву взяла від імені Тараса Шевченка, свою платформу протидіяння соціальному і національному гнобленню опублікувала у львівському журналі «Правда» 1893 р. (кн. IV.– С. 206). Організаторами товариства були І. Липа, В. Боровик, Євген Тимченко, до братства належали В. Самійленко, М. Коцюбинський, М. Вороний та інші.

⁴⁹ Липа Іван Львович (1865–1923) – один із організаторів «Братства тарасівців» під час навчання на медичному факультеті Харківського університету. Був ув'язнений. Закінчив Казанський університет. До 1919 р. працював лікарем в Одесі. 1905 р. видав альманах «Багаття». Був міністром охорони здоров'я в уряді УНР.

⁵⁰ Боровик (справжнє прізвище Боровиков) Віталій Гаврилович (1864 – після 1938) – український поет, публіцист, перекладач, один із організаторів «Братства тарасівців» (київський осередок). Одночасно з В. Самійленком вчився у Київському університеті на природничому відділенні фізико-математичного факультету, входив з ним, Лесею Українкою, Л. Старицькою-Черняхівською, М. Славинським та іншими до гуртка молодих письменників «Плеяда» або «Літературна громада». Як і інші «тарасівці», зазнавав постійних переслідувань від царської поліції.

⁵¹ Тимченко Євген Костянтинович (1866–1948) – український мовознавець, перекладач, член-кореспондент АН СРСР (з 1929 р.), автор фундаментальних праць з українського мовознавства. У студентські роки один із засновників та голова «Братства тарасівців».

⁵² Романова (Романенко) Одарка Володимирівна – українська письменниця.

⁵³ Славинський Максим Антонович (1868–1945) – український поет, публіцист, перекладач.

⁵⁴ Косач Михайло Петрович (літ. псевдонім – Михайло Обачний; 1869–1903) – український письменник і вчений, автор праць з математики, писав оповідання й нариси з народного життя, думи в прозі на історичні теми; брат Лесі Українки.

⁵⁵ Демуцький Порфир Данилович (1860–1927) – український фольклорист, хоровий диригент і композитор.

З 1889 р. жив у с. Охматові на Черкащині, де організував славнозвісний селянський хор.

⁵⁶ ...кантата: «В'ють пороги», хор з «Утопленої» – «Туман хвилями лягає», хори з опери «Тарас Бульба»... – музичні твори композитора М. Лисенка.

⁵⁷ Гайдн Йозеф (1732–1809) – австрійський композитор.

⁵⁸ Мендельсон-Бартольдї Якоб-Людвіг-Фелікс (1809–1847) – німецький композитор.

⁵⁹ Мусоргський Модест Петрович (1839–1881) – російський композитор.

⁶⁰ Рубінштейн Антон Григорович (1829–1894) – російський піаніст і композитор.

⁶¹ ...святкування Кирило-Мефодіївського ювілею... – Йдеться про відзначення 900-річчя слов'янської писемності, засновниками якої були брати, проповідники, так звані першовчителі слов'ян Кирило і Мефодій.

⁶² Кониський Олександр Якович (1836–1900) – український письменник, громадський діяч і педагог. «Перебендя» – один з його псевдонімів.

⁶³ Духовна академія (у Києві) – вищий духовний навчальний заклад (православний). Заснована 1819 р.

⁶⁴ «Історична бібліотека» («Руська історична бібліотека») – серійне видання праць з історіографії України, яке в 1883–1894 рр. здійснював у Тернополі – Львові за допомогою «Київської громади» Олександр Барвінський.

⁶⁵ Костомаров Микола Іванович (1817–1885) – український і російський історик, письменник, публіцист, фольклорист і перекладач, один із засновників Кирило-Мефодіївського братства, професор Петербурзького університету.

⁶⁶ «Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка» – періодичне видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові, яке виходило протягом 1892–1937 рр.

⁶⁷ Бібіковський бульвар (тогочасна назва бульвару Тараса Шевченка) – простягається від Хрещатика до проспекту Перемоги, був названий Бібіковським у 1869 р. за прізвиськом київського генерал-губернатора в 1837–1852 рр. Д. Г. Бібікова.

⁶⁸ «Дзеркало» («Зеркало») – український ілюстрований гумористично-сатиричний журнал-двотижневик, виходив у Львові в 1882–1893 рр., у якому друкувалися твори І. Франка, С. Руданського, В. Самійленка, Я. Щоголева та інших.

⁶⁹ Вовк-Карачевський Василь Никодимович (1834–1893) – український громадсько-культурний діяч, публіцист, перекладач. Для серії «Руська історична бібліотека» Олександра Барвінського переклав праці М. Костомарова, розділи праць Д. Гловайського, М. Дашкевича, В. Антоновича та інших істориків.

⁷⁰ Лучицький Іван Васильович (1845–1918) – український історик, дослідник історії аграрних відносин у Франції XVIII ст.

⁷¹ Соболєвський Олексій Іванович (1856–1929) – російський філолог, з 1900 р. академік Петербурзької Академії

наук, у 1884–1888 рр. професор Київського університету. Українську мову розглядав з офіційних великодержавницьких позицій як діалект російської мови.

⁷² *Флоринський Тимофій Дмитрович* (1854–1919) – російський філолог-славист. Українську мову і літературу розглядав з великодержавницьких повіністичних позицій, публікував пасквілі на діячів української культури.

⁷³ *Левицький Орест Іванович* (1848–1922) – український історик і письменник, академік АН УРСР (з 1919 р.), автор цінних праць з історії України XVI–XVII ст.

⁷⁴ *Вовк (Волков) Федір Кіндратович* (1847–1918) – український етнограф, фольклорист, антрополог і археолог. Зазнав переслідувань з боку царського уряду, в 1879–1905 рр. перебував в еміграції у Франції, під кінець життя був професором Петроградського університету.

⁷⁵ «*Записки Юго-Западного отдела географического общества*» («*Записки Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества*») – видання відділу Російського географічного товариства, створеного в Києві 1873 р. для вивчення України. Видано два томи «Записок».

Автобіографія. – Вперше надруковано у вид.: Самійленко В. Вибрані твори. – К., 1926. – С. 215–218. Праця над автобіографією обірвалася незадовго до смерті. Починалася вона з листа до близького приятеля, письменника, який опікувався Самійленком у Галичині: «Михайлові Юрковичу Обідному. Мій любий друже! Не раз висловлювали Ви бажання мати матеріяли до моєї біографії. Тепер, коли Ви збираєтесь написати більшу книжку про мене, саме буде на часі подати Вам факти з мого життя, які пам'ятаю, і в ширшій, і в точнішій формі, ніж ті, що ввійшли в книжку Б. Лисянського». Письменника непокоїло, що свого часу він не міг розповісти про родинну драму матері ні для нарису Б. Лисянського (Володимир Самійленко. – Тарнів, 1921), ні для нарису М. Обідного (Володимир Самійленко на терезах поетичної думки. – Тарнів, 1921), що вийшли до 35-річчя його літературної діяльності.

Подається за першодруком.

З М І С Т

Чорнопиский Михайло. ДАР УКРАЇНІ 5

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Лірика

- «У мене є одно кохання...» 44
Ридання душі 44
Грішниця 45
До душі 46
Українська мова (*Пам'яті Т. Шевченка*) 46
«Сумна наша пісня...» 47
Зимовий діалог 48
Найдорожча перлина 50
Пісня 50
«Розкажи ти, моя Музо...» 51
Прожиті сили 52
Шкóда! 53
Елегії
 I. «Як ви щасливими можете бути...» 53
 II. «Ті, що нікого не люблять...» 54
 III. «Скільки минуло вже часу...» 54
 IV. Восени 54
 V. «П'яний заснув серед улиці...» 54
 VI. «Все переспівано...» 55
 VII. Поетові 55
 VIII. «Сфер небесних музика...» 55
Непевність 56
До нььки! 56
На роковини смерті Шевченка 56
«Ї в дорогу виряджали...» 57
Привіт Буковині 58
Веселка 58
Дві планети 59
Весняні пісні
 I. «Веселиться земля...» 60
 II. «Весна вернулась...» 61
Україні
 I. «Ти звеш мене...» 62
 II. «Поки душею я не втонув іще...» 63
Зорі 64

Ямби

- I. «Як часто в час сумний...» 65
- II. «О, де набрати слів?», «Так, смійтеся тепер...» 66
- III. «Вже годі плакати!» 66
- IV. «Не будемо ми йти на ворога свого...» 67
- V. «Невже для нас одних минають...» 68

Весняна елегія

- «Ще раз весна...» 69
- «О, знаю я...» 69
- «Коли я вмру...» 70
- «Сумуєш ти...» 70

Сонети

- I. «Я не Петрарка – ти ж нова Лаура...» 71
- II. «Коли б твоєї вроди не хвалила...» 71

Святий вечір 72

26 лютого 72

Орел 74

«Не вмре поезія...» 74

Думка (*На смерть Трохима Зінківського*) 75

Над руїнами

- I. «О, плачте, ви...» 76
- II. «Мені снився величний зруйнований храм...» 76

Весна

- I. Сонет 1. «О весно, весно...» 77
- II. Сонет 2. «Приходь же, весно...» 77
- III. Сонет 3. «Ти все не йдеш...» 78
- IV. Сонет 4. «Я бачив, як дитиночка маленька...» 78
- V. Сонет 5. «Я чув її, ту мову чарівную...» 79
- VI. Канцона 1. «Вона вже йде...» 79
- VII. Канцона 2. Сестина 1. «Вже хмари не такі
густі й холодні...» 80
- VIII. Сонет 6. «На небо знову сонце випливає...» 80
- IX. Сонет 7. «Вже скрізь травиця пишна
землю вбрала...» 81
- X. Сонет 8. «Був день ясний...» 82
- XI. Сонет 9. «Весна вже дужче розправляє крила...» 82

Людськість 83

Катам 84

Пам'яті Л. І. Глібова 85

Посвята Зінаїді Р-ській

1. «Чи згадуєш, як ми колись...» 85
2. «Якось прочитала мої ти пісні...» 86
3. «– Я дуже не добра, – сказала вона...» 86
4. «Дівчино! Дізнатись була ти цікава...» 86
5. «Хтось глянув на небо і в мене спитав...» 87
6. «Дрібнесенький дощик тоді накрапав...» 87
7. «Чи ти спогадаєш про мене колись...» 87
8. «Хай сонце байдужно по небу пливе...» 88
9. «Як згадую личко твоє чарівниче...» 88

Гей, за наш рідний край (*Запорозький марш*) 88

- Україна (*Марш*) 89
 Вечірня пісня 89
 Поет, Греція й держави 90
 «Заспівав би я про зиму...» 92
 Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого
 I. «Ще один сьогодні рік минув...» 92
 II. «Будем, будем пам'ятати...» 93
 III. «— Тебе нема!..» 94
 IV. «В твоїх піснях високий творчий геній...» 94
 V. «В піснях, що ти покинув нам...» 95
 На смерть Лесі Українки 95
 «Як ми ждали її, віковічні раби...» 96
 Думи Буття
 I. Символ віри 96
 II. Свідомість 97
 «Часи юнацьких наших літ...» 98

Сатира та гумор

- Щасливий край («Ельдорадо») 99
 Горе поета 100
 Ода індику 102
 Сміливий чоловік 103
 Як-то весело жить на Вкраїні! 104
 Романс 105
 Піїта (*На мотив Лермонтова*) 106
 «Мандрували, мандрували...» 107
 Пісня про віщого Василя 107
 Пригода 110
 Патріота Іван 111
 Фармакологія 112
 Гостра стаття 113
 Собаки 115
 Російська серенада 116
 «Навіщо Вам збиратись на Амур?...» 117
 Брехня 117
 Разговори 118
 Возсоединенний галічанін (*Промова*) 123
 Ідеальний публіцист 125
 Твердий русин 126
 Поет-фейлетоніст 126
 Патріотична праця 127
 До поета (*Посвята всім голодним поетам*) 131
 Сон («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...») 132
 Всеросійське свято (*Коронація*) 134
 Поет-віршошкряб 135
 «По Шевченку» (*На роковини*) 136
 На печі (*Українська патріотична дума*) 137
 [Діалог Грінченка і Самійленка (Сивенького)] 139

- Те Deum 141
Божий приклад 143
Истинно русский плач над могилою В. К. Плева и К^о 144
Мудрий кравець (*Байка*) 144
Невдячний кінь 145
Заклопотаний росіянин 146
Розмова 147
Сон («В північній столиці...») 148
Поноворічна розмова
 «Давно вже сталося законом...» 148
 «Цього звичаю золотого...» 148
 «Вона й тепер себе вже славить...» 150
 «Історія з тим лівим боком...» 151
 «От, добрий я сіяч, нівроку!» 152
Новий лад 153
Мрія бюрократа 154
«Якби тепер устав Тарас...» 154
Duetтино 155
Весняний спів 156
Міністерська пісня (*В 1-й Державній думі*) 157
Соловейків спів 159
Дума-цяця 160
1908 рік 161
Пісня про свободу (*Перерваний монолог*) 162
Переможець (*Байка*) 165
Истинно руські заслуги 166
Оборона столиці (*Історичне оповідання*) 167
Ділять 167
Гриць і Афонька 168
Розмови 170
Слова і думки 171
«Над болотом Петрограда...» 172
«Україна тяжко плаче...» 173
«Наша славна міська дума...» 173
Спасенний винахід 174
Розмова років
 1917 рік 176
 1918 рік 176
Статут фаховців 177
Іванова партійність (*Сцена-байка*) 179
Діяч 181
Громадянин 182
Апетит 182
Від чого люди лихі 183
Новий заєць на вловах 185
Дещо про свободу 186
Ми («Ми всі говорим про Україну...») 187
Шляхи 188

Поєми

Герострат 192

Гея 198

Смерть повстанців (З поеми «Гея») 225

Спритний ченчик (Еспанська легенда) 227

Додатки

L'Oukraine 236

Свої 236

Жаба (Лист поета) 237

Пролетареві 239

СТАТТІ, АВТОБІОГРІАФІЧНІ НОТАТКИ ТА СПОГАДИ

Дбаймо про фонетичну красу мови 242

Чужомовні слова в українській мові 246

Notice 258

З українського життя в Києві в 80-х роках ХІХ ст. 259

Автобіографія 276

ПРИМІТКИ 279

Літературно-художнє видання

САМІЙЛЕНКО
Володимир Іванович
СЛОВА І ДУМКИ

**Поетичні твори, статті,
автобіографічні нотатки та спогади**

Упорядкування,
передмова та примітки
ЧОРНОПИСКОГО Михайла Гнатовича

На обкладинці
портрет роботи *Павлушенка Миколи*

В оформленні використано роботи
Конончука Сергія Пилиповича

Головний редактор *І. Т. Бойко*

Редактор *О. О. Лисенко*

Художній редактор *В. І. Зайцева*

Коректор *Л. В. Островська*

Комп'ютерна верстка *Т. В. Березанської*

Підписано до друку 04.12.2014. Формат 84x108/32.

Папір офсетний. Гарнітура шкільна. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 17,64. Обл.-вид. арк. 16,4.

Тираж 3000 пр. Зам. 1212.

Національне видавництво дитячої літератури «Веселка»,
вул. Мельникова 63, м. Київ, 04050
e-mail: veselka.ua@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3972 від 08.02.2011 р.

Видавничий дім «АртЕк»
вул. Оленівська, 8, оф. 22, м. Київ, 04080

Самійленко В. І.

С 17 Слова і думки: поетичні твори, статті, автобіографічні нотатки та спогади / Володимир Самійленко; упоряд., передмова та приміт. М. Г. Чернопиского. – К.: Веселка, 2014. – 335 с.

ISBN 978-966-01-0037-4

Дошкульна політична сатира та типово український гумор Володимира Самійленка (1864–1925), патріотична лірика й філософські роздуми, проблеми суспільного життя та історії живі й актуальні для нашого сьогодення.

УДК 821.161.2-93
ББК 84.34УКР1

У мене є одно кохання,
Котре не зраджу я вовік;
Росло воно не день, не рік,
А і зо мною виростало
І квіткою рясною стало...
Не одцвіте моє кохання,
А буде в серці до сконання.

Володимир Самійленко

ISBN 978-966-01-0037-4

9 789660 100374